

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Helsingør Kommunes Museer

Årbog 2004

Helsingør Kommunes Museer årbog 2004

Helsingør 2005

Redaktion, billedredaktion og grafisk tilrettelæggelse:
Lars Bjørn Madsen, Helsingør Kommunes Museer.

Udgivet 2005 af Helsingør Kommunes Museer
og Helsingør Museumsforening

Trykt hos NoFo Print A/S, Helsingør

Oplag: 800 eksemplarer

ISSN 0108-0393

Årbogens forfattere er alene ansvarlige for deres bidrag. Aftryk i referat af årbogens artikler er tilladt, når årbogen angives som kilde og et eksemplar af aftrykket sendes til Helsingør Kommunes Museer. Ved aftryk i større omfang må forfatterens accept indhentes gennem museerne.

Illustration på titelblad:
Opmåling af dør i Stjernegade 25.
Tuschtegning udført af Otto Bülow 1925.

Omslag:
Øresundstolden er i sagens natur en helt uløselig del af Helsingørs spændende kulturhistorie, og en levende, men også meget krævende formidling af denne ved en museal udnyttelse af Skibsklarerergaarden i Strandgade 91 har længe været højt prioriteret i museets arbejdsplaner. Tegningen viser det i 1859 nedrevne Øresunds Toldkammer ved siden af de andre, stadig eksisterende palæer, Strandgade 93-95. Ud for toldkammeret var anlagt en bro (ses til venstre) med en tredelt stentrappe for enden. Den kaldtes Karantænebroen, da den ledte ind til det søjleprydede karantænehus på toldkammerpladsen. Ved siden af dette ses brokapernes vagthus, hvor disse »handelsbetjente«, som skibsklarererne foretrak at kalde dem, fra tagterrassen kunne holde øje med de ankommande skippere og potentielle kunder.

Udsnit af originaltegning, med stor sikkerhed udført af S.H. Petersen som forlæg for kobbersticket til bogen »Dansk Atlas«, der udkom i årene 1831-35.

Indhold

Lone Hvass

Kalk til Gurre og andre slotte side 5

Caspar Andreas Jørgensen

Et fyrsteligt skibskøkken anno 1773 side 15

Lars Bjørn Madsen

Helsinghøj og det mystiske tårn side 29

Kristian Lyng

Teglhoveder på muren side 37

Jonna Gustafsson Nielsen

»Ottekanten« på »Trekanten« side 49

Linda Duus

Museumsbesøg for de yngste side 57

Beretning for året 2004 side 69

Kalk til Gurre og andre slotte

af Lone Hvass

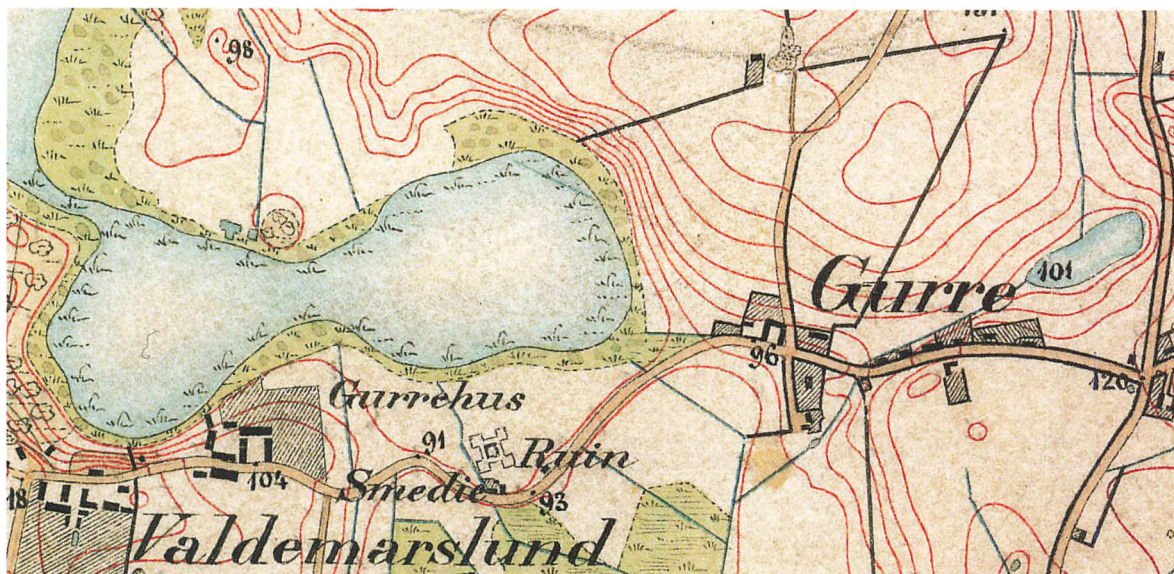
En tilfældig sommerdag i juli sidste år var vi et par medarbejdere fra Bymuseet en tur rundt i museets arbejdsområde. Ganske naturligt stoppede vi op i Gurre for at se, hvordan det stod til med de nye skilte og nyopførte græstørvsvolde over den store 58 meter lange bygning nordøst for Gurre Slot, som vi havde genudgravet og nøjere undersøgt i sommeren 2003. Kører man fra slotsruinen mod Helsingør, kommer man til Søgaard som den første af landsbyens gårde. Den ligger direkte op til den oprindelige, fint brolagte vej og ved dæmningen ud til selve slottet. Brolægningen, der i dag er skjult under den nuværende Gurrevejs asfalt, blev undersøgt i 1999.

Stig og Charlotte Wantrup ejer Søgaard, og ejendommen grænser mod vest direkte ned til

Entreprenør Steen Svendsen er med sin minigraver ved at afgrave overfladen, hvor det såkaldte »hønseshus« stod. I baggrunden ses Søgaard, der er en af landsbyen Gurre gamle gårde, og hvortil det undersøgte areal hører. Foto: Torben Bill-Jessen 2004.

det område, hvor slotsengen begynder. Nu var et stort, godt 7 x 50 meter langt hønseshus fra 1950'erne fjernet for at give plads til nybyggeri på den frastykkede parcel. Når et så stort areal nær et historisk sted bliver afgravet ned til undergrunden, er der god grund til at stoppe op og være nysgerrig. Vi gik ind på grunden og kunne sammen med Stig Wantrup konstatere, at der lå mange store munkesten i toppen af den afgravede jordoverflade. Desværre var jorden meget ødelagt af den nedrevne bygnings betonsokkel

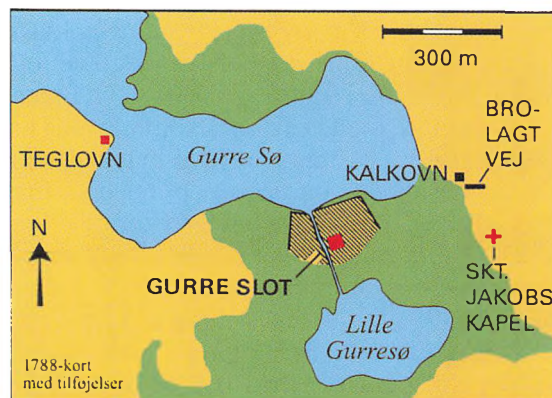

og de store maskiners kørsel hen over stedet. Vi besluttede imidlertid at foretage en undersøgelse og vendte derfor tilbage i august. Det havde ikke hastværk, da byggetilladelse endnu ikke var givet til den nye ejer af grunden. Kommunen havde krævet, at det nye hus skulle opføres i en afstand af otte meter fra vejkanthen. Kulturhistorisk set burde der ikke ligge et nyt hus så tæt på den gamle forbindelsesvej til borgen, men derimod så langt tilbage som muligt på grunden, for ikke at forstyrre det oprindelige billede af den gamle landsbygade, som vi kender den tilbage til 1600-årene. Søgaard har altid været den nærmeste gård til den kongelige slotseng, og der har aldrig ligget nogen bygning mellem gården og selve borgområdet, når lige undtages borgens smedje nede i engen umiddelbart uden for borgens afgrænsede område. Den blev fundet forrige år. Engen nord for Gurrevej og øst for selve slotsruinen har i gamle dage tilhørt Søgaard og altid ligget som sumpet eng udlagt til græsning. Først i nyere tid har man beplantet det nærmeste af engen op mod Søgaard med gran. Under fuld forståelse og interesse fra den nye lodsejer og kommende bygherre gik Nationalmuseet og Bymuseet i gang med en mindre undersøgelse af tomten under det store hønsehuse.

Udsnit af håndkoloreret topografisk kort, opmålt og tegnet i 1857, visende landsbyen Gurre, slotsruinen, Gurrehus og skovridergården Valdemarslund. Søgaard ligger i det nu nedlagte vejkryds i selve landsbyen (ved kotetallet 96), der gav adgang til gårdene Stokholm, Petersborg og Ørsholt længere mod nord. Det nuværende vejkryds ved Gurrevej og Smedebakken ses yderst til højre. Kort og Matrikelstyrelsen.

Herunder en oversigtsplan over Gurre og borgens beliggenhed mellem Gurre Sø og Lille Gurre Sø. Det skraverede område viser borgen i sin mest udbyggede fase under Valdemar Atterdags regeringstid. T.h. ses kalkovnen ved den brolagte vej, og syd for den ligger kirken, det formodede Skt. Jacobs kapel. Til venstre ses teglovn, der har givet navn til den lille halvø »Teglovnkrog«. Tegnet af Jørgen Kraglund Skalk på grundlag af kort fra 1788.

I begyndelsen havde vi en idé om, at det måske kunne være en slags porthus til borgen eller lignende. Men det skulle snart vise sig at være noget ganske andet.

Efter en uges undersøgelse kunne vi således lægge endnu en brik på plads i puslespillet om Gurre. Netop dér, hvor den fine brolagte vej fra landsbyen bliver til en dæmning - dvs. 300 meter fra højningen og den mulige indgang til selve borgen - lå resterne af en ovn. En ovn, hvis bygning er af samme form som den udgravede teglovn i Gurre Vang (Teglovnskrog) vest for borgen. Undersøgelsen var stærkt besværet af den meget komprimerede undergrund, og kun takket været murbor og volontør Torben Bill-Jessens ihærdige arbejdskraft lykkedes det at

bryde igennem overfladen. Derefter blev al løs beton og overfladejord forsigtigt fjernet med entreprenør Steen Svendsens snart legendariske minigraver (han har deltaget ved alle vore undersøgelser i Gurre) og ovnen, som vi snart blev klar over, det måtte være, kom til syne i undergrunden som rødfarvet jord og teglsten, hvoraf nogle lå i forbandt. Tilbage var resterne af en lille rektangulær bygning, bare 4,5 x 6 meter, bygget af munkesten, hvis inderside var kraftigt påvirket af ild. Da bygningsresterne lå lige under gulvet af det store hønsehus, var kun den nederste række mursten af et fundament bevaret. Meget snart viste der sig ved afgravning af fladen mellem kalk, murbrokker og rødbrændt sand, rester efter tre fyringsskakter med åbning mod sydvest, der hver havde en bredde på 60 cm og en længde på ca. 1,5 m. Kun soklen af den ene fyringsåbnings flanke var velbevaret - bygget af munkesten uden forbindelse med mørtel - den anden var kun delvis bevaret med enkelte murrester og sand, rødfarvet på grund af den stærke varme på stedet. I selve det godt

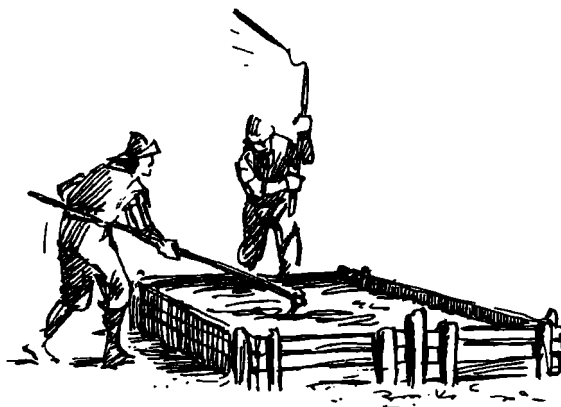
Den afrensede flade under det tidligere hønsehus viser resterne af kalkovnen set fra øst og ud mod dæmningen til selve borgområdet. I mange af middelalderens teglovne har man også brændt kalk, ovnen her har kun været brugt til kalkbrænding. Fotos: Torben Bill-Jessen 2004.

50 m² store ovnrums har man stabled kalksten og brændsel, men hvordan taget har været, eller hvordan ovnen har været lukket foroven, ved vi ikke. Fyringen har givet den samme temperatur som ved teglbrænding, dvs. omkring de 1000 grader. Måske har bygningen været flere meter høj, og de tre indfyringsskakter kan have været tøndehvælvede som føromtalte teglovne i Gurre Vang.

Ved en af fyringsskakterne lå et broklag med tegl, sand og kalk, og inde bag indfyringsflanken lå et stort antal underbrændte - ikke tilstrækkeligt brændte - kalksten tilbage. De ses på fotografiet herunder, og senere analyser af dem viste, at de måske kan være hentet så langt væk som i Nordvestsjælland, nemlig ved Klintebjerg på kysten mellem Rørvig og Sjællands Odde. Der har været brændt kalk flere gange i ovnen, hvilket man kunne se i to askefyldte jordlag og det sidst udryddede kalklag foran fyringsskakterne. Der var derimod ingen tegn på, at ovnen tillige har været benyttet til teglbrænding. Man kender mange eksempler på teglovne, hvor man har haft flere brændinger af kalk, men rene kalkovne er der derimod ikke fundet så mange af fra middelalderen.

Ovnens vægge var nedgravet i undergrunden. De var bygget forskelligt, og bevaringsgraden af dem var også forskellig. Den nordlige ovnvæg bestod således kun af en række mun-

kesten, og midt i muren var et hul, stoppet med kalksten. Bagvæggen mod nordøst var den absolut kraftigste, 60 cm bred, bygget nærmest i munkeforbandt, men ikke ud mod ovnens hjørner, hvor murstenene sad løber mod løber. Et stort broklag lå op til murens bagside. Den del af ovnens sydside, som var bevaret, var meget uregelmæssig, sat af munkesten med den korte side ind mod ovnrummet. I ovnens sydøstlige hjørne var indersiden af muren stærkt ildskørnet, med en glasagtig inderside på grund af den stærke varme.

Den brændte kalk er bearbejdet til mørtel et sted i nærheden af ovnen. I en kalkbænk har man, som det ses af tegningen herover, slået kalken sammen med sand og vand, en proces, som var meget arbejdskrævende for at findeling og iltning af kalkmørtlen kunne give den rette konsistens. Den færdige mørtel er ført via dæmningen et par hundrede meter ned til en byggeplads ude i engen, hvor byggeriet på borgen har fundet sted, måske i Valdemar Atterdags regeringstid.

Fundamentet af ovnen i Gurre blev efter undersøgelsen dækket til og bevaret. Der er nu lagt klausul på, at det fremtidige byggeri på grunden ikke må berøre resterne af kalkovnen. Om der har været flere bygninger omkring ovnen, f.eks. en kalkbænk eller en lade til opbevaring af den brændte kalk, levnede vores lille udgravning os desværre ikke mulighed for at undersøge.

Under udgravningen fik vi besøg af Torben Seir Hansens materialeanalysefirma i Helsingør. Torben Seir har tidligere undersøgt mørtlen fra den store 58 meter lange økonomi- og mandskabsbygning nordøst for selve hoved-

Kalkbruddet i Klintebjerg har været en stor og omfattende industrivirksomhed i 1800-1900-årene. På stranden foran det store brud, som ses på fotografiet herunder, ligger der overalt kalksten, som kan have været det råmateriale, der blev brugt i Gurre. Markerne bagtil har sandsynligvis ligget tilgængelige med kalksten i overfladen i middelalderen. Tilbage i dag ved Klintebjerg er ud over det åbne kalkbrud, udskibsningsstedet, funktionærboliger og kontorer samt den her viste kalkovn, en såkaldt masseovn, der ikke syner stort i arealet, men hvis enorme skorsten fortæller, at vi er i den sidste store industris tid. Foto: Lone Hvass 2005.

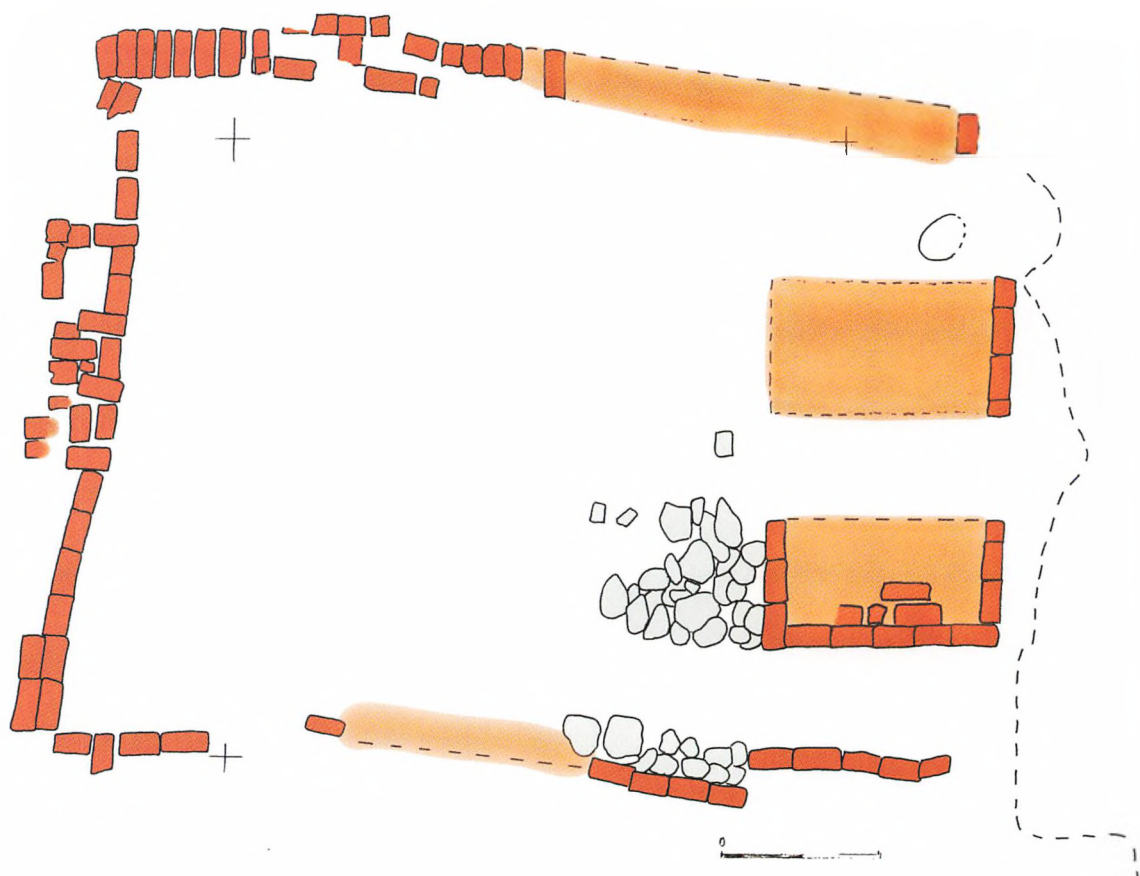
borgen i forbindelse med de tidligere undersøgelser i Gurre. Han viste sig også straks interesseret i at analysere vores kalk i forsøget på at lokalisere dens oprindelse. Hans nåede frem til den konklusion, at stenene er indsamlet fra marker og ikke fra et kalkbrud. Så meget kalk, som der har været brændt i ovnen, findes eller fandtes imidlertid ikke på landsbyens marker omkring Gurre. De løse kalkblokke fra kalkovnen stammer derfor fra en lokalmoræne i »Øresundsområdet«, og det eneste sted man har kalkforekomster af den art kendes fra Klintebjerg mellem Rørvig og Sjællands Odde. Det er langt fra Gurre, men slet ikke umuligt at kalksten er videretransporteret derfra i skuder og sejlet til Helsingør,

hvad man må formode har været den bedste vej forud for en videre landtransport. At det er sikkert, at kalkstenene er indsamlet som marksten, kan man se på blokkernes afrundingsgrad samt den delvise opløsning af overfladen på enkelte blokke, der udelukker at der er tale om standblokke, dvs. at stenene er hentet i kalkbrud. Hvis vi skal til en nærmere lokalisering af kalkforekomsten vil det være nødvendigt med en nærmere analyse.

Der må have hørt mange kalkovne til store borgbyggerier i middelalderen; vi har bare ikke været opmærksomme nok på dem i landskabet, som omgiver borgene. En kalkovn, der har hørt til Hammershus, blev udgravet i 1975/76. Her fandt man en arbejdsplads med flere anlæg, koncentreret omkring kalkovnen med til-

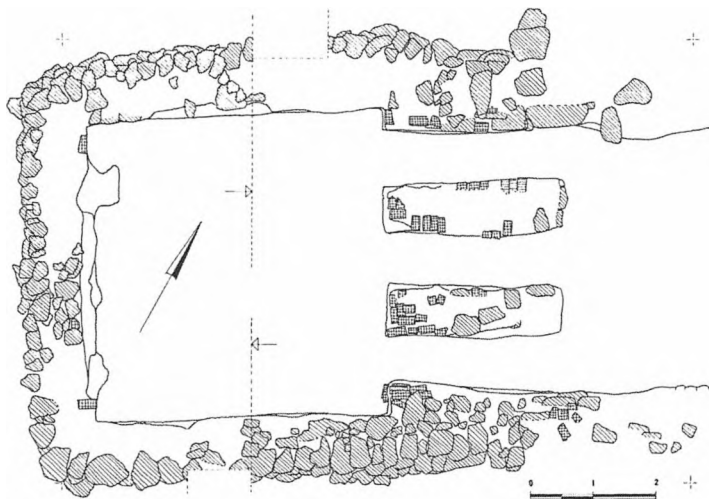

hørende lade. Den centrale bygning på pladsen var selve kalkovnen (se opmålingen side 11), hvis kvadratiske kammer var 4,7 m². Her var, som i Gurre, tre fyringsåbninger, der vendte mod nordøst. Ovnens gulv var lagt af munkesten i forbandt på fladen, men efterhånden dækket af adskillige lag kalkbrændinger. Ovnens vægge, som er væsentlig kraftigere end i Gurre (se opmålingen herover), bestod af utildannede granitsten og havde en bredde på 1 meter. En stor bygning, 21,5 m lang og 6,7 m bred med en tværgående skillevæg, lå ca. 8-9 m fra ovnen. Ydervæggene var markeret med flade kalkstensblokke. Denne bygning har været i brug samtidig med kalkovnen og åbenbart været opbevaringssted for den færdigbrændt kalk. Udgraveren mener, at læskningsprocessen har fundet sted under tag, og bygningens sydøstlige del kan udmærket have rummet en

Herover ses en opmåling af kalkovnen fra Gurre og på modstående side kalkovnen fra Hammershus. Begge ovne har bag- og sidevægge, der er ildskørnet og smeltet på grund af den stærke varme. Den stiplede linie herover viser grænsen for kalk efter flere brændinger. Tegning herover: Lone Hvass 2005. Tegning modstående side: Hans Kapel 1977.

afdeling beregnet til dette formål. Rester af en kørevej langs bygningen, belagt med småsten og kalkaffald, kunne påvises. To mindre bygninger på pladsen kan have været beboelse eller vagtstue for kalkbrænderen.

Ved kalkbrændingen har man haft ovnen i gang i 2-3 døgn. Den måtte nøje overvåges både dag og nat. Hvis man fyrede for kraftigt, risikeredes, at hele brændingen løb løbsk, og kalken ville blive overhedet og derefter være kassabel. Ovnene ved Hammershus viser netop

tegn på, at der har været brand. Kalkbrændingspladsen ligger ved slotsgården omkring 300 meter fra borgbroen i nordøstlige retning – lige op til den vej, som i nyere tid (vel også den ældre) var den eneste adgangsvej til slotet. Samme afstand som kalkovnen i Gurre har fra selve borgen.

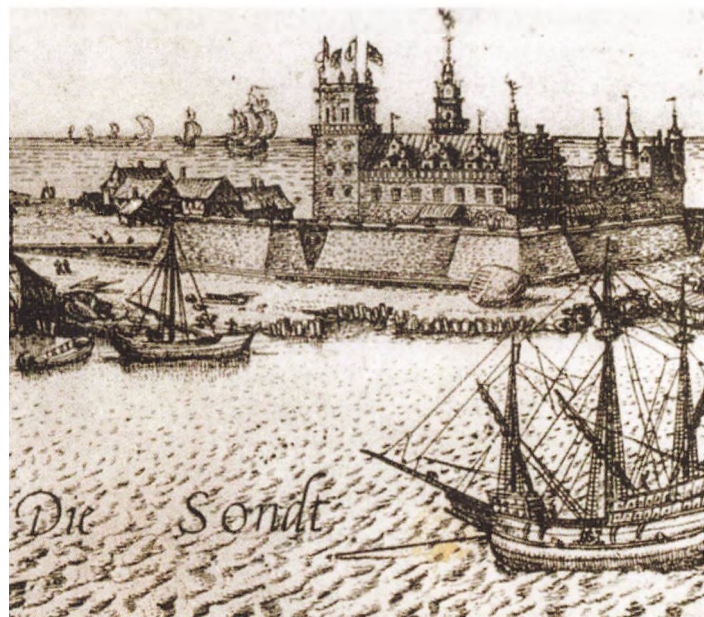
I et bælte over det østlige Danmark fra Sydskåne og Østsjælland over Djursland til Limfjordsegnene, hviler landet på lag af kridt og kalk, som kommer nær overfladen, og i klinterne når helt frem i dagens lys. Desværre ved vi kun lidt om selve kalkbrændingen i middelalderen. Rullesten af kalk, fundet i Valdemarsmuren i Danevirke og ved Øm Kloster, har geologisk kunnet stedfæstes til Grenå Strand. Foruden klinterne har man også i nogen udstrækning gjort brug af indlandske forekomster af frådsten ved de østjyske kirker, hvor frådsten brydes i de nærliggende kildeudløb f. eks. ved Skibet kirke ned til Vejle Ådal. Allerede i Valdemars Jordebog nævnes Saltholm som et sted med kalkbrydning, hvor Københavns borgere i 1280 fik bispens tilladelse til at bryde.

Efter reformationen er det meget lettere at følge transporten og forekomsten af kalkbrydningen og brændingen i Danmark. Kancelliets Brevbøger fortæller i de følgende 50 år fra 1550 til 1600-årenes begyndelse om de vig-

tigste centre for kalkbrænding, som er egnen omkring Mariager, samt Skåne og Gotland; dertil kom en del fra Norge, og endelig importeres enkelte ladninger fra Holland. Fra Gotland blev udskibet både ubrændte og brændte kalksten. Den skånske kalkbrænding var meget stor, og der blev brændt forskellige steder i landsdelen. Vi kan følge kongens gentagne ordrer om at skaffe kalksten, f. eks. fra Limovnen (lim er den gamle betegnelse for kalk) i Ystad, men der findes også mange mindre kalkhytter, som de benævnes. Kongen betaler folk for at bryde stene og andre folk for at brænde kalken, hvorefter den transporteres i tøn-der. En læst er 12 tøn-der. I september 1552 sender kongen brev ud til nogle lensmænd om at lade brænde mursten og kalk til Københavns Slot. Herluf Trolle på Krogen skal lade brænde ikke færre end 8 millioner sten, og byfogeden i Helsingør skal brænde 100.000 sten, abbeden i Esrum Kloster skal brænde 6 millioner og byfogeden i Malmø 100.000 sten og 100 læster kalk, dvs. 1.200 tøn-der kalk. Lensmand Stye (Stig) Pors skal levere fetalje (proviant) og penge samt 100.000 sten og 100 læster kalk.

Lidt senere på måneden er det bønderne i Thune, der skal begive sig til Køge med heste og vogne og hver tage 3 tdr. kalk og føre dem til Københavns Slot. Borgmestre og rådmænd i Køge bedes låne kongen deres kalkovn til at brænde en ovn kalk. Og senere på måneden er det Københavns borgmester og råd, der må lægge deres teglovn til, og Malmø må levere yderligere 100.000 mursten og 1200 læster kalk.

Kalkbrændingen krævede stor arbejdskraft, i hvert fald til renæssancens kalkovne, der måske har været større end middelalderens, som vi finder den i Gurre. Der har været tilknyttet kalkovne til de store byer, hvor de kongelige slotte og fæstninger lå. Hør blot, hvordan kongen skaffer sig mandskab til byggeriet i marts 1599 i Korsesekeer i Blekinge: Der skal bruges store

På dette kendte kobberstik fra omkring 1580 er en lille skude ved at lægge til ved den »gamle toldbod« i Helsingør, som høvedsmand på Ørekrog Herluf Trolle lod opføre. Stikkene fra det fine bogværk Theatrum Urbium af Braunius viser mange lignende skuder i de danske købstæders havne. Skuderne var især lastede med træ, tegl og kalk til de kongelige slotsbyggerier.

mængder kalk, og det skal hentes fra Øland eller andre belejlige steder. For at holde orden på det, mens byggeriet finder sted, skal ansættes en skriver og arbejdsfolk til rimelig løn. Da der i Blekinge findes mange løsgængere, som er stærke og føre til arbejde, skal lensmanden (Knud Krabbe) lade så mange som muligt pågribe og bruge dem ved byggeriet, passe på, de ikke løber bort, og give dem en rimelig dagløn. Når de på grund af vinteren ikke kan arbejde mere, skal han slippe dem løs og give hver af dem en grov klædning til 2,5 rdl.

I Frederik 2.'s og Christian 4.'s regerings-tid var kalkbrændingen omkring Mariager som nævnt den vigtigste. Heraf tog kronen i nogle år henved 10.000 læster kalk, svarende til ca. 300 skibsladninger eller 30-40.000 bøndervogne. Niels Jørgen Poulsen, Nationalmuseet, skri-

ver om Kalkbrænderne ved Mariager Fjord, at kalkudvindingen der rækker tilbage til middelalderen. Helligåndsklosteret i Randers havde tre limovne, Mariager Kloster havde ligeledes tre ovne. Efter reformationen erhvervede Mariager Kloster som kongeligt len 8 gårde, alle med tilknyttede kalkovne, og opnåede dermed kontrol med udvindingen. En mindre adelsgård bestod dog stadig i 1661 i tillæg til sin landbrugsjord af ti gadehuse og 6 kalkovne. Både konge og adel såvel som borgere og bønder deltog i handelen med kalk. Jacob Seefeldt til Visborggaard nord for Mariager Fjord tjente således store penge på leverancerne til byggeriet på Kronborg. I 1576 fik toderen i Helsingør pålagt at købe »al den jyske og skånske kalk, der kommer i Sundet«. Kongens forbrug ved byggeriet på Kronborg blev så stort, at skibshøvedsmanden fik ordre til at kontrollere sejladsen gennem Storebælt og henvise alle skibe med kalk til Øresund. Lensmænd og adelsfolk drøftede indbyrdes det urimelige heri.

I 1971 fandtes i en skrænt ved Fladbjerg nær Mariager rester efter en kalkovn. Ovnens var gravet ned i kridtgrunden, mens siderne var opført af marksten, bevaret i en højde af indtil 3 meter. Den egentlige ovn målte 3 x 4 meter. Dertil fandtes en flere meter lang indfyring. Nedstyrede teglbrokker tydede på, at ovndækket tildels har været af mursten. På væggene sad endnu et gråt kalklag, og mange af stenene var skørnede som følge af stærk varme. Ovnens kan være fra senmiddelalderen eller fra Christian 4.'s tid, men den adskiller sig ikke meget fra kalkovnene ved Hammershus og Gurre. Ovnens havde et rumfang på omkring 40 m³. Måske har ovnene i 1500- og 1600-tallet været noget større.

I 1630 regnede man »en ovn brænde« for 120 læs, og i 1683 oplyser Anders Andersen i Hou, at han brændte 3 á 4 gange årligt, og at udbyttet var 60 læster kalk hver gang (læsket kalk). 60 læster (dvs. 720 tønder) svarer til 180-240 bøndervogne eller to skibsladninger. Transporten fra ovnene til skibene foregik i sække og var overladt til særlige »sækkeholdere«, der samtidig havde ansvaret for, at kalken holdt sit mål.

Det er også specialiseret arbejdskraft, der kan »opsætte« en kalkovn. I 1601 forhører kongen sig i Malmøhus, om der er en i lenet, der kan opsætte en kalkovn, og en, der forstår at brænde kalk. Senere må de finde ud af, hvad lønnen skal være.

Der er stor skudesejlads over hele landet med kalk. Fra den ene ende af landet til den anden. Fra Mariager til Sejro, fra Mariager til Sundby (Frederikssund), fra Gotland til København, Helsingør og Halmstad og fra København til Kolding, fra Malmø til København o.s.v. Et eksempel: kongen sender brev fra Kronborg den 23. juni 1601 til Arild Huitfeldt, rigets kansler og embedsmand på Dragsholm om, at han har brug for en hel hob kalk til byggeriet på Halmstad og på Bohus, og da Henning Reventlov, embedsmand i Mariager Kloster ikke kan få så mange skuder, som der behøves til at føre kalken frem, mens undersåtterne på Sejro og andetsteds i Dragsholm Len har mange skuder, som løber med fragt, skal han give alle dem på Sejro og andet sted i lenet ordre til at begive sig til Mariager og der indtage kalk, og føre det for en rimelig fragt til Halmstad eller Bohus. Når de har afleveret den første sending kalk, skal de løbe tilbage efter mere kalk, så al kalk, der skal bruges til sommer til bygningen, kan komme frem. Det er nødvendigt for riget, at befæstninger bliver gjort færdige, og de skal få en rimelig fragt for det.

Til det nye Tøjhus i København

Det var ikke kun kalk og andre bygningsmaterialer, som skuderne sejlede med. Her er en tomastet skude i Sundet på vej med levende kreaturer. Billedet viser et udsnit af C. Vrooms maleri fra 1620. Her ses den lille skude mellem et saluterende dansk orlogsskib og opankrede hollandske fartøjer.

købes der kalk i Malmøhus len, hvor der er flere kalkhytter og hvor kalkstenen bliver brudt. Der skal skaffes 1000 læster vel fuldblændt kalk, og skuder skal fragte kalken, efterhånd-

den som den bliver brændt eller købt. I 1608 beder kongen kalksnider Vilhelm Køber om at skaffe så meget kalk, han kan få i Faxe herred. Samme år bedes universitetets bønder køre en læst kalk fra Sundby (Frederikssund) færge til Frederiksborg.

Som det forhåbentlig fremgår, har kalk haft en meget stor betydning igennem mange århundreder af Danmarkshistorien som byggemateriale, til kalkning af bygninger og som grundforbedringsmiddel. Torben Seirs tidligere undersøgte mørtelprøver i Gurre viste, at

mørtelen kun indeholdt ca. 30% sand; dvs., at der er gået ca. 0,5m³ læsket kalk til opmuring af 1000 sten. Dette svarer til 200 kg stykkalk, brændt kalk, som igen svarer til ca. 700 kg af den rå kalksten. Ved beregning af kalkforbruget i Gurre når man frem til, at 770 kg indsamlet kalksten rækker til opmuring af ca. 1000 mursten (moderne sten). Mængden behøver ikke have været så forskellig hvad angår de noget større middelalderlige teglsten. I dag anvendes væsentlig mere sandrige blandinger som mørtel end i middelalderen.

Anvendt litteratur

Kalk til slottets mur, H. Kapel, Antikvariske studier, Nationalmuseet 1977.

(tak til museumsinspektør Vivian Etting for henvisning til denne artikel og tak for et fint og meget spændende samarbejde i Gurre de sidste 4 år)

Kancelliets brevbøger, Rigsarkivet 1550 – 1620.

Gurre. Kronik af Lone Hvass i Skalk 2004 nr.6.

Kalkbrænderne ved Mariager Fjord, Niels Jørgen Poulsen, Strejfflys over Danmarks bygningskultur, Festskrift til Harald Langberg 1979.

Et fyrsteligt skibskøkken anno 1773

af Caspar Andreas Jørgensen

Som havne- og handelsby har Helsingør gennem tiderne sendt mange skibe afsted på kortere eller længere rejser. Skibene har haft varierende besætninger, alt afhængigt af deres størrelse og funktion. På skibet skulle der også - udover lasten - være plads til besætningens fornødenheder under turen. Utallige er de beretninger, der omtaler den dårlige skibskost, og de tiltag, man udvirkede for at gøre kosten for mandskabet lidt mere næringsrig - og dermed gøre besætningen mere arbejdsduelig. Den berømte James Cook var f. eks. den første kaptajn, der tilsatte citron til tønderne med drikkevand, hvilket modvirkede skørbug. Ellers har kosten næppe været alsidig, og for det meste bestået af saltede, røgede og tørrede madvarer.

Der findes også undtagelser. Herom vidner en menufortegnelse til prins Carl af Hessens rejse til Norge i 1773. Den ligger i dag i Overhofmarskallatets arkiv (Rigsarkivet) – og er aldrig tidligere publiceret.

Listen over menuplaner er ganske enestående, idet det er forholdsvis sjældent at støde på kongelige menuplaner herhjemme. Ikke blot er menuplanen fra skibet Neptunus en fortegnelse over, hvad et fyrsteligt køkken formåede i 1700-årenes anden halvdel. Det er også et indblik i, hvad en god kok formåede i et skibskøkken. Samtidigt sættes det fyrstelige køkken ind i en sammenhæng: det fortælles nemlig også, hvad såvel officerer som lakajer og »domestikker« fik at spise.

Det er i høj grad kgl. sølvregistrator Ole Vilumsen Krogs fortjeneste, at studiet i Kongehusets madvaner er blevet taget op til revision.

De store skibe kunne ikke lægge til i Helsingør. Dertil var havnen, der ses på ovenstående akvarel, for lille. Man måtte kaste anker på rheden og fragtes ind til havnen af færgemænd eller i egen båd. Akvarel af C.F. Holm 1821.

Tidligere benyttede man – for at få en idé om præcist hvad man spiste ved de kongelige borde – regnskaber og indkøbslister, samt lister over køkkenets råvarer. Ole Villumsen Krogh henledte tilbage i 1988 opmærksomheden på kongehusets taffelplaner i udstillingen »En Konges Taffel«. Heri gjorde han bl.a. opmærksom på de menuplaner, som i perioden 1769-70 blev benyttet ved enkedronning Sophie Magdalenes hof. Det fremgår heraf, at et taffel bestod af flere serveringer. Antallet af retter var naturligvis en prestigesag. Jo fornemmere, man var, desto flere retter.

Karakteristisk ved disse menuplaner er bl.a. den megen brug af gryn og rissupper samt grødtyper af boghvede o. lign. Dertil kommer den udstrakte brug af ferskvandsfisk, som endda – hvilket fremgår af Carl af Hessens menuplaner – blev fragtet levende med på rejsen for at ende som eksotisk fiskeret. Det er tankevækkende, at man på en sørejse har foretrukket hjemmeopdrættet ferskvandsfisk til taflet frem for friskfanget saltvandsfisk.

Indholdet af Sophie Magdalenes menuplaner, samt Carl af Hessens, minder naturligvis om hinanden. Der var da også bare tre år imellem. Det ganske enestående ved Carl af Hessens Neptunus-menuer, er dog deres bidrag til forståelsen af fyrstelige middage til søs. Sørejser blandt fyrstelige og kongelige personer var bl.a. i det danske og svenske kongehus en hyppigt forekommende begivenhed.

Prins Carl af Hessen er en af 1700-årenes mere mærkelige fyrster: alkymist, mæcen, frimurer, mysticist, naturelsker og kosmopolit med mange udenlandske forbindelser. Han var først og fremmest gift med Kong Christian VII's søster Louise. Han var blevet opdraget ved det danske hof, hvor han sammen med sine to brødre havde opholdt sig siden 1756. Da prins Carl kom til Danmark, var han 12 år gammel. Han blev hurtigt officer og steg i de militære grader til general i 1766. Samme år blev han gift med Louise, udnævntes til medlem af gehejmestatsrådet og til ridder af elefanten, samt til præsident for krigskollegiet. Kronen på værket kom samme år med hans udnævnelse som

Landgreve (prins) Carl af Hessen som ung. Dette udsnit af et maleri er udført efter hans udnævnelse til statholder i hertugdømmerne og udnævnelsen til ridder af elefanten i 1766.

statholder i Norge. Der skulle imidlertid ikke gå mange måneder, før han faldt i unåde, og han og hans prinsesse tog som landgreve og landgrevinde af Hessen til Tyskland, hvor de efter en længere udenlandsrejse tog ophold på Gottorp slot. Her modtog Carl udnævnelse til statholder i Hertugdømmerne med residens på Gottorp og Louisenlund - en stilling han beholdt til sin død i 1836.

I 1772 modtog Carl af Hessen imidlertid en ordre om at begive sig til Norge som overgeneral over tropperne dér. I sin dagbog skriver han:

»To fregatter, »Christiansborg« og »Trankebar«, hver på 24 kanoner, blev udrustede sidst i november 1772 for at føre mig til Norge. Strax de blev færdige, indskibede jeg mig med en talrig stab. Men i Helsingør blev vi nødte til at kaste anker, da veiret blev meget hårdt. Jeg gik endog i land og boede på Kronborg hos kommandanten, min gode ven general Hauch. Da der ingen udsig var til, at vi kunde komme ud af havnen, satte min hustru og jeg hinanden stevnemøde på Hirschholm. Admiral Kaas, som af venskab var villig til at gjøre Norgesreisen med mig, fulgte med til Hirschholm, hvorhen hans

frue også kom. Endelig slog vinden om, og vi mødte i Kattegat en dansk fregat omtrent 12 mil fra Helsingør, men den blev nødt til at vende tilbage til Norge, hvor den blev vinteren over. Den tredje dag efter vor afreise kom vi til de bratte norske kyster, og jeg vågnede på fregatten ved et kanonskud, der skulde kalde lodserne ombord«.

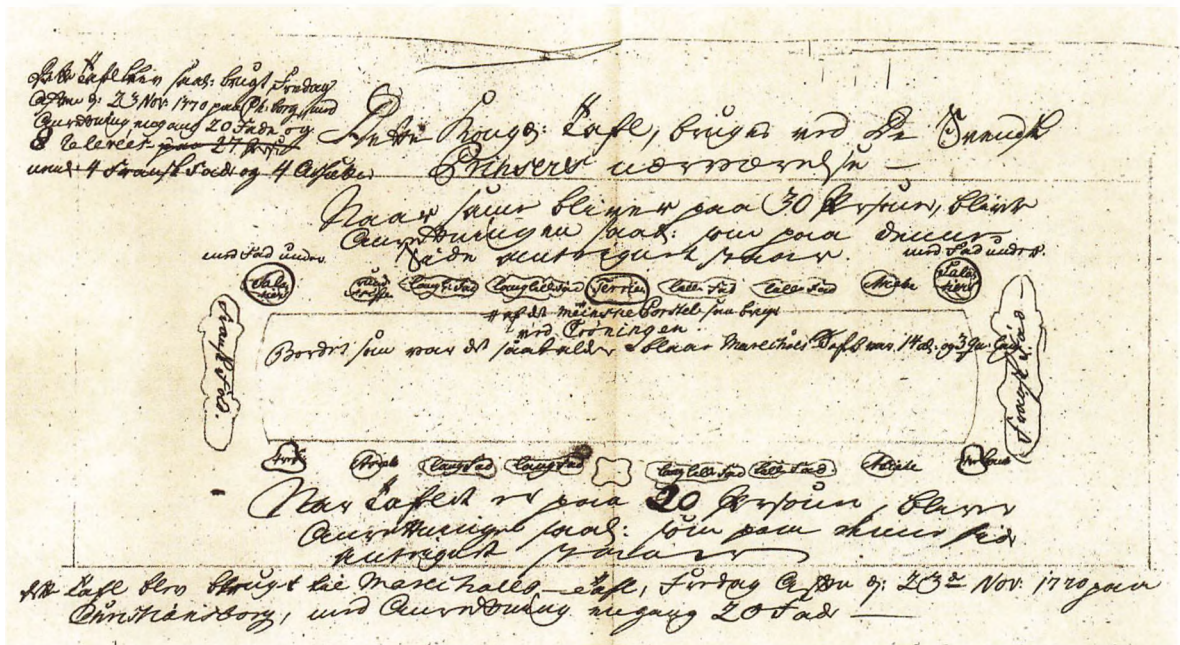
De svenske tropper, under ledelse af selveste kong Gustav III, marcherede rundt tæt ved grænsen. Man var i København alarmeret over den svenske hærs truende nærværelse, og Carl af Hessen havde bl.a. til opgave at danne sig et indtryk af den svenske hærs styrke.

Året var nu 1773. I april rejste Carl tilbage til København - en farefuld rejse inkognito og til hest gennem Sverige. Besøget i residensstaden, hvor den sædvanlige, festlige og underholdende hverdag ved hoffet holdt ham beskæftiget, og stor festivitas, maskerader, udflugter og komedier kom til at strække sig til juni. Carl har naturligvis aflagt rapport om sine indtryk af den første norgesrejse. Ikke bare svenskerne var en trussel. Prins Carl skriver i sine erindringer, at den norske frihedstrang hos »partneren« i tvil-

lingeriget Danmark-Norge voksede:

»Da jeg kom tilbage til Christiania [Oslo], fandt jeg, at alle mennesker var særdeles venlig stemte for mig. Man var tilfreds med de forandringer, som vare trufne til landets fordel, og man levede i det håb, at Norge for fremtiden skulde blive lykkeligere, hvilket virkelig ogsaa indtraf. For det første erholdt landet fri indførsel af korn, uanseet hvorfra dette kom, medens man hidtil kun havde været henvist til Danmark, hvorved man ofte løb fare for at lide hungersnød. Mange trykkende afgifter skulde blive afskaffede. Man var nu ikke længer svensksindet, og man begyndte at forstaa, at Danmark langt lettere end Sverige kunde hjælpe Norge. Thi Sveriges produkter konkurrerer altid med

Maden var én ting, borddækningen en anden. Ceremoniel og etikette var alfa og omega i hofkredse. Det var bestemt ikke ligegyldigt, hvor man var placeret ved bordet, og det var heller ikke ligegyldigt, hvordan der blev dækket op og hvilken service man benyttede. Herunder ses en særdeles rodet plan til en bordopdækning ved et marskaltaffel på Christiansborg Slot den 23. november 1770. Anledningen var kronprinsen af Sveriges gennemrejse på vej til Frankrig. Rigsarkivet.

Norges, og svenskerne selv har meget vanskeligt for at skaffe sig det brød, de fortærer.

Men der fandtes folkeledere, som havde en anden plan. Nemlig den at gjøre Norge til et uafhængigt kongerige. Jeg erindrer, at disse herrer en aften behandlede denne sag med en næsten søgt ivrighed, og at de endte med, at de vilde have en konge for sig selv. - I Norge synger man gjerne mod slutningen af aftensmåltidet, idet man udbringer skåler. Man havde gjort nogle vers om mig, hvis omkvæd hentydede til min stilling som kommanderende general og lød således: »En bedre kunde vi aldrig få«.

Da begyndte alle damerne at udbringe en skål for mig med anførte ord. Herrerne fortsatte. Alt dette var ordnet på forhånd. Gustaf d. 3. talte derom med Spaniens gesandt i Stockholm og sagde til ham: »Jeg ved ikke, hvorledes prins Carl har båret sig ad, men han har afskåret alle mine pålidelige forbindelser i Norge; de vil jo ogsaa gjøre ham til deres konge«. Spottevis kaldte man mig også i Sverige for Kong Carl i det håb at sværte mig i Kjøbenhavn. Disse detaljer har jeg fra envoyéen hr. de Llano selv, som allerede for lang tid siden var min fortrolige ven. Jeg lod aldrig, som jeg forstod eller engang lagde merke til disse ytringer«.

Muligvis har Carls popularitet i Norge skaffet ham kongens og enkedronning Juliane Maries antipati. Juliane Marie er ofte med urette blevet hårdt behandlet af såvel sin samtid som eftertiden. Hun havde ét mål: at beskytte kongemagtens autoritet med alle midler mod trusler ude- og indefra. Tilbage i Kjøbenhavn skriver Carl i sine erindringer, blev han vel modtaget: Nyindrettet embedsbolig i Prinsens Palais overfor residensslottet; bal og maskerade i galleriet på Rosenborg Slot, udendørs middage og dans i Frederiksberg have. Alligevel var der kølige undertoner. Prins Carl skriver:

»Jeg opdagede snart årsagen: enkedronning Juliane Marie havde fattet en vis skinsyge ligeoverfor min hustru [Louise], hvis indflydelse

over sin broder [Kongen, Christian VII] hun var bange for. Det store mål var altså at fjerne os fra Kjøbenhavn, og uden tvivl havde enkedronningen betroet denne plan til Schack-Rathlou, som derfor følte sig forlegen ligeoverfor mig. Alt dette bekræftedes snart efter ved et brev, jeg fik fra en af de høiest stillede og mest yndede personer ved hoffet. Brevet åbenbarede planen og tilbød at få den ændret. Jeg svarede, at vi ønskede ikke at blive i Kjøbenhavn, at min hensigt var at vende tilbage til Gottorp, såsnart man ikke havde mere brug for mig i Norge. Jeg talte med enkedronningen om sagen og spurgte hende, om hun befalede, at min hustru skulde følge med mig til Norge for der at vinde befolkningens hjerter for kongehuset. Enkedronningen omfavnede mig strålende, og alt blev gjort færdigt til vor reise«.

Det blev derfor besluttet at Carl skulle vende tilbage til Norge - denne gang på officielt besøg, ledsaget af sin hustru - kongens søster Louise -

og et større følge. Eksempelvis generalløjtnant Wilhelm von Huth - der var prinsens nærmeste rådgiver, samt oberstløjtnant Wilhelm Theodor Wegener. Vi genfinder dem på Helsingør red den 6. juni, ombord på orlogsskibet Neptunus og på vej til Norge så hurtigt, som skibets sejl kunne bære dem.

Prins Carl skriver i sine erindringer: »En flåde på 10-12 linjeskibe blev udrustet på Kjøbenhavns rhed under admiral Kaas. To skibe på 60 kanoner, »Neptun« og »Sjælland«, samt en brig blev udseede for at føre min hustru og mig samt vor ældste datter op til Norge. Kongen, enke-dronningen og prins Frederik fulgte os ombord. Efterat hele flåden havde givet den almindelige salut for kongen, lettede vi i juni 1773 og seilede i smukt veir til Helsingør, hvor vi atter gik tilan-kers. Hoffet vendte tilbage ad landveien.

Admiral Fischer [1747-1829] var chef for vor lille eskadre. Kommandør Krieger [1756-1824] var chef på »Neptun«. Vi passerede Kronborg to dage efter vor ankomst til Helsingør og kom to dage derefter til Jomfruland efter en temmelig rolig overreise i smukt og stille veir. Vi gik iland, hvor man havde sat op telte, der tilhørte marinen. Nogle timer efter gik vi atter ombord, og næste dag gik vi for fulde seil gennem Christianiafjorden op til hovedstaden«.

Man har sat adskillige lækre retter til livs ombord på Neptunus, og man må tage hatten af for at kokken har kunnet fremstille alle disse sager i et skibskøkken.

Man spiste to gange dagligt, både herskaberne, officererne og lakajerne havde egne tafler. Jo flere retter man fik, jo mere højtrangerende var man. Herskabstaflerne bestod oftest af en 7-8 retter til middag og det samme til aften. Officerer og lakajer fik 3 retter både til middag og aften. En undtagelse fra denne regel var ved officerernes taffel ved ankomsten til Christiania (Oslo), hvor man havde norske gæster: ikke blot var der betydeligt bedre retter på bordet, men der var også flere af dem.

Menuplanerne bærer overskriften »Menus Pour les Vizeau Neptunus«.

Jeg vil ikke her gå ind i en lang redegørelse for fransk grammatik og retstavning - blot næv-

ne, at man tog det lidt lemfældigt med nøjagtigheden i 1700-årene - også hvad angik ens eget modersmål. Vizeau er en alternativ stavemåde til *vaisseau* - hvilket betyder (militær-)skib.

Den 6. serverede kokken om aftenen »paa hilsingörs red« følgende retter til det »höykongelige« og fyrstelige taffel:

En »Sup«, en servering af »fricacee de Poul-lard«, en servering af »Côtelettes d'Agneau grillées«, en servering »de carpe« samt til dessert »tourte lettes des amandes«, hvilket har været et lille, let aftensmåltid bestående af suppe, hønsefrikassé, stegte lammekoteletter, karpesteg og mandeltærter.

Den følgende dag lå skibet stadig på Helsingørs red. Denne dag skulle kokken anrette fyrsteligt middagstaffel på 11 retter, aftentaffel på 11 retter, samt lave maden til både middag og aften til de to andre særskilte tafler - nemlig til de medfølgende lakajer og de medfølgende officerer, opført i menuplanen som »laquaia til mdag og dommostique til aften«, samt til »medag« og aften til »oufisserne«. De fyrstelige rejsende fik således til middagstafflet serveret (med stavfejl):

»Soupe D'ecrevisses au Knells, Poitrine de Beuf a l'a flamende, longue de veau piquée et rôt, Poullard a l'a Sultane, fricandeau piquée glassée sause bechamel d'Ozeille, Poisson du Brochet a l'a dauphin, Patisseries, filets de la volaille a l'a Etienne, des Asperges au beurre«, og som »Extra« (indskudte) retter »la sallat, harangs salés« og til dessert (men opført som »ekstra«) »prune en compot«. Dette var altså endnu et let lille middagsmåltid bestående af rejesuppe med fiskeboller, oksesteg, barderet og stegt kalvetunge, høne, fricandeau, gedde, bagværk, hønsefilet, asparges med smør, og ekstra retterne salat, saltede sild og sveskekompot.

Til fyrsteligt aftentaffel blev serveret »soupe, Pigeon a l'a tartare piquante (pikante duer), Paupiettes duveau au truffles (kalveruller med trøfler), Poullard en fricassée au blanche (Hønsefrikassé), Cotelettes d'agneau grillés sause Pontize (stegte lammekoteletter med pontize-sovs), Poisson du la carp au bleus (karper overhældt med varm eddike, der får deres slim til

at koagulere og blive blå), Sellede l'agneau piqué et Rôtti (barderet lammeryg), Paté de Jambon (skinke), Asperges« og igen som ekstra retter »la sallat, Redick (ræddiker), harangs salés (saltede sild)«.

Til sammenligning fik lakajer og domestikker til middag og aften følgende retter: »soupe (for én gangs skyld stavet rigtigt), piece de bouf (oksesteg), Brochet a l'a Sause blanche (gedde i hvid sovs)« og »soupe, fricassée de l'agneau au pussell (lammefrikassé), la carp (alm. karpe)«. Officererne fik det samme. Endnu den 8. juni lå Neptunus og skvulpede på rheden, og menuplanen var ligeså elegant som den plejede.

Den 9. lå skibet stadig på rheden, men der optræder her i taffelet en ny kulinarisk specialitet. Til aften fik de høje herskaber serveret »Soupe havregryn«. Man kan forestille sig at prins Carl og hans følge efter at have ligget og skvulpet i rhedens brænding siden den 6. om aftenen, har haft behov for at stabilisere maveindholdet!! Måske har kokken haft besvær med at få de kulinariske specialiteter til at stå til. Den 10. juni, medens skibet stadig ligger på »hilssinors red«, begynder det at tynde lettere ud i de lækre retter til fordel for »Sup lentilles garni du Saucisses«, dvs. linsesuppe med pølser, som også serveres for såvel officerer som lakajer og domestikker.

Endelig den 11. juni stævner skibet ud fra Helsingør, og middagen indtages i Nordsøen. Denne dag bemærker man intet i herskabernes menu, der kunne tyde på sparekost. Til aftentaffelet hos både officerer og lakajer får man derimod suppe med ris, og de sædvanlige to retter »steg« indskrænkes til lammesteg og en salat. Den 12. juni - den 6. dag til søs - serveredes til middag for herskaberne en forret som følger:

»Sup peurer de Pois et petites lard«, dvs. en ærtepuré-baseret suppe med flæsk, og fiskeretten garneres ikke med en lækker sovs, men derimod med en »bouillon sauce anchois«, altså en sovs, hvor saltede ansjoser er hovedingrediensen. På dette tidspunkt må man også være ved at blive træt af den evindelige, stående dessert: »Compôte de Prunes«. Til aftentaflet begyndte

man denne aften med »Sup Sagots«, dvs. sagesuppe, og som én af hovedretterne - som var mindsket i antal siden udrejsen - fik man »oeufs brouillés aux crévets«, dvs. røræg med rejer. Officerer og lakajer fik igen ærtesuppe med flæsk - idet man må formode, at der er tale om tørrede ærter opblødt i bouillon eller vand. Den følgende dag optræder på menuen for officerer og lakajer en »Sup grues« - den alm. stavning taget i betragtning kan der her være tale om enten en »grue«, hvilket betyder trane, eller gruau, det franske ord for gryn. Men da der i menuen optræder ordet gryn flere gange, er der ingen grund til at tro, at det pludselig er blevet stavet grues. Jeg tror heller ikke, tranesuppe har været en yndet specialitet - derfor er denne suppe midlertidigt uidentificerbar.

Den 13. optræder blandt officerer og lakajer endnu en suppevariation: »Sup perlegryn«.

Endelig den 14. juni når man Norges kyst. På menufortegnelsen står nu: »Paa Skiebet Neptunus Paa Reden ved Jomfrue land i Norge - for Det høykongl og fürstelig herskab d. 14 Juny 1773«, herunder de sædvanlige »Til medagstaffel« og »Til aften Dato« (her menes ditto). Men selv om man har kunnet se ind til kysten, betød det ikke, at man tog friske forsyninger med ombord. Selvsamme dag ved middagstaflet optræder der i den ellers fyrstelige middag ikke bare »Sup au Ris«, men også »Rissoles frites« (friturestegte postejer), og til aftentaflet »Sup havergruen«. Officerer og lakajer fik til middag udover de sædvanlige to fiske- og kødretter, også »Sup au Ris«, og til aften benævntes den traditionelle forret bare »Sup«.

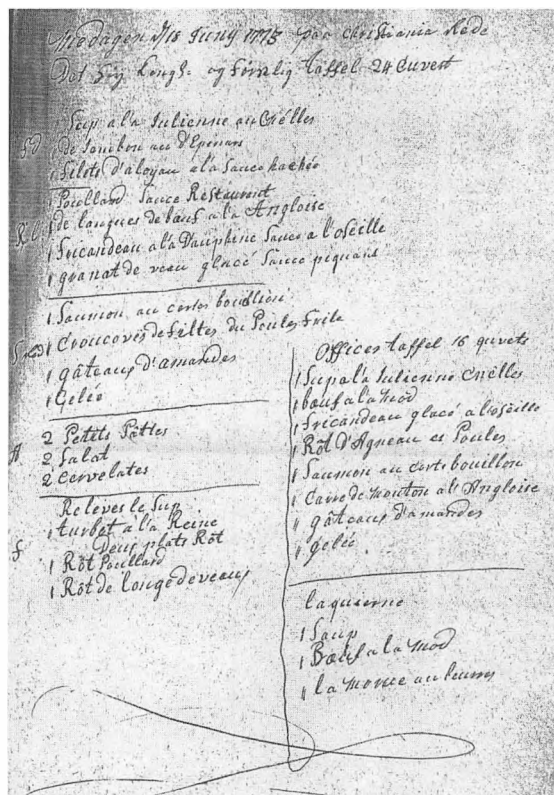
Et frisk indslag i aftenmenuen for alle var denne aften hummer. Enten har man fanget dem selv, eller de er blevet medbragt i lasten. Det er f. eks. interessant at bemærke, hvor megen ferskvandsfisk som gedder og karper, der må være blevet medbragt til denne tur!! Næste dag var linsedag. Herskaber, officerer og lakajer begyndte alle deres middagsmåltid med linsesuppe, med den forskel at herskabernes suppe hed »Sup a l'a purée de lentilles«, og de andres hed »Sup de lentilles«.

Samtidig begynder der at optræde mere morsomme franske betegnelser, eller forfranskede danske betegnelser, på den mad der serveredes. F.eks. fik man til middag en »Gigot de mouton a l'a flamand au cartouffells« (flamsk fårekølle med kartofler - som på fransk jo hedder pommes de terre), samt en ret, benævnt »hommars sauce au pauver homme«, - måske en fattigmands sovs (pauvre - fattig el. stakkels). Samtidig begynder de svesker, man har brugt i kompotten på herskabsbordet, at optræde som tilbehør til officerers og lakajtaffelets oksesteg. Der var heller ikke længere tale om at få en hel oksesteg på bordet og selv høvle nogle lunser af dyret - menuen specificerer udtrykkeligt »trange de beuf«, hvilket må formodes at være alternativ stavemåde af »tranche« - hvilket som bekendt betyder »skive«.

Den sidste dag til søs - den 17. juni - fik herskabet til middag igen »Sup au Ris« - denne gang à la Reine, medens der som næste ret blev serveret »Jambon en caramells sauce Remoulade«, dvs. glaseret skinke med remoulade, en »rôt d'Agneau« (lammesteg), »Nois de veau piquée a l'a pöele« (kalveinderlår), »Poules sauce champignons« (høns i champignonsovs), »boudin aux cerises« (enten blodpølse med kirsebær eller kirsebærroulade) og endelig »Saumon au sauce blanche« (laks i hvid sovs). Til middag fik man »Sup havregruen« - hvilket ikke kræver nærmere forklaring, »longe de veau Rôt« (stegt kalvetunge), »hommars« (hummer), »fricace de poules« (hønsefrikassé), »d'agneau a la Sainte-menehould« (lam som i Saint-Menehould), »Maquerau a l'a maître d'Hotel« (kroværtens makrel), samt »omelette« og som ekstra ret asparges. Officerer og lakajer fik denne dag, i forhold til tidligere, spareretter:

Til forret rissuppe, derefter okstesteg (en skive) og dernæst lammesteg. Til aften fik de blot »Sup«, derefter »fricacés d'agneau« - sikkert rester fra herskabstafellets lammeret - samt en »Ragôt deveau«, altså en kalveragout.

Endelig den 18 juni, efter at man havde været ombord i det gode skib Neptunus i 11 dage, blev der ved ankomsten til »Christiania Rede« anrettet stort taffel på 24 kuverter med ialt 5 serverin-

Den sidste side i menufortegnelsen »Medagen d 18 Juny 1773 paa Christiania Rede. Det høy kongl- og förstelig Taffel 24 Cuvert«. Rigsarkivet.

ger á mellem 3 og fire retter, dvs. ialt 19 retter mad. Officererne havde deres eget taffel med indbudte gæster, således at der blev rettet an til 16 personer med 8 lækre retter. Kun lakajerne fik deres sædvanlige treretters menu.

Sørejsen til Norge var vel overstået: »Vi steg iland under salut fra festningen og under stor tilstrømning af folket. Der var fuldt op af komplimenter og stas, og alt gik udmærket. Man ønskede intet heller, end at min hustru vilde tage fast ophold i Christiania. Men vi skulde gjøre en rundreise i landet, i det mindste i den del deraf, hvor man kunde benytte landveien; Thi i bergens og kristianssands stifter var der ikke veie, hvorpå man kunde komme frem til-vogns«.

Forhåbentlig fik det højkongelige selskab noget godt at spise undervejs.

Appendiks

Følgende appendiks er en afskrift af den høj-kongelige menuplan på skibet Neptunus. Der er ikke rettet i stavningen. Planen er ikke tidligere blevet offentliggjort, og er – til forskel fra så mange andre tekster fra Kongehuset i 1700-årene – ikke skrevet med gotiske bogstaver, men med vores almindelige alfabet. Hele menuplanen fylder 14 sider.

Menus Pour les Visseau Neptunus

**D. 6te Júnj 1773 / til aften paa hilsingörs Red
for det höj kongl- og fyrstlig taffel**

*/ Sup
/ fricacee de Poullard
/ Côtelettes d'Agneau grillées
/ de carpe
/ tourte letes des amandes*

**Paa Orlovs Skibet Neptunüs d. 7 júnj
paa Elsingörs Red 1773
Til Medag for Det höj Kongl og fürstelig Taffel**

*/ Soupe D'Ecrevisses au Knells
/ Poitrine de Beuf a l'a Flamande
/ Longe de veaus piquée et Rôti
/ Poullard a l'a Súltane
/ Fricandeanu piquée glasseé Sauce bechamel
d'Ozeille
/ Poisson de Brochet a lá Dauphin
/ Pâtisseries
/ Filets de la Volaille a l'a Etienne
/ Des Asperges Sauce au beurre Extral / la Sallat
2 de prun au compot
2 harangs Salés*

*/ til aften (...)
/ Soupe sacgoe
/ Pigeon a l'a tarttars piquante
/ Paupiettes du veau au trüffes*

*/Poullard en fricassée au blanche
/Côtelettes d'agneau grillées Sauce Pontise
/ Poisson du la carp au bleus
/ Sellede l'agneau piquée et Rôtti
/ Pâté de jambon Extra / La Sallat
/ Asperges / Redick / harangs Salés*

*for dig höjfürstelig laquæie til medag og dom-
mestique til aften
/ Soupe / Soupe
/ piece de bouf des feaus /
fricassée de l'agneau au puselle
/ Brochet a l'a Sause blanche /
Longe de veau Rôte (overstr.) la Carp*

*til medag og til aften for oufisserene
/ Soupe / Soupe
/ piece de beuf / fricassée
/ Rôttis [overstr.] brochet au blanche / Jambon
[overstr.] un de la carp*

**Paa Orloves Skibet Neptúnús D. 8de Júnj 1773
paa Elsingörs Red
Tilmedag for det Höjkongl- og fürstelig Taffel**

*/ Soupe a l'a Prinsesse du Poule
/ Jambon au ge mys de asperges
/Aloyau a l'a braise sauce hachée
/ Rôttis longe de veau piquée Polullard bardé
en cay
/ Pigeon a l'a Dauphine truffelles piquee Sauces*

au Restaurant
/ *Poullard a l 'a Brock Sausse d 'Ecrevisses*
/ *MaRonge de veau piquée glissée au bechamel*
/ *Poisson du Brochets pomme au four*
/ *des asperges au blanc*
Extra 2 harangs Salés

Til aften da to
/ *Soupe perlle au vin blanc*
/ *Cotelettes du veau piquée glassé sauss charlott*
/ *Pigeons a l 'a Royal*
/ *Poulets a l 'a gillotte*
/ *Rôt de Poullard piquée et bardes*
/ *Paté du veau*
/ *Carre l 'agneau en contjys*
/ *Poisson la carp en matelotte*
/ *Pâtisseries (overstr.) des Aspars*
Extra 1 harangs Salés
1 Sallat

for dig forsteligs laquæii Til medag
/ *Soupe*
/ *Piece du Beuf*
/ *Rôt d 'agneau (overstr.) Lacarp*

for dig förstlig laquæie til aften
/ *Soupe*
/ *Ragoût*
/ *Rôt du Soles*

Til medag ouffisserer
/ *Soupe*
/ *Piece du beuf*
/ *Rôt (overstr.) la carp*

ouffisserne til aften
/ *Soupe*
/ *Ragoût*
/ *Rôt du Soles*

Paa Orlovses Skibet Neptúnús d. 9de Júnj
paa Elsingoer red 1773 for det hój kongl- og
fürstelig Taffel til Medag

/ *Soupe aus filets de Racines de Santé garni des*
asperges

/ *Rôt de lagneau et pullard piquée*
/ *gigot de veau a l 'a Bourgeoise piquée au g (..)*
lard Sauce hache
/ *Poullard a l 'a Dom-Philippe au truffes*
/ *Filets de cochon a l 'a broche Sauce Remoulade*
/ *Pigeons a la tortue Sause Ravigotte*
/ *Poisson d 'Ecrevisses al 'a Provencale*
/ *petits Pâtes a l 'a conteses bechamel filets du Soles*
/ *des asperges au buer*
Extra 1 La Sallat
1 Servalad 2 harangs Salés

Til Aften date
/ *Soupe hauregrÿn*
/ *longe du veau piquée et pullard en Rôt*
/ *Patite de Jambon froide*
/ *Fricasse de Poules a l 'a Deauphine et Cham-*
pignon
/ *Pigeons a l 'a Matelottes aus truffes*
/ *Saucisses au vin de Champagne*
/ *Carre de veaaus grillees Saus piquante*
/ *Epinars garnie au oeufs pochés a l 'eau et crâtton*
/ *Poisson de Soles-frit*

Extra 1 Sallatt 1 harangs Salé
1 Compôt du Prunes

dig försteligs laquæier til medag
/ *Soupe*
/ *Bouf a l 'mod*
/ *Rôt la Carp*

for dig för st ligs laquæie til aften
/ *Soupe*
/ *Fricacee*
/ *Ragoût*

for dig kongl betienter (overstr)
Til medag ouffisserene
/ *Soupe*
/ *Bæuf a l 'a bræse*
/ *Rôt du lagneau (overstr.) la carp*

ouffisserene
/ *Soupe*
/ *fricace*
/ *Ragoût*

Paa Orlovs Skibet hilssinors Red D 10de Júnj 1773
Det hóy kongl- og førstelig Taffel til medag

/ Sup lentilles garni du Saucisses
/ Poitrine de Bouf Salés aus petites Macédoine
/ Canne de Cochon glacé Sauce a l 'a Moutard
/ Poullard en balón Sauce aus crevet
/ lagneau garnii aus Pâtets Sauce beur
/ Filés des Merlans a l 'Etalienne Frits
/ Baudin a l 'angloise aus vins blanche
/ Rôt de (...) et Poulets
/ Asperges a l 'a Sauce blanche

Extra

/ Pitte Pois a l 'a (..)
/ harangs Salés

Til aften date i Catte gât i Norsön

/ Sup aus Cerises
/ (...) du veau a l 'a den(..)
/ Fricassée du Poulets
/ Poisson de carasin a l 'a crêm
/ Rôt longe du veau
/ des epinars
/ Mandel-tourt

Extra

/ Sallat
/ Harangs

Pour les officiers a Diner

/ Soup de Lentilles Saucisses
/ Pièce du Bouf
/ Rôt une Epaule du Cochon

Pour Son altesè laques adiner

/ Sup lentilles Saucisses
/ Piece du Bouf
/ Rôt ue Epaule de Cochon
Soupe du dit dans la même goût
/ Sup Cérises
/ Rôt lagneau
/ Fricasée du bœuf
a Soupé de dit
/ Sup aus Cérises
/ Rôt de lagneau
/ Fricasee de bœf

Paa Skibet Neptunús i Norsön 1773
Til medag for det hóy kongl- og førstelig Taffel

/ Sup a l 'a Reine Poulets
/ Jambon aus une Ragoût d 'asperges
/ Poitrine de bouf aus R (...) ors
/ Fricandeau du veau pique glacé Sauce con-
combres
/ Pollâtes aus Sauce Ravigotte
/ Petits patés a l 'Espagnole
/ Rôt une longe de veau et poullard
/ une de Maquereaus a l 'a Maitre-D 'hotel
/ Asperges aus beurre

Extra

/ Petits Pois
/ harangs

Til aften dato i Norsön

/ Sup Ries aus vin blanche
/ Pâte de Jambon froid
/ Poitrine de veau glacées Sauce licé a l 'oseille
/ Rôt de langues et Poulets
/ Fricassés de Poul aus persieles
/ Poisson de Merlans aus beurre
/ gâteaux des amandes

Extra

/ Sallats
/ harangs

Til Medag for officiers

/ Sup a l 'a Reine
/ Piece du bouf
/ Rôt de veau

til aften

/ Sup Ris
/ Rôt langede
/ une hure de Cochon en Sallats

Til Medag for laquaierne

/ Sup a l 'a Rien
/ Piece du bœuf
/ Rôt de veau

til aften

/ Sup Ris
/ Rôt de l'angeau
/ une hure de cochon en la Sallat

Paa Orloves Skibet Neptúnús D 12 Júnj 1773
i Norsön
for Det hój kongl- og förstelige Taffel til medag

/Sup peuree de Pois et petites lard
/ boufa l 'a moud Sauceé hachée
/ 2 des oye a l Angloise Sauceé aus beurre
/ des langenu glacée Sauce concombres
/ Rôt lange deveau et Poullard
/ Pigeons Sausce aus truffede
/ Poisons de (...)rlot au court bouillon Sauce anchois
/ Filets de Poulets en Ma Ronge friturs
/ Pâtisserie de Abellsins
Extra
/ Sallat
/ Compôte de Prunes

Til aften dato i Norsön

/ Sup Sagôts
/ Pâte de veau
/Rôt de Angenaus et Poullard
/ (...) de veau a l 'a Bourgeois
/ Poulets en pannade a l 'a crème frits
/ D 'asperges Saucé aus beurre
/ Oeufs brouillés aus crêvetes

Extra
/ Sallat
/ Cervelats

Til Medag for offiseerne
/ Sup de Pois pettits lard
/ Piece de bouf
/ Rôt deveau

Til aften
/ Sup grues
/ Ragôt de bæuf
/ Fricace de Agneau

Til Medag for laquierne

/ Sup au Pois et Petites lard
/ Piece du bæuf
/ Rôt de veaus

til aften
/ Sup grues
/ Ra gôt de bouf
/ Fricace de l 'Agneau

for officerrerne til Medag
/ Sup Perle grun
/ Piece de Bouf de Prunes
/ Rôt D 'agneau

til aften
/ Sup Cerises
/ boufa l 'a moud
/ Fricace l 'agneau

for la quierne til Medag
/ Sup Perle grune
/ Piece de bouf au Prunes
/ Rôt d 'agneau

til aften
/ Sup Cerises
/ boufa l 'a mod
/ fricacé l 'Agneau

Paa Skibet Neptúnus Paa Reden ved Jonfrúe-
land i Norge
for Det hójkongl- og fürstelig herskab D 14
Júnj 1773

Til Medags Taffel
/ Sup au Ris
/ jambon Rôti a l 'a broche
/ Filets de bæuf a l 'a (...)toufade Sauce haché
/ Poulets a l 'a braisé Sauce Champignon
/ Petites Fricandean de veau glacées au bechamel
/ (...) de Saumon fräse Sauce au pauvere homme
/ Morue au beurre et moutard
/ gâteaux d 'Amandes

Extra un Filets de oye un Sallate
/ Rissoles Frites

Til aften dato
/ Sup havergruen
/ Pâtes de jambon
/ Rôt de Agneaus
/ Poules Sauce au Restaurant
/ Côtelettes de veau glacé
/ hommars
/ Morue frais

Extra
/ Sallat
/ Cervelates

Til Medag for officerne
/ Sup au Ris
/ Piece de bæuf
/ la Morue frais

til aften
/ Sup
/ Ragôt de bæuf
/ hommars

til Medag for laquierne
/ Sup au Ris
/ Piece du bæuf
/ la Morue frais

til aften
/ Sup
/ Ragôt
/ hommars

***Paa orloves Skibet Neptunús ved Jomfrú land
D 15 Júnj 1773
for Det Kongel- og Fürstelig taffel til Medag***

/ Poitrine de bæuf au nature
/ gigot de mouton a l 'a braise
/ Sup a l 'a purée
/ Canard a l 'a Sauce de navets
/ (...) Ronge de veau a l 'a Reine
/ Morue Frite Sauce piquante
/ Piece de Saumon Sauce ordinaire
Extra
/ Compot prunes un d 'un Paté de perdris en

Poutes
/ Filetes de oye

Til aften dato
/ Sup de lait aus Ris
/ Rôt d 'Agneau
/ Jambon
/ Longues de bæuf frite Sauce Cerises
/ Fricace de Poulets
/ Filetes de Morue au bechamel
/ Cochon de lait en la sallates

Til Medag for offiserrene
/ Sup perlle grun
/ Piece de bæuf
/ la morue au beur

til aften
/ Sup de lait aus Ris
/ Fricacée de veau
/ hommars

til Medag for laquierne
/ Sup Perlles grues
/ Pieces de bæuf
/ la morue au beurres

til aften
/ Sup de lait au Ris
/ Fricacee de veau
/ hommars

***Paa Skibet Neptunús D 16 Júnj til Medag i Søn
fra Jomfrue land paa vejen til Christiania
Med dags taffel for Det høj kongelig og fürste-
lig personer***

/ Sup a l 'a purée de lentilles aus petites lard
/ Bæuf a l 'a moud piques au gros lard
/ Gigot de mouton a l 'a Flamand au Cartouffells
/ hure de Saumon aus Fines herbes
/ Rôt de Poules piquéé
/ Filetes de Morue a l Italienne-frit
/ gâteaux a 'la Dauphine
/ Compot de prunes
/ Savelats

Til aften dato - i Søn
/ Sup Sagôt aus vin
/ Rôt de longe veau
/ Côtelette de veau en bresoles
/ hommars Sauce au pauver homme
/ Saumon en Rogilles
/ Petites gâteaux des Amandes

til Medag for officerrene
/ Sup de lentilles au petites lard
/ Pieces de Bœuf
/ la Morue au beurres

Til Aften
/ Sup Grune
/ trage de bœuf au prunes
/ hommars

laquaierne til Medag
/ Sup de lentilles au lard
/ Piece de bœuf
/ la morue au beures

til aften
/ Sup grune
/ trange de bœuf frit au prun
/ Cochon de lait a l 'a Sallat

**Paa Skibet Neptúnús i Søn D 17de Júný 1773/
til Medag for det hõy kongel og fÿrstelig taffel**

/Sup au Ris al 'a Reine
/ Jambon en caramelles Sauce Remoulade
/ Rôt d 'Agneau
/ Noix de veau piquée a lá poêle
/ Poules Sauce Champignon
/ Boudin aus Cérises
/ Saumon au Sauce blanche

til Aften paa christiania Rede
/ Sup Haure gruen
/ longe de veau Rôt
/ hommars
/ Fricace de Poules
/ dagneau a la Sainte-Menehould

/ Maquereau a l 'a maitre d 'hotel
/ de omelette Extra asperges

til Medag for officerrne
/ Sup au Ris
/ Piece de bœuf
/ Rôt d 'agneau

til Aften
/ Sup
/ Fricaceé lagneau
/ Ragôt deveau

til Medag for laquierne
/ Sup au Ris
/ piece de bœuf
/ Rôt d 'agneau

til aften
/ Sup
/ Fricacé l 'agneau
/ Ragôt deveau

**Medagen D 18 Júný 1773 paa Christiania Rede
Det hõy kongl- og fÿrstelig taffel 24 cuvert**
/ Sup a l 'a Julienne au Cnêlles
/ de Jambon au d 'Epinars
/ Filets d 'aloyau a l 'a Sauce hachée

--
/ Poullard Sauce Restaurant
/ de longues de bœuf a l 'a Anglaise
/ Fricandeau a l 'a Dauphine Sauce a l 'Oseille
/ granat de veau glacé Sauce piquant

--
/ Saumon au certes bouillon
/ Croucovès de frites de Poules frite
/ gateaux d 'amandes
/ gelée

--
2 Petits Pâtes
2 Salat
2 cervelats
Relevs le Sup
/ turbet a l 'a reine
Deux plats Rôt
/ Rôt Poullard

/ Rôt de longe de veau
Offices taffel 16 quverts
/ Sup a l 'a Julienne Cnells
/ bæuf a l 'a mod
/ fricandeau glacé a l 'oseille
/ Rôt d 'Agneau et Poules
/ Saumon en certe bouillon
/ Carre de Mouton a l 'a Angloise
/ gâteaux d 'amandes
/ gelée

laquierne
/ Soup
/ Bœuf a la Mod
/ la Morue au beurres

Anvendt kildemateriale og litteratur

Rigsarkivet. Overhofmarskallatets arkiv – fremmede fyrstelige personers besøg.
I o 29 (32) 1753-87 – Sager vedrørende fremmede fyrstelige personers besøg, 1773. H.k.h. prinsesse Louise og prins Carl af Hessen.

C. J. Anker: »Prins Carl af Hessens optegnelser (1744-1784)«, Kristiania 1893.

O. V. Krog (et al.): »En konges taffel – Guldmedekunst og borddækning i det 18. århundrede«, Kbh. 1988.

Helsinghøj og det mystiske tårn

af Lars Bjørn Madsen

Ved Nordre Strandvej, nærmere betegnet på strækningen mellem Julebæk og Hellebæk, står halvt inde i skråningen et forunderligt bygningsværk - et faldefærdigt rundt, gotisk tårn i røde mursten og med en delvis nedbrudt krenelering øverst oppe. I masser af år har denne relikte skabning stået og pirret de forbigående nysgerrighed; så meget, at mystikken i sin tid bredte sig til avisernes spalter. Her kunne man læse, at det var bygget som vagttårn dengang danskerne fejdede mod svenskerne, og i nyere tid skulle det ruinerede tårn endog have været det dramatiske midtpunkt for jødetransporterne over Øresund.

Historien er nu ikke slet så dramatisk, men dog ikke mindre interessant. Den begynder engang omkring 1875, hvor det nystiftede aktieselskab Hellebæk Tæppe- og Klædefabrik sælger ud af sit rigeligt store jordtilliggende, der primært omfatter Flors Vænge og Flors Vang; et malerisk lyngklædt overdrevslandskab, som strækker sig fra Hellebæk til Julebæk på toppen af kystskrænten mellem Hellebækskoven og stranden. Arealet var oprindelig en del af Det Schimmelmanske Fideikommis' mægtige jordtilliggende, men da Kronborg Geværfabrik i 1870 måtte lukke, solgte fideikommis'et en stor del af sin ejendom til jægermester Jacob Wilh. Saxtorph, der ønskede at omdanne den nedlagte geværfabrik til en tekstilfabrik. Han havde dog ikke de nødvendige midler og afhændede derfor ejendommen til et konsortium, der i 1873 oprettede »Aktieselskabet Hellebæk Tæppe- og Klædefabrik« og året efter opførte det nødvendige industrianlæg.

Udsnit af M. Lumholtz's matrikelkort over Tikøb Sogn fra 1877 visende den første udstykning af Flors Vang. Matrikel 2 n optager et forholdsvis beskedent areal sammenlignet med udstykningerne nord for denne. Aktieselskabet Hellebæk Tæppe- og Klædefabrik havde i 1873 - samme år som selskabet blev stiftet - købt arealet øst for Caroline Mathildesvej (Flors Vang og Flors Vænge) af jægermester Saxtorph. Han havde 3 år forinden købt arealet af Det Schimmelmanske Fideikommis, der stadig ejede området vest for nævnte vej.

En af køberne til en parcel i Flors Vang var telegrafist og exam. jur. N. Dyrlund Jensen. Den 12. januar 1876 fik han skøde på matrikel nr. 2 n af vangen, i dag Nordre Strandvej 107, som han havde købt af klædefabrikken for den nette sum af 2397 kr.¹ Grunden, en af de mindre i udstykningen, var beliggende på kanten af kystskrænten med en prægtig udsigt over Øresund, og her ville han bygge sit nye sommerhus. På det tidspunkt var et sommerhus ikke nødvendigvis en lille ydmyg bolig i pagt med naturen, men snarere en kopi af byhuset med alle dets bekvemmeligheder. Han deltog selv i en stor del af byggeriet, for grosserer var han ikke just, men fik dog hjælp af tømrermester P. Petersen fra Asminderød. Den 27. juni 1877 var byggeattesten underskrevet, og huset kunne præsenteres. Det var en fin lille rødstensvilla, en etage høj og med gavlkvist, der gav plads til værelser på loftet og en lille altan. Huset havde kælder, seks værelser, køkken og fire småkamre under det for datidens sommerhuse så karakteristiske

Da maleren Carsten Henrichsen i 1874 udførte det her viste maleri på grundlag af en skitse, han havde lavet året før, var Flors Vang stadig et næsten uberørt, lyngklædt overdrevslandskab. Kunstneren har valgt at gøre den nybyggede klædefabrik til det centrale element i billedet. Huset midt i billedet - det eneste i vangen - hører muligvis til en kulovn, der lå ved det såkaldte »Madam Olsens Hul«, en lille sø for enden af nuværende Sjølundsvvej. Maleri i privateje.

spåntag. Udhuset indeholdt vaskerum, strygestue og lokummer. Således var der alt, hvad hjertet kunne begære her i sommerlandet på Nordkysten.

Dyrlund Jensen ejede kun huset i 3 år. Så solgte han det til enkefru C. Nisted for 7000 kr - inklusive tre havebænke og seks jernstole!² Hun havde ejendommen i fire år og solgte den herefter til Hans Thomsen uden fortjeneste.³ Om det er ham eller en senere ejer, der kalder ejendommen »Helsinghøj«, vides ikke, men navnet er officielt, da grosserer Olav V. Grønbech i

1888 køber huset med splinternylagt »fire-lags Spaantag af prima imprægnerede Spaaner« for at tilbringe sommerferierne på dette prægtige sted.⁴ Grønbech var en holden mand, der ejede den velrenommerede virksomhed M. J. Grønbech & Sønner, som faderen havde stiftet i 1828. Virksomheden, der handlede med jern og stål, havde kontorer i Amaliegade 9 i København, og her boede familien også. Olav V. Grønbech var selvsagt en travl mand, så det var i regelen hans hustru, der som den første flyttede til Helsinghøj for sommeren. Kusken Otto gjorde hestevognen klar, og sammen med stuepigen Kirstine drog hun den lange vej til sommerlandet mod nord.

Familien Grønbech er her fotograferet foran Helsinghøj omkring 1895. Den tidstypiske sommerhusvilla har spåntag og markant gavlkvist. Murermester og entreprenør Niels Peter Nielsen overtog ejendommen efter Grønbech og ombyggede villaen til ukendelighed. Det er hans nygotiske værk, man ser knejse på skrænten i dag. Fotografi i privateje.

Kokkepigen Magda måtte derimod blive i Amaliegade for at sikre grossererens den daglige føde i hustruens fravær, og først senere på sommeren tog de begge sunddamperen til Helsingør, hvor Otto holdt klar med vognen for at bringe dem og et passende læs madvarer indkøbt i hovedstaden det sidste stykke vej.⁵

Man kan forestille sig, at familien Grønbech havde boet til leje i Helsinghøj inden de købte den. Det var ganske normalt på den tid, og så passer det i hvert fald med den lille historie, der fortælles om maleren F. C. Lund, der en forårsdag i 1884 var på besøg i Hellebæk. Han gik ned til Strandvejen for at portrættere en rigtig fiskerdreng, og snart fandt han den rette for sit motiv; en frisk dreng ved navn Ejnar, der gerne imødekom den fremmedes ønske. Resultatet blev en vellignende akvarel, og Lund spurgte drengen, hvem hans forældre var, for de ville måske gerne se billedet. »Det er Grønbechs oppe på Helsinghøj«, svarede drengen.⁶

Efter 10 gode år solgte Olav V. Grønbech i sommeren 1899 Helsinghøj til den københavnske muremester og entreprenør Niels Peter Nielsen for 15.650 kr.⁷ Det var ham, der omdannede det oprindelige hus til den nuværende høje, nygotiske, nærmest herregårdsagtige bygning, indlagde noget så moderne som centralvarme og frem for alt byggede det karakteristiske, nygotiske udsigtstårn nede ved Strandvejen, der ligesom villaen blev prydet med en rundbuefrise og afsluttet foroven af en krenelering, der om ikke andet kunne yde gæsterne lidt beskyttelse, når de skulle beundre udsigten fra tårnet over det blinkende sund. For nu at fuldende byggeriets nationalromantiske skær af mystik, havde entreprenøren sat tårnets underste etage

Øverst ses udsigten fra Helsinghøjs altan. Fotografiet er optaget omkring 1895, nok samme dag som billedet side 31. Fotografi i privateje.

Til højre ses det af Niels Peter Nielsen opførte tårn nede ved Strandvejen. Kreneleringen er kun sparsomt bevaret, men den gotiserende rundbuefrise kendetegner stadig såvel tårnet som villaen (anes øverst t.v.). Fotografi: Lars Bjørn Madsen 2000.

i forbindelse med villaen via en muret, tøndehvælvet tunnel, således at tårnbygningen kunne fungere som et ganske usædvanligt indgangsparti fra Strandvejen. Han byggede, ligesom de fleste andre på Nordkysten, eget badehus, og han indrettede et stort billardværelse i villaen og værnede om flagstangen og havemøblerne i den store, frodige have.

Niels Peter Nielsen havde kun ejendommen i fem år, for i foråret 1904 blev den solgt til overretssagfører Børge Jacobsen for 40.000 kr.⁸ Familien tilbragte vinterhalvåret på Grønningen i København, medens deres gartner boede med sin hustru på Helsinghøj i en lejlighed over staldbygningen. I Jacobsens tid blev haven udvidet op til skoven, ikke så meget fordi han ønskede en større have at passe, men fordi han frygtede, at klædefabrikken ville opføre nogle

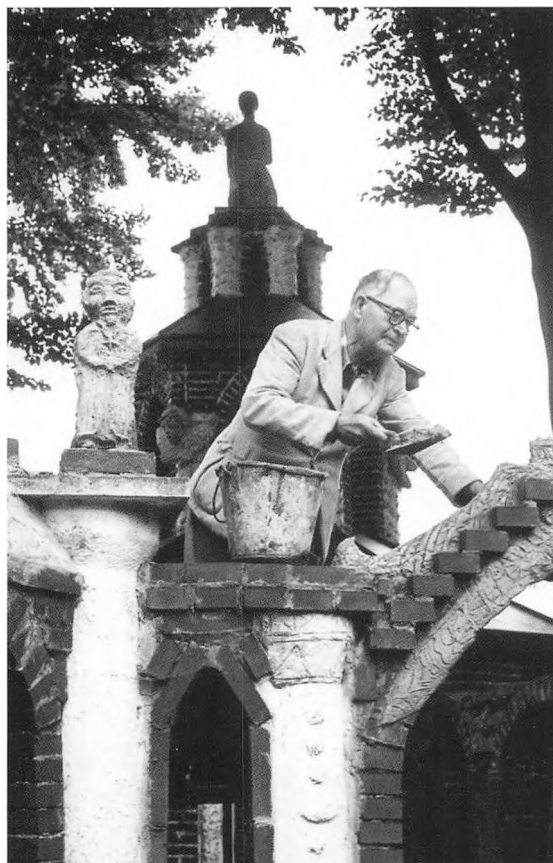
Aksel V. Olsen er her fotograferet i fuld gang med at mure på sit besynderlige bygningsværk. Han tog det ikke så nøje med arbejdstøjet. I baggrunden ses tårnets overbygning kronet af musikkens skytshelgen Santa Cæcilia. Fotografi: Arne Magnussen 1961.

arbejderboliger på arealet. Nu fik han i stedet anlagt en herlig tennisbane, flittigt benyttet af landliggernaboer og venner, og senere solgte han grundstykket til fru Sessa van Hauen.⁹

Efter Jacobsens død i 1936 flyttede gartnerparret til Ærø, og ejendommen blev i 1939 solgt billigt til overretssagfører og direktør, greve Carl Ahlefeldt-Laurvig, om hvem der fortælles: »Greven havde seks børn af første og to af andet ægteskab. Den gamle gartnerbolig blev lavet om til gæstejlighed til børnene; i al fald sønnen Hans Ditlev med tysk krigsbrud, og som var kommet i Hitlers krigsmaskine, ferierede dér. Han faldt i 1945. Grevens havde et gartnerpar, Johansen, som boede nede i et gammelt hus ved skovbrynet, der blev grundigt isoleret mod fugt før de flyttede ind. Desværre blev greven meget tyskvenlig og var engageret i den dansk-tyske forening, ligesom han havde omgang med tyske officerer, og disse sås ofte sammen med greven, siddende på tårnets tagterrasse. Efter krigen, hvor man i København og Nordsjælland kendte for meget til grevens tyskvenlighed, bestemte han sig for at flytte. Han så sig først om efter en mindre herregård på Fyn, men endte i Sønderjylland«. ¹⁰ At tårnet efter sigende skulle være benyttet til at skjule jøder i forbindelse med flugten til Sverige, må således bero på en misforståelse. Det må tværtimod have været den visse død for jøderne at opholde sig der!

Koncertsangeren og tårnbyggeren

Med den næste ejer, Aksel V. Olsen, begynder historien om det mystiske tårn for alvor. Denne stenrige koncertsanger og forretningsmand købte ejendommen af den desavouerede greve i 1947 og brugte efterfølgende op mod to år-

tier af sit otium på diverse mere eller mindre heldige ombygninger af huset og ikke mindst tårnet, hvilket gjorde det til en af lokalområdets helt store attraktioner. En journalist dannede sig følgende indtryk ved sit første besøg på stedet: »Halvvejs oppe ad en stejl skrænt rejser et eller andet forunderligt bygningsværk sig. To sæt parallelt løbende mure på hver sin side af et højt, rundt tårn. Rækker af buer; nogle høje og spidse, andre brede og runde – men alle vinde og skæve. Mellem hver bue figurer i fremmedartede dragter, der vender milde ansigter og venlige attituder mod iagttageren. I den åbne gang mellem murene har træer og buske sået sig selv og rækker viftende grene ud af bueåbningerne. Måske resterne af en gammel fæstning? I så fald ikke nogen særlig krigerisk fæstning, for midt på tårnet står med fin skrift skrevet »Santa Cæcilia«, og ovenover svæver

Aksel V. Olsens tårn vakte berettiget opmærksomhed i Hellebæk og omegn. Til venstre ses tårnet med koncertsangerens finurlige overbygning, der med sine store, genanvendte dannebrogsvinduer nærmest havde karakter af en kikkenborg. Øverst sidder Santa Cæcilia med sin harpe; en figur udført af billedhuggeren Ejnar Breinholt. Heroppe i tårnværelset sad Olsen ofte og sang til Cæcilia og den prægtige udsigt over Øresund. Til venstre for tårnet ses en del af de på det tidspunkt langt fra færdige buegange, der på det nærmeste fyldte forhaven og skulle slutte sig til tårnet. Bag tårnet førte en buegang af samme karakter hen til villaen. På billedet side 35 ses en af disse buegange, der endnu mangler tag, gulv og vinduer, men man fornemmer alligevel lidt af den stemning, romantikeren Aksel V. Olsen ønskede at skabe, selv om hans ufuldendte værk vel mere havde karakter af Antonio Gaudis bygningskunst end af vor hjemlige gotik. At den senere ejer valgte at rydde Olsens værk af vejen, så kun det oprindelige tårn stod tilbage, kan man næppe bebrejde ham. Det bliver til gengæld pietetsfuldt istandsat af den nuværende ejer. Fotografier: Arne Magnussen, august 1961.

et englehoved i stil med et gammelt glansbillede i folderige gevandter og synger mod himlen, mens hun akkompagnerer sig selv på harpe. Rundt om har en kreds af spillende og lyttende engleskarer slået sig ned. Er det et mindesmærke? Eller en drøm?¹¹

Ingen af delene, må man svare, og med journalistens ord tilføje, »snarere et af de få luftkasteller, der er blevet til virkelighed!«. Aksel V. Olsen var fra København, hvor han boede og drev sine forretninger, men hans forældre stammede fra Helsingør, og hans bedsteforældre havde ejet Skotterup Kro. Helsinghøj huskede han fra sin barndom, netop på grund af tårnet, hvilket var en bevæggrund for

hans valg af denne romantiske sommerbolig, hvor han kunne opholde sig i et par af sommermånederne. Om tårnet fortæller han: »Da jeg købte huset, stod der resterne af et gammelt tårn næsten helt nede ved vejen, og efter jeg havde sat det i stand, fandt jeg på at opføre en overbygget gang fra huset til tårnet. Og da jeg først var i sving, fortsatte jeg byggeriet, så det nu er en snes meter langt. Den forrige ejer har forøvrigt bygget en underjordisk gang fra huset til tårnet, så det er et helt spændende sted at bo.«¹²

Han udstyrede først tårnet med en dominerende overbygning (fotografiet til venstre), hvis store, antagelig genanvendte dannebrogsvinduer kunne give denne tilføjelse karakter af en kikkenborg, hvis det ikke var for det lanternepydede og rigt dekorerede klokketårn, der kronede Olsens bygningsværk. På lanternens

top knejsede musikkens skytshelgen Santa Cæcilia, en figur udført af billedhuggeren Ejnar Breinholt. Aksel Olsen var nemlig uddannet hos kgl. kammersanger Vilhelm Herold og havde siden sunget flere steder, primært som medlem af »guldcoret« i Cæciliaforeningen, en forening, der var stiftet i København i 1851 af komponisten Henrik Rung, og som fortrinsvis opførte ældre kirkemusik. Den gamle koncertsanger ønskede således med sit tårn at bringe sin oprigtige hyldest til Santa Cæcilia. Legenden om hende fortæller, at hun på brudenatten omvendte sin mand til kristendommen og siden led martyrdøden. At hun blev musikkens skytshelgen, skyldes en middelalderlig tolkning af det sted i legenden, som fortæller, at hun ikke sang med på bryllupssangen, »men medens instrumenterne spillede, sang hun for Herren i sit hjerte«.

Det var dog ikke som koncertsanger, Olsen havde grundlagt sin store formue, der ved hans død i 1968 var opgjort til ikke mindre end 13,2 millioner kroner, men derimod som forretningsmand. Under første verdenskrig ejede han en konfekturefabrik, som han dog opgav for at beskæftige sig med en række mere lukrative opkøb af ejendomme. Desuden drev han nogle butikker og et større kaffefirma, men som han sagde: »Penge betyder intet for mig. Det er sangen, jeg lever for«, og han var da også kendt for at sidde oppe i sin tårnoverbygning og synge det høje C, iført en karakteristisk lille baret på hovedet.

Aksel Olsen var som 78-årig i 1961 stadig i fuld gang med sit bygningsværk, der med årene havde bredt sig fra tårnet over hele forhaven. Hans sparsomme fritid var foreløbig i 13 år blevet brugt til at mure sten på sten og forme buer, søjler og figurer, alt sammen ud fra fri fantasi, uden prædefineret stilart, uden arbejdstegninger og skabeloner og uden anden håndværksmæssig baggrund end at have modelleret lidt på marcipanfigurerne i konfekturefabrikken. En dag, da han var i fuld gang med byggeriet, kom en murer fra Hellebæk forbi og bemærkede Olsens ikke alt for velformede murerarbejde. Han tilbød derfor generøst at hjælpe ham med

at få rettet lidt op på skavankerne, men Olsen forklarede ham venligt, at det sandelig skulle se ud som det gjorde, og i øvrigt var det at bygge skævt meget sværere end at bygge lige!¹²

Det var da heller ikke alle naboer, der ligefrem var begejstrede for Olsens byggeri. En af dem, Birthe Børgesen, udtrykte således sin tydelige foragt: »Saa kom Ødelæggelsernes Tid med Sanger Olsen, der tilbragte 12 Aar af sit Liv med at ødelægge Helsinghøj. Han byggede Klostergange af Masser af Kloakrør, ødelagde Murværket paa Udsigtstaarnet og alt, hvad han kunde komme til at ødelægge, og døbte sit Mesterværk Santa Cæcilia. Man skammede sig over at være Nabo til den Mand!«¹³ Til det kunne Olsen blot svare: »Når folk siger, at byggeriet nu ligner en ruin, fortæller jeg dem, at det de ser, kun er en skabelon. Kan De ikke forestille Dem, hvordan det kommer til at se ud, når det er færdigt – med blyindfattede ruder, tag, pudsede hvælvinger og mange udsmykninger?« Det kunne nok være lidt svært for den forbigående at forestille sig, men Olsen havde store planer for sit byggeri, hvor der endnu manglede

at blive lagt klinkegulve og sat kobbertag over buegangene, samt anbringelse af de blyindfattede ruder i buerne: »Der ligger mange timers arbejde forude, og når jeg en gang er død, skal ejendommen overgå til danske kunstnere eller Tikøb Kommune, hvis den da er interesseret. Min formue skal gå til et legat til alle kunstnere, dog fortrinsvis sangere og musikere.«¹⁴

Aksel V. Olsen døde som 85-årig i 1968, hans planer for Santa Cæcilia og Helsinghøj blev aldrig realiseret, og som Birthe Børgesen fortæller: »Efter Sanger Olsen fulgte Snedkermester Frede Thomsen, som efter Evne prøvede paa at fjerne og glatte ud paa Ødelæggelserne«. Således er alle spor efter den gamle koncertsangers livsværk og eftermæle i dag slettet, og tårnet står tilbage i sin oprindelige skikkelse. Helt slettet er sporene forresten ikke. Thi nok forsvandt Cæcilias attribut sammen med Olsens overbygning, men over tårnets solide, rundbuede indgangsdør sidder stadig mindet om hende i form af den glansbilledlige englefigur holdende en salmebog, og derunder navnet »Santa Cæcilia«.

Noter og kildehenvisninger

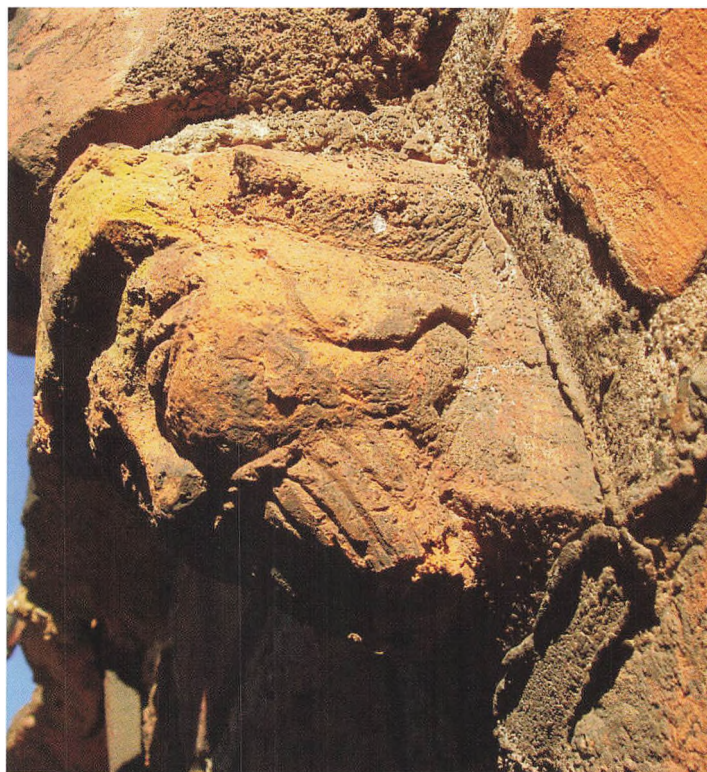
- 1) Landsarkivet (LAK): Hellebæk Birk; skøde- og panteprotokol, fol. 188.
- 2) LAK: Hellebæk Birk; skøde- og panteprotokol: Skøde af 20. oktober 1880 fra exam. jur. N. Dyrlund Jensen til enkefru C. Nisted.
- 3) LAK: Hellebæk Birk; skøde- og panteprotokol: Skøde af 26. marts 1884 fra enkefru C. Nisted til Hans Thomsen.
- 4) LAK: Hellebæk Birk; skøde- og panteprotokol: Skøde af 8. august 1888 fra Hans Thomsen til grosserer Olav Valdemar Grønbech.
- 5) Upubliceret beretning om familien Grønbech af Karen Gram (født 1896). Olav Valdemar Grønbech (død 1918) var søn af Michael Johan Grønbech (død 1872), der drev bådebyggeri, bl.a. Webers bådebyggeri i Svendborg. O.V. Grønbech overtog firmaet M.J. Grønbech & Sønner i 1881. Virksomheden beskæftigede sig da hovedsagelig med salg af jern og stål.
- 6) F.C. Lunds daterede portræt af drengen findes i privateje, og historien er af ejerens mor Karen Gram (født Bay Schmidt) skrevet bag på portrættet.
- 7) LAK: Hellebæk Birk; skøde- og panteprotokol: Skøde af 16.8. 1899 fra O.V. Grønbech til Niels Peter Nielsen. I Krack Vejviser 1899 findes en N.P. Nielsen, boende på Øresundsvej 15 på Amager og ejer af naboejendommen nr. 17.
- 8) Landsarkivet: Hellebæk Birk; skøde- og panteprotokol: Skøde af 20. 4. 1904 fra N.P. Nielsen til Børge Jacobsen (1862-1936).
- 9) Meddelt LBM i marts 2000 af nu afdøde Birthe Børgesen, der var barnebarn af naboen i »Børgehus«, Ndr. Strandvej 109, grosserer Skjold Børgesen.
- 10) Notat af Birthe Børgesen til LBM i januar 2000. Carl Ahlefeldt-Laurvig (født 1887) var direktør i det gensidige forsikringselskab Skuld og skrev en række artikler om søretlige emner. LAK: Hellebæk Birk; skøde- og panteprotokol: Skøde af 19.5. 1939. Lars Bjørn Madsen: Nordkysten fra Helsingør til Munkerup - mennesker og huse. København 2003.
- 11) Hammermøllens Arkiv: Artikel af Merete Teisen i udateret og unavngivet avisudklip; ca. 1962.
- 12) Artikel i Helsingør Dagblad 19. august 1961.
- 13) Birthe Børgesen i et notat til LBM 2000.
- 14) Artikel i Helsingør Dagblad 19. august 1961.

Teglhoveder på muren

af Kristian Lyng

Højt oppe på bymuseets fine gavl mod St. Anagade sidder tre små, skæggede mandshoveder, hvoraf de to er gengivet på denne side. De er så små, at ingen, der går forbi på fortovet, nogensinde får øje på dem. Af uransagelige grunde er de anbragt dør og overvåger usete livet på gaden. I det forløbne år, hvor begge bymuseets fløje fik lagt nyt tag, har de i mange måneder slet ikke været til at se, selv for den som véd, hvor de er, for stilladser har længe skjult bygningens facader og gavle. Den nævnte gavl pryder den bygning, som Herluf Trolle lod opføre i 1554 som en tilbygning til det lille

karmeliter-sygehus, som munkene havde fået opført omkring 1520. Efter reformationen forsvandt munkene; den lille, grundmurede, gotiske bygning blev solgt til en mølleejers og rådmans, Asgud Mikkelsen, og få år senere indrettedes almindeligt hospital i klosterets bygninger, medens St. Mariæ kirke længe kun blev brugt som rejsestald. Men med Herluf Trolles køb af Karmeliterhuset begyndte den udbygning, som skulle forvandle ejendommen til en stor og fornem bygård.

Herluf Trolles tilbygning fik to stokværk, en stue- og en salsetage. Herluf Trolles store sal i andet stokværk er endnu ejendommens største

og smukkeste rum; dette er ingen købmandsgård, som de største gårde i byen ellers var, det er en adelsmands – og endda landets måske rigestes – bolig. I 1561, da Herluf Trolle blev forflyttet fra Krogen til Københavns Slot, skænkede han og hustruen, Birgitte Gøye, Karmeliterhuset til Helsingør Latinskole; da skolen i 1580 havde store økonomiske vanskeligheder blev ejendommen i 1587 solgt til Peder Brahe, som udbyggede den med fløjen mod St. Annagade, og først da den oprindelige sygehusbygning i 1632 blev forhøjet med en etage, havde huset det omfang, det i dag har.

Herluf Trolles bygning fra 1554 har visse renessancetræk; dermed er den et af de første eksempler herhjemme på den nederlandske indflydelse på dansk bygningskultur, som skulle gøre sig så stærkt gældende fra det øjeblik, hvor Frederik II begyndte at ombygge det gamle slot Krogen – det var i 1574 – for at skabe sit stolte »Kroneborg«. Herluf Trolles Hus er bygget af munkesten, men i det dengang nye krydsskifte; vinduesåbningerne har fladbuede stik, som ikke afviger fra de gotiske huses. Og gavlen mod St. Annagade har kamtakker (de nuværende er genskabt ved restaurering, men det kan knap betvivles, at den oprindelige gavl har haft dem); dog er det netop gavlens udformning, der viser

nyorienteringen. I stedet for sengotikkens lodrette murblændinger har den vandrette bånd. Hvor 3 lodrette lister på taggavlen bryder de to øverste vandrette bånd, sidder de tre små teglhoveder som småkonsoller lige under krydset.

Den fornemme gavl har ubestrideligt forbilder i samtidig nederlandsk arkitektur, og det er derfor også ofte blevet fremført, at en nederlandsk bygmester måtte stå bag den. Og da man ved, at der netop ved denne tid var en sådan mester, »Theus« eller Mattheus Rubensaat i Herluf Trolles tjeneste, er han blevet udpeget som den sandsynlige arkitekt. Hvad så med teglhovederne? Er de mon hans idé? Der er ikke blevet peget på paralleller, men det interessante er her, at vi ikke skal bevæge os så langt for at finde andre små teglhoveder på middelalderbygninger – de er blot meget ældre: de findes på nogle af vore romanske kirker.

Tikøb kirke

Kirken i Tikøb er egentlig – som hovedparten af vore landsbykirker – romansk. Men som så mange andre steder er der bygget en hel del til i gotisk tid: tårn, kamtagavle, og på nordsiden et smukt, sengotisk sakristi. Men det, der slår én, når man går tæt på skibets og korets mure,

er, hvor håndgjort det hele ser ud. Stenene synes næppe at være lavet i forme; deres tykkelser er meget forskellige, og mange er grove i overfladen og er måske også blevet let krumme under brændingen. Og som man tit ser det med middelalderens teglsten, munkestenene, svinger de i farven fra hvad vi vil kalde murstensrød til næsten sort, sintret. Kirken er en af vore ældste teglstenskirker, bygget kort før 1200. Øverst på skibets og korets mure – og også tværs over østmuren, som er uden apsis – løber en buefrise; på korets syd- og østmure er buerne falsede, og ydermere er de små konsoller, de hviler på, skulpturelt udformede. Nogle er hoveder, som på de her viste 4 eksempler, andre har bladværksmotiver.

Ifølge et stedligt sagn skal Tikøb kirke være bygget af »de Esrum munke og bisp Absalon«. Og Absalon skal selv have været til stede ved indvielsen »en majdag«. Kan denne overlevering nu tænkes at bygge på historiske kendsgerninger? At kirken er bygget i Absalons tid, kan der ikke herske tvivl om. Allerede de falsede buer i frisen på Tikøb kirke kan siges at indikere noget; tilsvarende kendes ingen steder i det nuværende Danmark, men de findes ganske tilsvarende på Gumløse kirke i Skåne – og den

vides at være indviet af Absalon i 1191.

Absalon var biskop af Roskilde fra 1158 til 1192, og fra 1177 var han også ærkebiskop af Lund. Han var søn af Asser Rig og sønnesøn af den navnkundige Skjalm Hvide. Han og broderen Esbern (Snare) sluttede fostbroderskab med kong Valdemar 1. den Store. Absalon var manden bag den politik, der gjorde Valdemarernes Danmark til en af pavenes nære forbundsfæller, og som gennem korstog skaffede Danmark et vidtstrakt herredømme over de baltiske lande.

Uvelse kirke

Kirken i Uvelse – Slangersups nabosogn mod øst – er en meget fin repræsentant for Valdemarstidens teglstensarkitektur. Hvor Tikøb kirke hører hjemme blandt vore største landsbykirker, er kirken i Uvelse ganske lille. Den består af romansk skib og kor med halvrund apsis, hertil er siden bygget et våbenhus (sengotisk), et tårn (fra renæssancetiden) og en rummelig 1700-tals-udvidelse af skibet mod nord. Både skib, kor og apsis krones af rundbuefriser; skibets (kun bevaret på sydmuren) er højst bemærkelsesværdig, for her understøttes rundbuerne af

små halvsøjler, der står på en fodliste. På korets syd- og nordmure bæres buerne af små konsoller (halvstens-), som er forskelligt formede; endelig har absis tre murblændinger, som adskilles af halvsøjler med dekorerede trapezkapitæler, så at dels disse og dels små konsoller lige som dem på kormurene understøtter frisen. Her er ganske som i Tikøb både ansigter og bladornamenter. Kirken har andre berøringspunkter med den i Tikøb – foruden med købstadskirkerne i Helsingør (St. Olai) og Søborg, men her er det teglhovederne, der interesserer os, og vi bliver ved dem.

Om kirken i Uvelse tier de middelalderlige kilder desværre helt; sognet nævnes vistnok første gang i Roskildebispens jordebog omkring 1370.

Esrum

»De Esrum munke« blev nævnt sammen med Absalon. De var Cisterciensere, og denne orden var nok den bedst organiserede klosterorden – omfattende både munke- og nonneklostre. Dels havde ordenens abbeder årlig mødepligt til generalkapitlet i stamklostret Citeaux (hvor ordenen var blevet grundlagt i 1098), og dels havde abbeder for klostre, som havde grundlagt et andet kloster (datterkloster) pligt til at visitere dette en gang om året. Dette er nok baggrunden for, at alle cistercienserklostrene bestod indtil reformationen, medens mange klostre af andre ordener gik til grunde i løbet af middelalderen.

Esrum kloster blev i 1151 grundlagt som datterkloster af Clairvaux, som igen var datterkloster (grundlagt af den hellige Bernard) af Citeaux. Det var dog ikke det første kloster på stedet; cistercienserne overtog et tidligere benediktinerkloster; om det ved man ikke meget, kun at ærkebiskop Eskil før 1147 overlod landsbyen Esrum til »de brødre, som tjente Gud dør«. I 1151 hjemførte Eskil selv cisterciensermunke fra Clairvaux. Han endte selv sine dage dør, for da han efter 40 år som ærkebiskop overdrog sit embede til Absalon, drog han tilbage til Clairvaux og blev munk.

I 1920'erne blev der i Esrum udgravet fundamentrester fra den første klosterkirke. En halvrund apsis, som havde været muret i muren, afslører, at denne kirke har været en af de første teglstensbygninger i Norden. Indtil Bernards død i 1153 havde alle cisterciensernes bygninger en ret korafslutning (som Tikøb kirkes), og det samme fik den vældige kirke, som cistercienserne hurtigt lagde grunden til i Esrum. Kirken er som sin forgænger borte, men udgravninger har bragt fundamentrester for dagen, som røber, hvilke dimensioner, den har haft; med en længde på mindst 58 m og med et tværskib, hvis længde har været ca. 52 m, har den haft en størrelse meget lig Århus domkirke, St. Clemens'.

Hvad der også er fremkommet ved udgravninger, er vidnesbyrd om en højtstående tegl-

teknik: bygningsdetaljer af brunlig-glaseret tegl som den her viste fine, lille trapezkapitæl med sirligt udført bladdekoration, fundet i 1995. Sådanne fund bidrager til billedet af cistercienserklostrene som kulturelle centre, hvorfra nye ideer såvel som teknisk og håndværksmæssig kunnen spredtes til det omgivende samfund.

Ved år 1180 havde Esrum kloster udstrakte besiddelser i Nordsjælland, foruden at det ejede landsbyen Morup i Halland. I skoven Ørvid, som dengang næsten omkransede Helsingør, fik klosteret overladt jord af Absalon til gengæld for Asserbo, som klosteret forud havde ejet; men klosterets kerneområde var Tikøb og Esbønderup sogne.

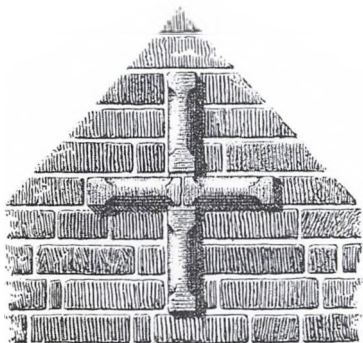
På et langt senere tidspunkt, nemlig i 1306, skænkede stormanden *Jon Jonsen Lille Uvelse* til Esrum.

Allerede i 1162 havde Absalon omdannet familiens benediktinerkloster i Sorø til en cistercienserstiftelse. I Slangerup oprettedes kort før 1200 et af ordenens to nonneklostre – det andet var i Roskilde.

Rygen

Hos Saxo kan man læse om, hvordan danskerne – med kong Valdemar og bisp Absalon i spidsen – i 1168 indtog borgen Arkona på Rygen, brændte statuen af Svantevit, guden med fire hoveder, og påbegyndte kristningen af øens vendiske befolkning. Siden da var det lille fyrstedømme langt op i middelalderen under dansk

lensoverhøjhed. Missionen blev overladt til Roskilde bispestol, og en landprovst styrede siden som bispens stedfortræder de kirkelige anlig-

gender på øen.

Den ældste af Rygens kirker er Mariekirken i Bergen. Den blev påbegyndt omkring 1180; muligvis har den fra starten været tiltænkt fyrst *Jaromar* som paladskirke, men fra 1195 tilhørte den det samme år stiftede benediktiner-nonnekloster. I 1250 blev klosteret imidlertid cistercienserkloster; moderkloster for dette var nonneklosteret i Roskilde – som imidlertid blev ledet fra Sorø. Et specielt bygningstræk, som endnu er bevaret i den oprindelige, romanske del af denne teglstenskirke, er et lille kors, dannet af fire »dværgsøjler« af en løbers længde på apsismuren. Det findes ganske tilsvarende på tre sjællandske kirker, nemlig Tikøb – som

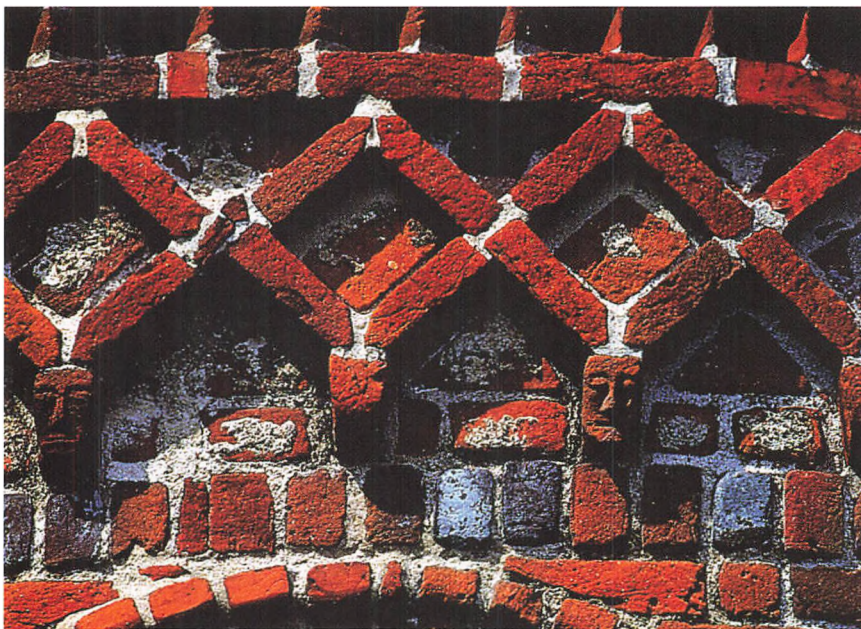
vist øverst til venstre – samt Sorø og Ringsted; ydermere minder det os uvægerligt om den smukke frise båret af sådanne »dværgsøjler« på Uvelse kirkes skib.

Næppe meget senere end kirken i Bergen er den i Altenkirchen. Også her er det romanske kor med apsis, bygget af munkesten, bevaret. Såvel apsismuren som korets langmure krones her af rude-friser – en alternativ udformning af den romanske murfrise, som f. eks. også kendes fra Lolland; på apsisfrisen (se fotografiet herunder) er hver anden af de små konsolsten under frisen – det er halvtstenskonsoller som i Uvelse – formet som et hoved; som i Uvelse (billedet side 43) er de stiliserede, maskeagtige uden det tilløb til individualisering, vi ser på de noget større hoveder i Tikøb.

Vendsyssel

De romanske teglstenskirker, vi har i Danmark, ligger ikke jævnt spredt over landet, tværtimod. Der er tre »territorier«, hvor de er ret talrige, det er Lolland-Falster-Møn, hvor de imidlertid uden undtagelse er bygget senere end de sjællandske med dekorative enkeltheder, der hører

hjemme på overgangen mellem romansk og gotisk stil, Vestslesvig (hvor Fjelstrup ved Christiansfeld er den nordligste), samt Vendsyssel, hvor ti landsbykirker, to klosterkirker og to købstadskirker (Hjørring) ligger spredt mellem kvaderstenskirkene i en bred stribe tværs over landsdelen og lidt ned langs Kattegat. De udgør en homogen gruppe, hvor senromanske træk forekommer, men ikke overgangstræk som på Lolland-Falster; kun

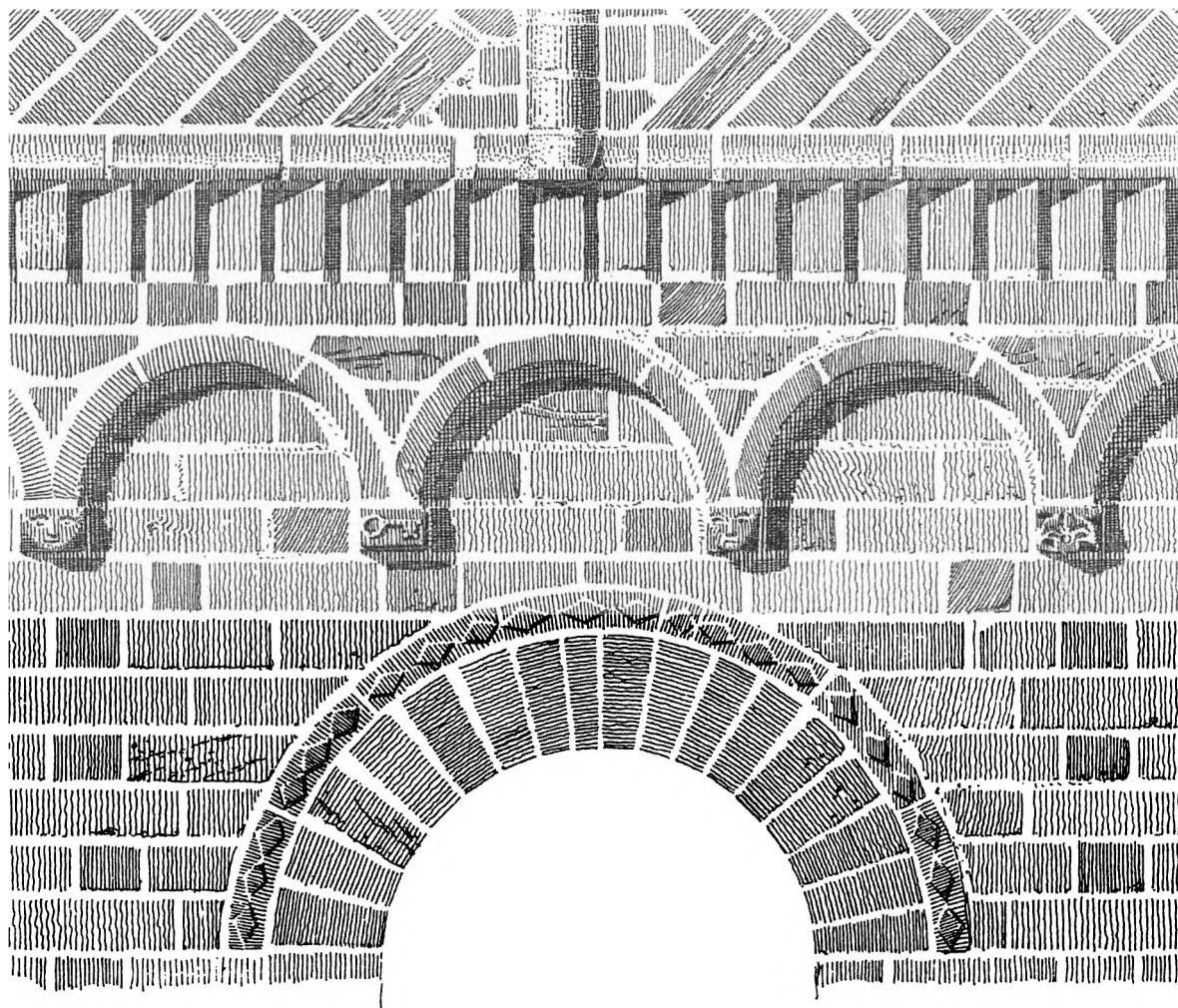
et par af disse kirker har et senere tilbygget tårn, ellers er de kullede. Rundbuefrisen, den romanske teglstensarkitekturs yndlingsdekoration findes også her. Og på tre af disse kirker: Mårup, Understed og Dronninglund, er i det mindste nogle af frisens konsolsten formet som mands- eller dyrehoveder. På disse kirker er murene på kor og skib fagdelt af brede lisener; disse findes ellers vanlig kun på bygningens hjørner; og dette træk knytter de vendsysselske teglstenkirker til en gruppe kirker, bygget af et helt andet materiale, nemlig tufstenskirkerne, der – med Ribe Domkirke som det klare udgangspunkt – strækker sig i et bælte langs Vesterhavet så langt op som til Ringkøbing Fjord. Denne påfaldende sammenhæng fra syd til nord antages at have sin forklaring deri, at en Ribekannik som provst i Vendsys-

sel (et af de tre provstier i Børglum stift) har haft en afgørende indflydelse på kirkebyggeriet her. Skønt de af brede lisener opdelt murflader med buefriser – et enkelt sted en rudefrise – er karakteristiske for tufstenskirkerne, så kendes tilskårne konsolsten imidlertid ikke her. Til Vendsyssel må de være kommet andetsteds fra – men hvorfra? – det ligner lidt af en gåde.

Lolland-Falster

Lolland-Falster-Møn udgør vores største teglstenkirke-»territorium.« På de tre øer tilsammen er hele 84 ud af 94 middelalderlige landsbykirker bygget af tegl. Her har vor romanske teglstens-arkitektur nået sin højeste udvikling. Her krones murene næsten altid af en frise, oftest af enkle rundbuer, af og til af krydsende

rundbuer og enkelte gange af rundefelter. Frisens bund har som regel stået pudset og hvidtet mod den røde mur. Også såkaldte tandsnitsfriser og savsnitsskifter under gesimsen har bidraget til et smukt spil af lys- og skyggevirkninger på kirkebygningen. Også lisener og nogle gange slanke halvsøjler, især på kirker med absis, hører med til billedet.

Kirken i Nordlunde på Lolland har den herover viste buefrise (meget lig den på skibet i Tikøb) på korgavlen; her er hver anden konsol formet som hoved og hver anden har forskellige ornamenten i relief. I Utterslev – ligeledes Lolland – har korets sydмур bue-

frise; i det øverste skifte i gesimsen derover har hver fjerde sten et lille, fremspringende mandshoved.

Kirkerne i Maglebrænde og Ønslev på Falster har en stigende buefrise – dvs. frisen løber skråt opad mod gavltinden – på korgavlen, hvor buerne bæres af konsoller skåret af munkesten, enten som hoveder eller med geometrisk dekoration. Og kirken i Karleby – ligeledes på Falster – har en blændingsdekoration på korgavlen med to stigende dobbeltbuer med konsol-hoveder. Endelig har kirken i Aastrup som midterste »tand« i en tandsnitfrise på korgavlen en sten udskåret som et mandshoved.

Aristokraternes kunst

Men hvilken sammenhæng kan der nu være mellem alle disse hoveder på teglstenskirker og så dem på Herluf Trolles gavl her i Helsingør? Der ligger jo hele 350 år imellem, og i hele denne lange periode – den gotiske stils – er der ikke eksempler på teglstensbygninger med sådanne udsmykninger. Der findes en del eksempler på, at konsoller, som bærer hvælvenes ribber i gotiske kirker har skulpturel form, f. eks. som hoveder, men udvendig på kirkebygningerne finder vi intet, der ligner. I virkeligheden er disse hoveder på murene et helt igennem romansk træk; på nord- og vestjyske kvaderstenskirker, hvor granit er byggematerialet, finder vi dem ganske tilsvarende. Og i tilgift dertil er der her ofte kvadre her og der i murværket, som har reliefhoveder og andre detaljer, som pryder murværket og som fortæller historier, som vi ikke mere kan gennemskue. Men de forsvinder sammen med den romanske byggestil.

Hvad der måske ikke ligefrem *forklarer* noget, men dog er værd at have in mente, er at Herluf Trolles hus – som det allerede er antydnet – må ses som udtryk for en anden samfundsklasses kultur end både de samtidige byhuse og bykirkerne. I arkitekturen kom renæssancens nybrud kun langsomt i byerne, og i kirkebyggeriet – som i en lang periode efter reformationen nærmest var gået i stå, man rev jo både klosterbygninger og en hel del kirker ned! – kom det overhovedet kun fordi der stadig var herremænd, der havde råd til at bygge egne kirker. Den danske adel var i denne periode i høj grad karakteriseret ved stands- og slægtsbevidsthed. Til den tidlige middelalder – Valdemarstiden – så man hen med veneration. Det var en tid, hvor stormændene rådede, og dens kunst – den romanske – var i bund og grund aristokratisk; lad være, at den var »kirkes kunst«, alle de smukkeste landkirker var jo stormændenes kirker.

Vi kan se på en kirke som Fjenneslev – den er velkendt; det er en stormandskirke fra det sene 1100-tal, en af Hvideslægtes smukke kir-

ker. Malerierne på korbuen og triumfvæggen var i mange århundreder skjult, fordi kirken i senmiddelalderen fik sit flade træloft udskiftet med hvælvinger; først i 1800-tallets anden halvdel, da man begyndte at se anderledes på middelalderkunsten, blev kirken restaureret i sin oprindelige skikkelse. Kalkmalerierne blev restaureret for Nationalmuseet af Jacob Kørnerup, hårdt restaureret, ganske vist, men de giver os trods alt en god fornemmelse af den romanske kunsts oprindelige højtidelighed og pragt. Triumfvæggens motiver er De hellige tre Konger, Flugten til Ægypten (hvoraf kun en enkelt figur er bevaret) – og så det ofte gengivne *stifterbillede*: en stormand rækker en model af kirken op mod skyen, hvor guds hånd dukker frem (billedet herover). Bag stormanden står hans fornemme frue og rækker en ring frem. De to er uden al tvivl Asser Rig og hans fru Inge, og arbejdet er nok bekostet af sønnerne Absalon og Esbern.

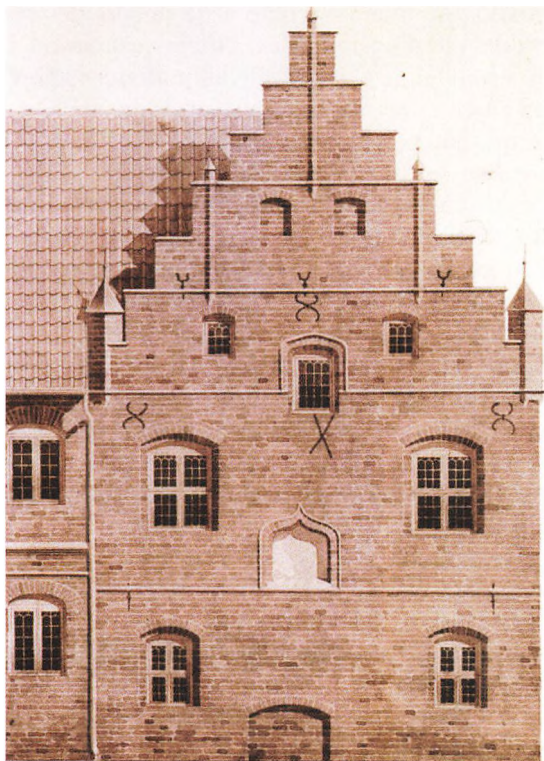
Tre et halvt århundrede senere har en stormand som Herluf Trolle evnet at se både frem og tilbage fra sin egen tid; han var – som også hans hustru – en renæssancehumanist, hos hvem europæisk lærdom og skriftkultur gik hånd i hånd med stærke følelser for slægten, landet og kongen.

Genbrugte byggematerialer

Efter reformationen gik der de fleste steder en årrække, før middelalderens klosterbygninger og -kirker blev overgivet til anden brug eller til nedrivning. I Esum var der munke til 1559; sammen med den sidste abbed blev de overført til Sorø, og klostergodset overgik til Kronen. Derefter kom klosterets bygninger til at fungere som stenbrud. Kronen hentede byggematerialer her, sikkert både til Kronborg og til Frederiksborg.

Som det er fremgået, spillede Esum kloster, efter at den mægtige og dynamiske ærkebiskop Eskil havde grundlagt cistercienserstiftelsen der, en vigtig rolle som kulturcentrum; at den store kirke og de vigtigste klosterbygninger er borte, er et tab for vores kendskab til kirke- og klosterarkitekturen i romansk tid. Vi kan regne med, at Eskils stiftskirke, domkirken i Lund,

har øvet betydelig indflydelse på det nordsjællandske kloster. I det ligeledes af Eskil anlagte Søborg er der fundet granitsøjlebaser af en form, som ellers hører hjemme i Skåne. Videre er der i nærheden fundet kapitæler af skånsk sandsten, en af dem nært beslægtet med kapitæler i Lund domkirke. I Kronborgs nordfløj og i sydfløjens kælder findes nogle romanske søjler, ligeledes af skånsk sandsten, flere af dem med kapitæler af form som de nævnte fra Lund og fra Søborg. Endelig har søjlerne på Kronborg, ligesom Lund-søjlerne, en karakteristisk base med »hjørnekopper«, ganske som en søjlebase fra Søborg og én af glaseret af tegl, som er fundet i Esum. Den sidst nævnte peger mod Lombardiet, hvorfra cisterciensernes tegl teknik uden tvivl er kommet til os. Samme type søjlebase findes i flere af Esums datterklostre.

Den middelalderlige teglsten – munkestenen – er som bekendt noget større end hvad der siden renæssancen (dvs. fra midten af 1500-årene) har været almindeligt. Men der var ikke dengang noget normalmål, og stenstørrelsen kunne variere ganske meget.

I de romanske kirker forekommer der ofte sten, hvis overflade ved behugning har fået en skrå rifling eller skravering (se billedet fra Uvelse s. 34). Denne rifling synes gennemgående at være udført efter brændingen. Man kender ikke forklaringen på den. Det formodes af nogle, at hensigten har været at efterligne kvaderhugne sten, riflingen ses nemlig aldrig på de jævne murflader, men kun på apsider, på lisener og sten i vindues- og dørindfatninger. Denne rifling af stenene skal være gået af brug ved midten af det 13. Århundrede; i gotiske teglstensbygninger kendes den altså ikke.

Herluf Trolles bygning er, som allerede nævnt, opført af munkesten og stadig præget af sengotikken: vinduerne har fladbue-stik, og i første stokværk er de stadig, som i middelalderbygninger, højst ulige fordelt; vinduernes placering var betinget af rumfordelingen, ikke af en helhedsplan for husfacaden. Mod øst er længen bygget direkte op mod den ældre, østlige del, det egentlige karmeliterhus, hvis oprindelige gavl derfor må være forhøjet tilsvarende.

Mod vest har vi den fine St. Annagade-gavl, der er gengivet side 40 (opmåling af H. B. Storck 1906, Nationalmuseet).

I husets anden etage har vi den pragtfulde, store sal. Her er fem vinduer til sydsiden, regelmæssigt anbragt, to i vestgavlen og tre til nordsiden; i den sidstnævnte ses også salens oprindelige, nu tilmurede indgang, som har været via en udvendig trappe. Salen har halvsøjler opmuret i formsten og indbyrdes forbundet med fladbuestik, således at hver tredje blænding omfatter et vindue. Blændingerne står med pudsede og kalkede vægflader, som det ses herover. Kun på nordvæggen brydes halvsøjlernes faste takt af den lavere og bredere blænding, som omfatter den nævnte, tilmurede dør. Alle

synlige sten i murværket – bortset fra nogle, som tydeligt ses at være nye, tilkomne ved restaurering – har en usædvanlig lys farve, langt lysere end stenene i det udvendige murværk, og – hvad der må forbavse: formstenene har rifling. Ganske som i de romanske bygninger gælder det, at de jævne flader ikke har det, det er kun formstenene.

Salens halvsøjler virker »romaniserende«, og formstenene har rifling. Hvordan kan vi forklare disse tilsyneladende anakronistiske træk ved Herluf Trolles bygning? I min opfattelse ligger det lige for at spørge: er dette genbrugte byggematerialer? Stammer stenene fra en nedrevet romansk bygning – en kirke- eller klosterbygning? At tanken i næste øjeblik må gå til Es-

rum, det siger jo sig selv. Men nedrivningen af bygningerne i Esrum begyndte formentlig først i 1559, da de sidste munke forlod klosteret. Og Herluf Trolles bygning er efter alt, hvad vi ved, opført i 1554. Svaret på vore spørgsmål melder sig altså ikke af sig selv.

Med hensyn til teglhovederne må vi nøjes

med at fastslå, at de ikke rigtig »hører hjemme« i stilsammenhængen; her, hvor sengotisk stil krydses med tidlig renæssance, er teglhoveder ikke at forvente. Inspirationen må være kommet fra en romansk bygning. Og Tikøb kirke og den længst forsvundne klosterkirke i Esrum er da de nærmeste muligheder.

Litteratur

Bock, Sabine, Helms, Thomas og Buske, Norbert: Kirchen auf Rügen und Hiddensee. Bremen 1992.

Danmarks kirker. København 1933-

France, James: Esrum Kloster i europæisk og skandinavisk belysning. Bogen om Esrum Kloster, Frederiksborg Amt 1997.

Hertz, Johannes: Esrum Kloster, arkæologisk belyst. Bogen om Esrum Kloster.

Horskjær, Erik (red.): De danske Kirker. København 1966–73.

Johannsen, Hugo og Møller, Elna: Tegl. Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder XVIII, København 1974.

Lorenzen, Vilh. og Jensen, Chr. Axel: Helsingørs borgerlige Bygningskunst til ca. 1850. Meddel. fra Foreningen til gamle Bygningers Bevaring III, København 1910.

Mackeprang, M.: En romansk teglstenskirkegruppe i Vendsyssel. Aarbøger 1914. København.

– : Skånsk Indflydelse på romanske Landsbykirker i Nord- og Østsjælland. Sst.

– : Vore Landsbykirker. København 1944.

Mc Guire, Patrick: Esrum Kloster – forhistorien og grundlæggesen. Bogen om Esrum Kloster.

Ohle, Walther, og Baier, Gerd: Die Kunstdenkmale des Kreises Rügen. Leipzig 1963.

Smidt, C. M.: Tikøb Kirke og Esrumkloster. Aarbøger 1938. København.

Stilling, Niels Peter: Kultur minder i Skåne. København 2002.

Storck, H. og Clemmensen, N.: Danske Teglstenskirker. København 1918.

Sønderberg, Janne: Karmelitterhuset i Helsingør. Bygningsarkæologiske studier, 1984. København.

Wandel, Jette: Karmelitterhuset i Helsingør. Helsingør 2003.

»Ottekanten« på »Trekanten«

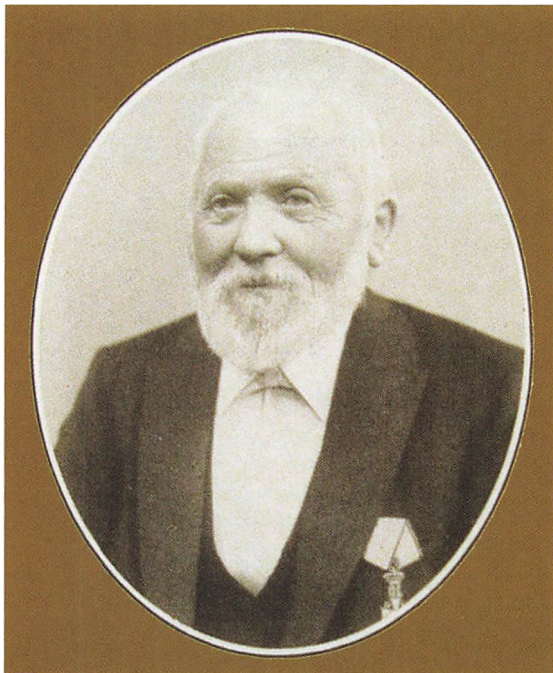
af Jonna Gustafsson Nielsen

Når man ser på gamle fotografier optaget ved havneområdet og fra Øresund ind mod byen, kan man se en bygning, der ligger til venstre på havnetrekanten nær ved Sophie Brahesgade. I dag hedder pladsen »Wiibroe Plads«. Hvad er det for en bygning og hvad blev den brugt til? Ved at gennemgå næsten alle bøger skrevet om Helsingør, ser det underligt nok ud til, at der tilsyneladende ikke findes noget om denne bygning. Undersøgelser i brandtaksationprotokollen under nr. 590 B (matr. nr. 330 Helsingør bygrunde) gav det resultat, at det var Havnevæsenets oplagsplads, og at ejer af bygningen var Helsingør Toldvæsen, samt at det var et vagthus og kontor.

Ved forespørgsel på havnevæsenets kontor, om de kendte noget til ovennævnte, fandt de et gammelt fotografi frem, som de havde af bygningen. Af fotografiet, der ses til højre, fremgår det, at der over døren sidder et ovalt skilt, hvorpå der står »Kgl. Toldkontrol« med Kong Christian X's monogram. Ved siden af bygningen står en mand i uniform og med hvid kasket. Bag på fotografiet står med sirlig skrift:

»Toldvæsenets Vagtbygning på Helsingør Havn, almindeligt kaldet »Ottekanten«. Bygningen blev opført i Aaret 1863. Paa grund af Gadens Regulering nedrevet i August 1941. Under Landets Besættelse af den tyske Værnemagt var Fotografering forbudt paa Havnens Omraade, og man maatte derfor indhente Politiets Tilladelse til at lade Bygningen fotografere, hvilket skete den 4. August 1941. Jul. Halnæs, Toldvagtmaster«.

Murermester Johan Carl Christensen, født 12.4. 1827. Borgerskab som murermester i Helsingør 1857.

Johan Carl Christensen har opført det ottekantede toldvaghthus på havnetrekanten. Om det også er ham, der har tegnet bygningen med alle dens finurligheder ved vi ikke, da tegningerne ikke er fundet. Toldvæsenet benyttede ofte velanskrevne arkitekter til deres bygninger, og her kunne toldvaghthuset's nygotiske fremtoning godt pege på J. D. Herholdt, der netop yndede den danske middelalderarkitektur og i høj grad satte gang i vore mange teglværkers produktion af formsten. Han tegnede senere, i 1890, den stadig eksisterende toldkammerbygning, der i dag er Kulturhuset.

Fotografi efter jubilæumsbogen »Sparekassen for Helsingør og Omegn 1829-1929«, Helsingør 1929.

Dermed er det fastlagt, at bygningen er en toldvagtbygning, og personen er toldvagtimester Jul. Halnæs.

Af fotografiet ses det, at det er en ottekantet bygning opført i røde mursten i nygotisk stil. I bygningens rundbuer er der udført udsmykninger med bl. a. en Davidsstjerne. Bygningens tag udgøres af en tagterrace med et smukt gelænder omkring. Op igennem taget går en muret skorsten. Man bemærker, at tagrendens nedløb

ser ud til at føre ind i selve bygningen. Er det muligt, at de har udnyttet regnvandet, for hvorfor skulle nedløbet ellers gå ind i bygningen? Ved opførelsen af bygningen i 1863 var der ikke indlagt rindende vand, og en brønd kunne der ikke være på dette sted. Nærmeste vandopstander var på Stengade.

Men hvem har egentlig opført bygningen? Af Bygningskommissionens protokol ses det, at murermester J. Christensen den 23. oktober 1862 meddeler, »at Bestyrelsen for Udvidelsen af Helsingør Havn agter at lade opføre et Toldvaghthus paa Pladsen udfor Kranen«. Om det er murermester J. Christensen, der er mester for tegningerne til bygningens opførelse, eller om etaten har benyttet sig af en mere eller mindre kendt arkitekt, har det ikke været muligt at afgøre.

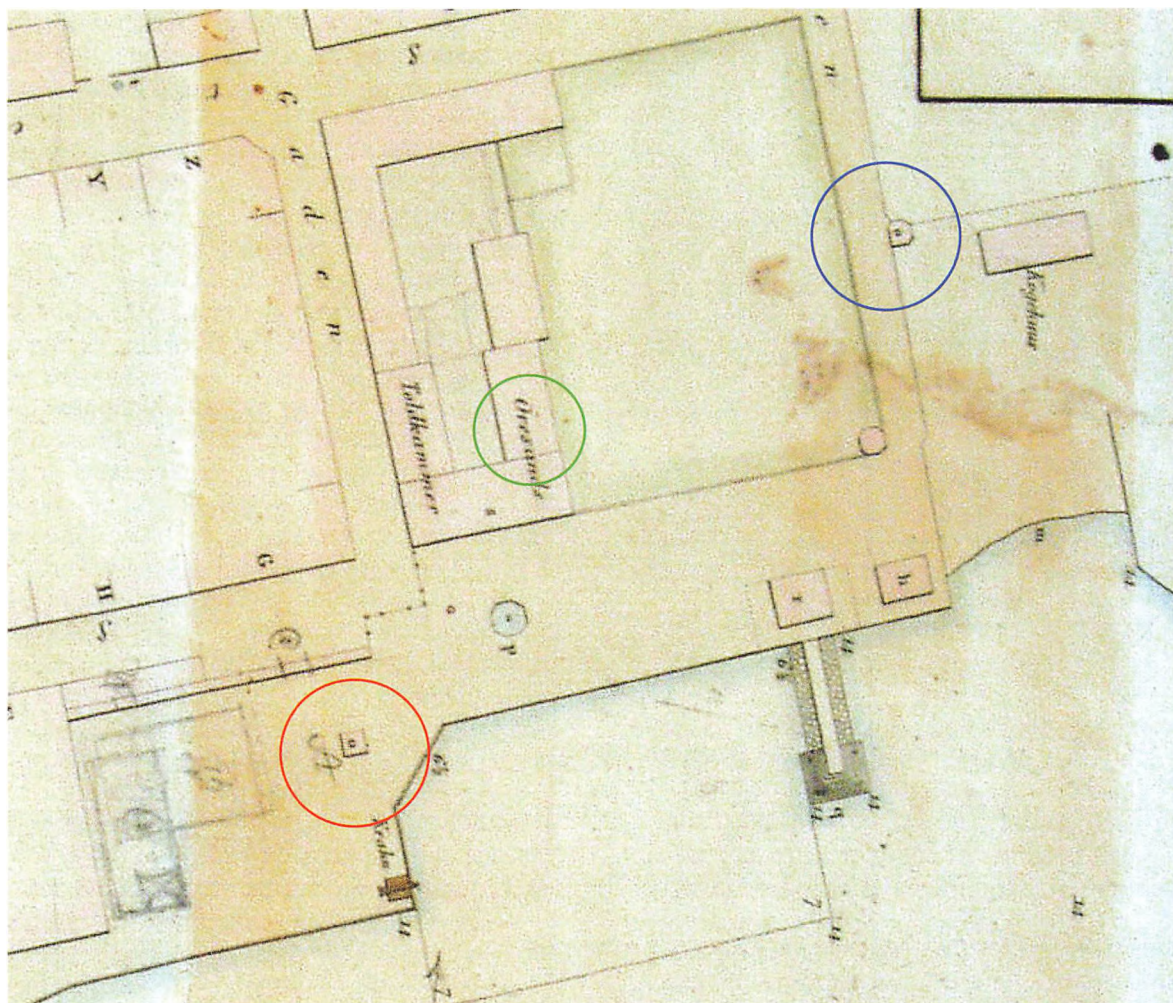
Om Murermester Johan Carl Christensen ved vi, at han blev valgt ind i Borgerrepræsentationen den 28. december 1863, altså samme år hvor han byggede »Ottekantent«. Han var ejer af flere ejendomme i Helsingør, bl. a. Vapngaard, hvor han boede i 1898.

Spørgsmålet er så, hvorfor det blev en ottekantet bygning.

På pladsen foran Øresunds Toldkammer var der i 1828 opført en springfontæne med et ottekantet stakit rundt om. Springfontænen blev ikke vedligeholdt, og den måtte derfor nedrives og sælges ved auktion i 1841. Det er måske dette ottekantede anlæg, der har inspireret til den ottekantede bygning. Det kan nævnes, at der på Wiibroes Plads i dag er et ottekantet bassin og i midten heraf er det i 1910 genfundne løvemønument fra det oprindelige springvand placeret.

Hvorfor en toldvagtbygning på dette sted? Den umiddelbare forklaring må være, at toldvæsenet også tidligere havde et vaghthus på dette sted. I 1830 stadfæstede havnekomitéen i et brev til toldvæsenet nemlig lejen på 30 rbdl. sølv årligt for »den til Vaghthuss for en Toldbetient paa den opfyldte Plads ved Havnen opførte Bygning«, og her er der tale om en lille kvadratisk bygning, der lå på pladsen ud for resterne af den gamle bymur, omtrent over for

det stadig eksisterende Stephen Hansens Palæ, Strandgade 95. Bygningen (nr. 590 b, vurderet til 300 rdl.) kaldtes »1ste Vagthus« og tilhørte havnevæsenet (se billedet af huset side 52).

Ved træskibsværftet lå et andet lille vagthus (no. 631, vurderet til 250 rdl.), der var ejet af toldvæsenet. Dette vagthus blev i sin tid opført til brug for opsynet med passagen ad Alléen hen over skibsværftets grund. I mangel af personale havde det i en årrække henstået ubenyttet, indtil det blev overladt »krydskontrollør Tofte med underliggende Mandskab ved Krydskutteren Falken« til brug for materialer og ophold. Dette overdrages i 1860 til Havne-

På dette udsnit af et håndkoloreret kort over Helsingør Havn fra omkring 1845, udarbejdet i forbindelse med planerne for en udvidelse af havnen, ses toldvæsenets oprindelige, lille kvadratiske vagthus (nr. 590 b; markeret med en rød cirkel). Det kaldtes »1ste Vagthus« og lå på den »opfyldte Plads ved Havnen«, hvilket er pladsen foran resterne af Christian den Fjerdes gamle bymur, der er angivet på kortet langs Strandgades østlige ende. Ved Alléen langs Øresunds Toldkammers have kan man til højre for haven se en anden lille bygning. Det er toldvæsenets lille vagthus (nr. 631; markeret med en blå cirkel) ved indgangen til træskibsværftet, hvis begkøgehus ses til højre for bygningen.

Det nye toldvagthus (1863) blev opført dér, hvor den østlige sidebygning til Øresunds Toldkammer lå (markeret med en grøn cirkel). Koloreret kort i Rigsarkivet.

I sommeren 1857 var marinemaleren Carl Fr. Sørensen i Helsingør, hvor han tegnede og malede flere motiver fra havnen. På dette udsnit af en af hans akvareller ses toldvaghuset (nr. 590 b), en lille kvadratisk bygning med pyramideformet tag. I baggrunden ses resten af den gamle bymur, og bag denne ses Strandgade 93-95. Akvarel af C.F. Sørensen, dat. 6. august 1857.

komitéen til afbenyttelse for en opsynsmand ved værftet, imod at førnævnte vagthus (nr. 590 b, der ses herover), overdrages Toldvæsenet. Et helt relevant mageskifte, må man sige.

I 1861 skriver Lønborg, som er ledende ingeniør ved udvidelsen af Helsingør Havn, »at det er presserende nødvendigt, at også det Helsingør Toldsted tilhørende vagthus ved havnen, som overgik til Toldvæsenets ejendom, jfr. Generaltolddirektoratets resolution af 18. febr. 1860, nedtages, og at der anvises toldstedet et midlertidigt vagtløkke i den, umiddelbart ved havnen beliggende, forrige Øresunds Tolldirektørbolig. Dette, indtil der efter havnearbejdets fuldførelse kan blive taget bestemmelse af Det Kgl. Generaltolddirektorat om, hvor det kommende vagthus skal placeres. Havnevæsenet afholder samtlige omkostninger, som er forbundet såvel med vagthusets nedtagelse, materialernes opbevarelse og dets genopførelse.« Den tidligere tolldirektørbolig lå op til Stengade, ud for den nuværende Færgaarden, og benyttedes til kontorer for dem, der arbejdede med havnens udvidelse. Dermed var den - i modsætning til Øresunds Toldkam-

mer, der blev nedrevet i 1859 - fredet nogle år, men skulle nedrives, når havneudvidelsen var afsluttet. Det var den i august 1862, hvor Helsingør Toldkammer skriver til Det kgl. Tolddirektorat, at »de fleste og vigtigere udlosninger af skibe fra fremmede steder nu muligvis vil finde sted nærmere henimod kranen eller strækningen henimod den gamle havn. Hvis bygningen anbringes dér, vil den være til gene for færdslen. Endvidere mener man, at placeringen er ikke så lidet længere fra Toldkammeret end hidtil, og altså mere besværligt dagligt at skulle lade transportere det fornødne ildebrændsel derhen (fra toldbodbygningen, hvor brændslet opbevares) så ville det være særdeles ønskeligt og tillige besparende for den kongelige kasse, når der i den ny bygning kunne blive indrettet et lille opbevaringssted for 8 dages forbrug.

Ved den stedfundne udvidelse af havnen, føles allerede nu en betydelig ulempe ved savnet af lokale til brug for opsynet, men man tillader sig at tilføje, at den nedrevne, gamle vagtbygning var rigtignok af en usædvanlig tarvelig beskaffenhed og ubetinget det simpleste opsynslokale ved selve toldstedet«.

Af bogen »Det Danske Toldvæsen« (1932) fremgår det, at toldvaghuse ofte var meget forskelligt opført. Her kan man bl. a. læse: » - Som alle ved, var Toldetatens Bygninger - bortset fra enkelte - ret beskedne og mange meget gamle. Men foruden de egentlige Toldboder fandtes ved alle lidt større Havne saakaldte Vagthuse, hvor Assisterter kunde holde til Huse og ordne Papirer. Disse Vagthuse var ofte under al Kritik, og der krævedes et robust Helbred for den Mand, som havde en Maanedes Tjeneste ved Havnen, og som kun havde sit Refugium i en saadan lille Træhytte .....«

Toldkammerets ønske om en kælder til brændsel bevilges. For 4. marts 1863 sender murermester J. Christensen en regning for »arbejds løn og materialelevering ved at udgrave til, og opførelse af en kjælder under det nye toldvagthus efter akkord af 21. okt. 1862«, lydende på 37 rdl. og 44 sk.. Ifølge Indenrigsministeriets skrivelse af 9. april 1863 kostede selve opførelsen af toldvaghuset 960 rdl. (reg-

ning mangler). Den 20. april 1863 overleverer Havnekomitéen det nye toldvagthus til Toldvæsenet.

Med bygningen er fulgt en flagstang, og man anmoder i den forbindelse om et flag, således at der vises et dansk flag efter gældende normer. Flaget modtages og tilføres inventarlisten. Men der skulle jo også være øvrigt inventar, og Helsingør Toldkammer skriver 5. oktober 1863, at en del af inventaret i det gamle vagthus ikke kan anvendes til benyttelse i det ny, dels fordi det var gammelt og aldeles ubrugeligt, og dels fordi det ikke kunne få plads i bemeldte hus, der som bekendt har en særegen form. Det er derfor nødvendigt at anskaffe nyt, og der tages hensyn til den størst mulige økonomi.

Toldvæsenets ottekantede vagthus er her fotograferet omkring 1880. Helt til venstre anes Stephen Hansens Palæ, Strandgade 95, og i baggrunden til højre Trentwedels Gaard, nu Færgegaarden. Ved vagthuset står den karakteristiske krumme kran, der ligeledes blev sat op ved havneudvidelsen.

Det har været praktisk, at toldvagthuset blev opført netop på dette sted, idet den stadig eksisterende havnekran var placeret lige overfor, således at varerne blev losset og toldvagten fik skibspapirene udleveret til videre ekspedition. Såfremt skibene medførte f. eks. spiritus, blev skibsladningen plomberet af toldbetjenten, således at der ikke var mulighed for, at bare en

Det ottekantede toldvaghthus fandt en ganske praktisk anvendelse i forbindelse med den tyske kejser Wilhelm II's ankomst til Helsingør den 28. juni 1890. På billedet ses kejseren i admiralsuniform hilse på chefen for den opstillede æresgarde, mens hans følge er på vej op ad kajtrappen fra chaluppen, af hvilken man kun ser de, til ærbødig hilsen, rejste årer. På taget af »Ottekantent« har fotografen fået toldvæsenets allernådigste tilladelse til at forevige begivenheden med sit store pladekamera.

enkelt flaske rom kom i land uden at blive fortoldet. Der er antagelig også tænkt på, at kongeskibet om sommeren ofte lagde til ved denne kaj, hvor den kongelige familie gik fra borde eller ombord, så det skulle være en præsentabel bygning på dette sted.

Om et kongeligt besøg med afrejse fra Helsingør kan man læse følgende i Helsingør Avis, den 23. juli 1863:

»Efter at man her i Byen igaar Eftermiddags ved et Telegram fra Skodsborg var bleven underrettet om, at Kong Carl XV vilde tilbagelægge Tilbagerejsen til Helsingborg over Helsingør ankom Kong Frederik VII og Kong Carl XV tilligemed Prinserne Oscar og August hertil i Nat kl. 23.45 og begav sig igennem den med Flag smykkede Hovedgade til Havnen, hvor Dampskibet »Helsingborg« var beliggende. Efter Deres Majestæter under jublende Hurraraab af de talrigt tilstedeværende vare blevne modtagne af de militære og civile Embedsmænd samt af den sammesteds paraderende 15. Bataljon begav begge Kongerne sig ombord paa Dampskibet og tog der Afsked med hjertelige Omfavnelser, hvorpaa hans Majestæt, Kong Frederik, efter at være gaaet i Land udbragte et ni gange gentaget Hurra for Kong Carl.

Medens Dampskibet gled ud af Havnen, afbrændtes Fyrværkeri paa begge Sider af Havnen og samtidig gaves Kongesalut fra Kronborg Fæstning. Efter Dampskibets Afgang begav vor Konge sig ad den nye Havnegade, der var oplyst med Begfakler, til Kronborg, hvorfra allerhøjsamme efter omtrent en Times Ophold hos Kommandanten, General Lunding, returnerede direkte til Skodsborg. Saavel ved Ankomsten til som ved Afrejsen fra Kronborg gaves Kongesalut fra Fæstningen«.

Helsingoranerne har været længe oppe den aften, og det har da også været en aften ud over det sædvanlige med fakler og et flot fyrværkeri. Det har sikkert også bragt og rystet lidt i huserne med al den saluterer.

Folk var meget kongetro på den tid, og Helsingør Avis havde så godt som hver dag referat om kongen og den kongelige families gøren og laden.

Af Helsingør Havneliste 1863 over indkomne skibe kan man læse, at der kommer mange forskellige varer til byen, såsom kød, smør, rug og huder, stenkul, byg, ærter, granitsten og anchiovis (fra Lysekil i Sverige), havre, kartofler, tømmer, papiraffald, kunstig gødning og flyttegods, ost, glasskår!, pottemagerarbejde.

Listen over udgåede skibe nævner salt og eddike, drænrør, mursten og flasker, nye skibsnagler, værk, osv. osv.

Salt og eddike er antagelig fra købmand C. S. Bredstrup, som ombyggede det gamle sukkerhus (i dag musikskole i Svingelport) til saltfabrik og i 1861 indrettede et eddikebryggeri. Derudover var der også mange skibe i transit.

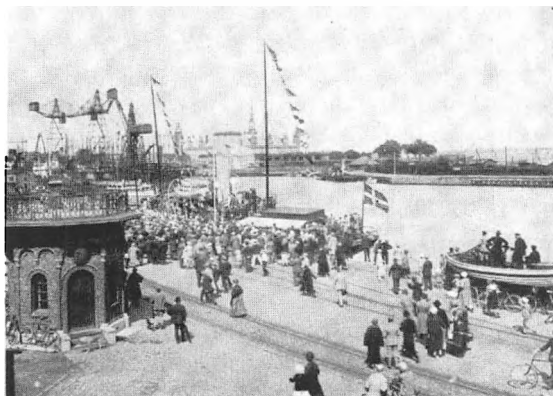
Toldvagtmester Jul. Halnæs og andre ansatte før ham har vist haft en dejlig arbejdsplads. Der var ikke langt over til skibene, som lå ved kajen, og til kaptajnerne, som skulle fortolde deres varer, og der har været rig lejlighed til at holde øje med skibene. Når der har ligget mange skibe i havnen, har de haft mulighed for at gå op på tagterrassen og derfra få et større overblik. Om vinteren har de kunnet gå ind og lune sig ved varmen fra kakkellovnen. Når det var isvintre har der antagelig været opsyn og

andet arbejde, der skulle gøres.

Men så skete der noget igen. Natten til tirsdag den 1. marts 1938 opstod der ildebrand i Jernbanehotellet i Havnegade, og bygningen nedbrændte til grunden. Det gav Kommunen en kærkommen lejlighed til at ekspropriere både brandtomten og hele den resterende del af karéen mellem Havnegade og Strandgade med henblik på nedrivning til fordel for en længe ønsket udvidelse af Havnegade. Det betød, at også toldvagtbygningen måtte nedrives!

I 1941 skriver borgmester Peder Christensen begejstret »at Havnegade aabnes for Trafik i begge Retninger mod Nord og Syd. Hvad Byens historiske Gadebillede angaar, da har dette ikke taget Skade. Af de 10 Huse, som er nedrevet, var der kun to af historisk Interesse, og disse var skjult bag den skæmmende Bebyggelse fra 90'erne i Havnegade. Fra Byens Trafikcentrum (Banegaard og Færge) fik man ikke Indtryk af den gamle Sundtoldsby med dens fine Arkitektur. Nu frilægges den vestlige Side af den virkelige Sundtoldsgade (Strandgade) paa den mest værdifulde Strækning med de smukkeste Sundtoldshuse, som herefter vil være sikrede mod Udslettelse«.

Der ses desværre ikke nogen speciel omta-

På en sommerdag har et skib lagt til kaj lige overfor »ottekanten«. Hvem der er ombord vides ikke, men som det ses, har det interesseret en masse mennesker. Det kunne ligne et kongeligt besøg. Illustration fra Illustreret Turistvejleder, Nordsjælland (ca. 1928).

Helsingør Bymuseum har med disse rundvisninger ønsket at styrke den museale formidling overfor daginstitutionsområdet. Ved at tilbyde daginstitutionerne at besøge museet uden for dets almindelige åbningstider og målrette tilbuddet til de tre- til seks-årige, er det faktisk lykkedes over al forventning at »lokke« en helt ny generation af helsingoranere til huse. En gruppe, som endnu ikke via Folkeskolen eller andre uddannelsesinstitutioner har stiftet bekendtskab med et målrettet museumsbesøg.

På nogle børn har besøget gjort et så stort indtryk, at de er vendt tilbage med far og mor ved hånden. Som en mor udtrykte det, da hele familien på fem skulle besøge museet en lørdag eftermiddag: »Vores søn har ikke talt om andet siden han var her med børnehaven på rundvisning for en uge siden, så nu er det ham der skal vise os rundt.«

Rigtig positivt har det også været at opleve pædagogerne blive grebet af historierne. Nostalgien og minderne fra deres egen barndom vælder frem. Mange har fortalt, at det også er første gang de besøger museet, men giver sam-

tidig udtryk for at her skal de bare ind en dag på egen hånd, så der bliver tid og ro til rigtigt at fordybe sig.

God dag og velkommen til Bymuseet!

Selv om tre- til seks-årige er små af størrelse, fylder de godt. Huer, vanter, flyverdragter og rygsække med madkasser og drikkedunke. Alene det, at få dem bugseret væk fra gaden, op ad trappen og ind i museets ikke særlig store entré, er lidt af en øvelse. Så er der lige det, at få taget alt overtøjet af og hængt det op – eller lagt ned. Men alle er spændte og forventningsfulde. Ikke mindst synet af alt legetøjet og slikket i museumsbutikken får de trange garderobeforhold til at glide helt i baggrunden.

Når alle børnene har fået overtøjet af, bliver de budt velkommen og får fortalt, hvad et museum er, og at det ikke er alle de udstillede ting, man må røre ved, da tingene på et museum er så gamle, at hvis de går i stykker kan der ikke

købes nye, og så kan andre, der besøger museet, ikke se dem. En forklaring, som er til at forstå for langt de fleste, og de, der glemmer det undervejs, skal nok blive mindet om det af de andre børn.

Rundvisningens rute er den, som det voksne publikum, der besøger Bymuseet, også følger, men med fokus på udvalgte ting i udstillingen, som trods deres høje alder kan forklares, og forstås af et børnehavebarn anno 2004.

Følgende afsnit er eksempler på, hvordan en rundvisning for de tre- til seks-årige forløber på Helsingør Bymuseum.

Sørøvere i Øresund!

Det første møde med gamle, gamle dage, som børnegruppen oplever, er den herunder viste model af det imponerende hollandske sejlskip Griffon. Det står udstillet i montren i det lille udstillingslokale ved siden af butikken. Lige bag ved montren hænger en tegning, der viser, hvordan Helsingør så ud i 1500-tallet.

I gamle, gamle dage fandtes der ikke flyvemaskiner, tog eller biler. Derfor var skibene meget vigtige. Vinden i sejlene var det, der fik skibet til at sejle. Man havde ikke opfundet motoren endnu. Kong Erik af Pommern ville have, at skibene skulle betale for at sejle gennem Øresund, men til gengæld lovede han så, at der ikke var sørøvere i Øresund. Se kanonerne og ankrene på skibet! Bådsmænd hedder Boce. Det er fordi han kommer fra Holland. Han sej-

lede kaptajnen og matroserne ind til Helsingør i den lille båd, fordi Griffon var alt for stort et skib til at kunne komme ind i den lille havn. Boce var en meget dygtig bådsmænd, for strømmen og bølgerne i Øresund kunne være farlige. Nogle af børnene har prøvet at sejle til Sverige når det blæste. Der snakkes om tegningen af Helsingør. Dengang fandtes ikke fotografiapparat eller en helikopter, som man lige kunne flyve rundt i og tage et luftfoto.

Laugskroen

Nu er vi i Laugskroen. Det er her, I senere skal spise jeres frokost ligesom tømrerne, murerne og sømændene gjorde det for mange, mange år siden. Sådan så en kro ud dengang. Se alle de tomme flasker – lavet af ler og glas. Dem har der været øl, vin og snaps i. Dengang drak man ikke så meget vand, for det var ikke altid så rent, og så fik man ondt i maven. Nogle af børnene har prøvet at være på ferie, hvor man ikke måtte drikke vandet.

Lidt om piberne i montren. – Kender I nogen, der ryger pipe? Forskellen på piber før og nu. De er meget større i dag. Dengang var tobakken nemlig meget dyr. Hvorfor?

Madkassen – ligner den jeres? Godt, jeres ikke er så store, så var der jo ikke plads til dem alle i køleskabet i børnehaven eller i jeres rygsække. Den gamle madkasse er lavet af træ og ikke af plastik og har ikke fine farver. Madkasser i gamle dage var så store, fordi man ofte havde langt til arbejdet, og det tog lang tid at gå til og fra. Ingen bil, bus, tog, så man var længe væk hjemmefra. Datidens drikkedunke var små tønner – ikke lette og smarte som dem, vi kender i dag. Store tønner i stedet for køleskab og fryser – man opbevarede øl, vin og mad i dem. Var kødet saltet, kunne det holde sig næsten lige så længe, som det kan i vores fryser i dag. Stentøjsflasker og tønner er erstattet af plastikdunke og papkartoner. Tøndebåndene, som står der ved siden af tønnerne, legede børnene med. Faktisk gammeldags hula-hop ringe. Kosten ved siden af vækker jubel – det er en rigtig heksekost! Men hekse, eller for det voksne publikum, trolddomskyndige, levede jo også i gamle dage!

»Orh!, se skattekisterne!« Børnene begejstres ved synet af de mange laugskister, som står flere steder i Laugskroen. Der er ingen

tvivl i deres sind. Det er rigtige skattekister. Og egentlig kan man jo også godt kalde dem for en slags skattekister. Men man kan også kalde dem for en slags gammeldags bankboks. Det var nemlig her, håndværkerne havde alle deres vigtige papirer og deres penge opbevaret. Når de holdt møde her i Laugskroen, låste de kisten op, hvor alle deres vigtige papirer og deres penge lå. Læg mærke til, at der er tre nøglehuller i kisten her. Det var fordi der var tre mænd, der havde hver sin nøgle til kisten, og derfor kunne ingen af dem lukke kisten op alene. Så hvis nu én tænkte: »Ha ha, nu tager jeg lige lidt penge fra kisten her uden at nogen andre opdager det«, så gik den altså ikke!

Anne Dorte, hendes hund Baldine, og hendes fars støvler

Her sidder Anne Dorte sammen med sin hund, Baldine. Anne Dorte var en lille pige, som boede i Helsingør for mange år siden. Se hendes fine kyse og forklæde. Er der nogen af jer, der går med forklæde? Hvorfor har Anne Dorte forklæde på? Jo, det er fordi man i gamle dage ikke bare lige havde en vaskemaskine ude

i bryggerset, hvor man trykkede på en knap, og så vaskede den tøjret rent. Der fandtes ikke elektricitet dengang. Man skulle passe godt på sit tøj, for det var besværligt at vaske, og man fik ikke rent tøj på hver dag, som I gør. Derfor var det godt at have forklæde på, så den fine nederdel ikke blev så hurtigt plettet. I gamle, gamle dage havde man heller ikke så meget tøj at skifte imellem. Man kunne ikke bare gå ind i Hennes & Mauritz eller i Magasin. Dengang syede og strikkede mor eller bedstemor alt tøjret. De rige fik syet det hos en skrædder. Og det blev syet i hånden. Jeg tror, Anne Dortes far var færgemand. Færgemanden var ham, der ligesom bådsmanden, sejlede ud til skibene og sejlede kaptajnen og matroserne ind til Helsingør. Måske er det hans store støvler med de lange skafter, der står her. Det var godt at have lange skafter på støvlerne dengang. En snak om, hvordan gaderne så ud i gamle dage, og hvorfor f.eks. Stengade hedder Stengade.

Baldine – en dygtig rottehund

Ved siden af Anne Dorte sidder hendes hund, Baldine. I gamle, gamle dage havde de fleste familier i Helsingør nemlig en hund. Det var fordi der var mange rotter i byen dengang. Af-faldet, som lå på møddingen eller i en skarnkiste, var let at komme til for rotterne. Dengang havde man ikke fine skraldestativer, som vi har i dag. Skraldemanden dengang kaldte man for en rakker eller en natmand. Det var også almindeligt, at man havde heste, køer og grise gående rundt inde midt i byen, og det tiltrak også rotterne. Hundene var gode til at fange rotterne, og det var ejerne rigtig glade for.

Det mystiske svaneapotek

Velkommen i apoteker Rinks apotek. Det hedder Svaneapoteket, og uden for, over døren, er der et billede af en hvid svane. Er der nogen, der ved, hvad man køber i et apotek? Alle disse ting har stået i Svaneapoteket, som lå nede ved

blomstertorvet. Måske har jeres bedsteforældre engang været inde at købe medicin her. Kuglefiskene i loftet og krokodillen på væggen er nok nogle, en sømand har haft med hjem fra de varme lande til apotekeren. For i gamle dage lavede man medicin af alle mulige slags dyr. Også planter brugte man. Se, her i skuffen ligger noget, som man dengang spiste, hvis man følte sig lidt sløj. Frem kommer en pose med lakridsrødder. Det er ikke alle børnene, der tør sætte tænderne i sådan noget gammelt medicin! Nogle prøver forsigtigt at smage på lakridsroden. Andre lader den lige så stille glide ned i

bukselommen. De voksne er til gengæld meget begejstrede for gensynet med barndommens slik. En af drengene får pludselig øje på et dødningshoved, eller – som børnene kalder det – et sørøverflag på lågen ind til skabet, hvor apoteker Rink opbevarede al den farlige medicin. Det gør et dybt indtryk på især drengene, og interessen for at få åbnet lågen, er stor.

Gamle Marie på fattiggården

I samme lokale sidder den gamle Marie. Hun har for mange hundrede år siden boet her i Karmeliterhuset, som nu er museum. Dengang Marie boede her, var det et fattighus. Et fattighus var et sted, hvor de mennesker, der ikke selv havde råd til at købe mad og betale husleje, boede. Marie havde kun sin stol og sin seng. Her sidder hun og strikker strømper, for når man boede her i fattighuset, skulle man »gøre sig nyttig«. Man skulle enten strikke eller væve, så fattighuset kunne forære det til andre fattige, der trængte til nyt tøj. Når så Marie blev træt i hænderne af at strikke, læste hun lidt i bibelen. Det er den tykke bog, der ligger ved siden af hende.

Strandvaskeren

I udstillingslokalet ved siden af møder børnene strandvaskeren Søren Sømand. Selv om børnene har set mange skeletter før i tegnefilm og i eventyrbøger, er det noget helt andet at blive

konfronteret med et rigtigt, »levende« skelet. Historien om, at han måske er faldet overbord fra et skib, og at de mennesker, der fandt ham skyllet op på stranden ikke vidste, om han troede på gud, og derfor ikke kunne begrave ham på kirkegården, men i stedet gravede ham ned i strandkanten, hvor han har ligget i mere end 100 år, er lige så spændende som Walt Disneys bedste. En snak om, hvor hans øjne, hud og tøj er henne, og om lommeuret stadig duer.

Kirkerotten Karen spiller præsten et puds

Se lige her engang! Hvad tror I, det er? En fuglerede! En muserede! lyder budene. Ja, I har næsten ret. Det er en rotterede. Og inde midt i reden ligger rotten. Hun hed Karen Kirkerotte. Det kan være svært at se hende, for hun er helt indtørret. Det er fordi hun har ligget der og været død i næsten 400 år.

Og ved I hvor, hun havde bygget sin rede? Lige oven over præstens hoved på prædikestolen. Er der nogen af jer, der har været i kirke?

Jaaaa. Så ved I godt, at der er ligesom en himmel over prædikestolen. Børnene får vist et fotografi af prædikestol og lydhimmel i Sct. Olai Kirke, og redens placering bliver udpeget. Lige dér boede rotten, og der var ikke nogen, der anede noget om det! Men præsten syntes nok det var lidt underligt, at nogle af hans papirer pludselig var forsvundet. Ej, hvor er det mærkeligt, sagde organisten – ham, der spiller på orgelet – hvor pokker er mine noder blevet af? Også i salmebøgerne manglede der pludselig nogle sider. Ingen kunne forstå, hvem der listede rundt i kirken og fjernede papirerne. Men det var jo rotten! Den var i gang med at bygge en rigtig lun rede til alle sine små rotteunger, og lige så snart, alle havde forladt kirken, løb den rundt og samlede lidt papir hist og pist, som den skulle bruge til at fore reden med. Nu er rottereden efter så mange hundrede år fundet, og når man folder alle de mange stykker papir ud, kan man se, hvor gamle de er, og derfor ved man også, hvor gammel rottereden er. Men hvor mon alle Karen Kirkerottes unger er blevet af?

Potteskår – er det sjovt?

Montremerne, der indeholder byens arkæologi – kakler, fliser, potteskår, teglsten osv. kan være svære for så små børn at forstå. På de første rundvisninger blev der gået let hen over denne del af udstillingen, men så skete der det, at da museets loft skulle ryddes i forbindelse med, at der skulle lægges nyt tag, dukkede der en del kasser op, fyldt med potteskår og andet fra udgravninger i Helsingør. Skårene blev i forbindelse med Kulturmatten 2004 lagt i udstillingslokalet i en stor bunke, hvor så gæsterne skulle gætte den samlede vægt af de ituslåede gryder, kander, krukker og pander, som stammer fra helsingoranske køkkener og ildsteder. Der var i øvrigt 42 kg i alt.

Skårene i denne bunke må man vende og dreje og føle på lige så meget, man lyster. Pludselig bliver også arkæologien meget mere nærværende for de yngste. Alle disse potteskår stammer fra gamle, gamle dage. Nogle af dem har

man fundet der, hvor Bycentret / Føtex ligger nu – det ved de fleste børn, hvor er. Se, her er f.eks. et håndtag fra en pande. Hvis I kigger op i montren, kan I se, hvordan panden så ud, da den var hel, og I kan genkende flere af de andre potteskår. Her er en fod fra en gryde – en snak om, hvorfor gryder i gamle dage havde fødder. Børnenes spørgelyst er stor. Hvad er det? Hvor har denne her hank siddet? Hvorfor er det smadret? Masser af gode spørgsmål, som giver anledning til at fortælle videre.

Dorothea

På første sal møder vi Dorothea. Et maleri af en femårig pige, som kom fra det bedre borgerskab i Helsingør for over 200 år siden.

Se hendes fine tøj. Det har mor sikkert fået syet hos skrædderen. Skrædderen var ham, der syede tøj til de rige og fine i byen. Se også det fine kaffestel til dukkehuset og hendes bolde, som også er syet i hånden. Gyngestolen, der står foran montren, har far måske selv lavet til Dorothea som jule- eller fødselsdagsgave, eller han har fået snedkeren til at fremstille den. Hvad tror I det her er? Ved siden af gyngestolen står en toiletstol i børnestørrelse. Børnene lurer lidt på den, ikke mindst på hullet i sædet og potten inden i stolen. Som regel er der altid én i gruppen, der finder frem til, hvad stolen

har været brugt til, og så breder der sig en genkendelsens glæde hos alle børnene. Potten fra da de selv var små! Er der nogen, der vil prøve at sidde på den? Et øjeblikks tøven, men så dannes der hurtigt en lang kø foran stolen. En snak om forskellen på det badeværelse og de kloakker, vi kender i dag og hvordan det var i gamle, gamle dage.

Dorothea blev kun fem år. Det var fordi der dengang ikke var noget, der hed penicillin eller vaccinationer. Når I får feber pga. halsbetændelse eller en anden sygdom, så får I noget medicin af lægen, og så bliver I hurtigt raske igen. Sådan var det ikke i gamle dage. Dengang havde man

ikke altid så god en medicin, at den kunne gøre børnene eller de voksne raske. I dag er alle børn vaccineret mod mæslinger, men i gamle dage var det en farlig sygdom.

Ildebrand i Helsingør!

På væggen ud til gangen hænger et maleri. Kan I se, hvad det forestiller? Børnene kigger interesseret op på det. Det er en ildebrand! Ja, der er gået ild i et hus i Helsingør. Hvordan får man tilkaldt brandvæsenet og nogle, der kan hjælpe med at slukke branden? Dengang var der ingen telefoner og slet ikke mobiltelefoner eller brandalarmer. Kig op i loftet! Børnene kigger op, og der hænger to stormtrommer. Man slår på tromme! Ja, det er rigtigt. Man gik rundt i byen og slog på tromme, så folk kunne høre, at nu skulle de komme og hjælpe. Så kom folk løbende med deres brandspande. Det er sådan nogle, der hænger der. Kan I se, hvad de er lavet af? Der kommer forskellige forslag, og vi finder frem til, at brandspandene er lavet af læder, og ikke af plastik, som vores spande for det meste er i dag.

Dukkedoktorens værksted

På vej ned i Laugskroen, hvor besøget på Helsingør Bymuseum slutter, kommer vi forbi museets dukkeudstilling. Dukkedoktorens værksted gør indtryk. Alle de løse ben, arme, øjne og

parykker, der fortæller, at i gamle dage kasse-rede man ikke bare sit legetøj når det var gået i stykker. Dukkerne blev sendt til dukkedoktoren for at blive raske igen. Alt det flotte tøj, som dukkerne har på, stammer ikke fra Fætter BR, ligesom dukkehuset, I ser, nok er et, far har sid-det derhjemme og lavet om aftenen. Der var jo hverken sport eller krimifilm i TV dengang.

Gamle lege

Nu skal vi ned at spise i Laugskroen, men inden I tager madpakkerne frem, skal vi lige lege et par lege fra gamle dage. Alle får en snurre-top. Børnene får vist, hvordan man får den til at snurre rigtig længe – og måske så længe, at den kommer op at stå på pinden. Det er jo ligesom at spille Bey Blade på en gammeldags måde, fortæller børnene. Det viser sig nemlig, at snurretoppen minder meget om et populært spil, som børnene spiller meget i dag. Hvis I lægger toppene herop, skal I se, hvordan man i gamle dage legede med glansbilleder. Toppene bliver samlet ind, og i stedet får alle et glans-billede. Et gammelt stilehæfte kommer frem, og det bliver forklaret, hvordan man enten kan tabe eller vinde et glansbillede ved at stikke sit eget ned imellem stilehæftets blade og se, om man er så heldig, at der også ligger et der, hvor

man stikker ned. Der er dyb koncentration hele vejen rundt i kredsen. Alle følger nøje hinanden held eller uheld, og de voksne kan næsten ikke holde igen med deres egne oplevelser med glansbilleder, da de var børn.

Og så skal der spises – og så på en kro!

Det er jo altid hyggeligt at evaluere over et stykke smørrebrød, og det gælder også for de yngste. Der snakkes livligt omkring bordet, og emnerne rækker fra, hvilken mad man skal starte med og til, hvordan besøget på museet har været. Både børn og voksne har givet udtryk for, at det har været en spændende og hyggelig formiddag.

Hildegards jul anno 1850 – julestemning i stadsstuen

Bymuseets juleudstilling 2004 var bygget op omkring Hildegard Razgås erindringer: »En barndom i Sundtoldens Helsingør«. Hun var datter af Skibsklarer P. Lundwall. Familien boede i Strandgade og havde landstedet »Belvedere« på nuværende Rogertsvej lidt uden for byen. På 1. sal hænger der på endevæggen et stort maleri, hvorpå hele familien med Hildegard forrest er afbildet.

Hildegard var i 1850 otte år gammel, og det er den julestemning og de juletraditioner, hun oplevede som barn, juleudstillingen har villet vise. Udstillingen viste dagligstuen med petroleumlampen, kaffebordet, som var dækket fint op, juletræet, som var pyntet med tidens stads, samt julegaverne, julebukken, rummelpotten og de unge pigers høsttableau, hvor de stillede sig an og lavede attituder for far og mor. Uden for

vinduet hang juleneget, en skik fra landet, som blev indført i byerne midt i 1800-tallet. Udstillingen belyste også juletraditioner som den med gårdkarlen, der klæder sig ud som julebuk og besøger familierne på skift juleaften, hvor han bliver trakteret alt efter, hvor meget ballade han laver og hvor frækt han optræder, og rummelpotten, som de frække drenge selv lavede af en lerpotte, en svineblære og et stykke tækkerør for at gå rundt i byen om natten og sprede uhygge med dens brummende lyde, og for så, når de blev opdaget, at blive trakteret med godter og småkager. Nogle ret mærkelige juletraditioner, var der bred enighed om blandt såvel voksne som børn.

Miniature-porcelænsdukker

En lille samling af porcelænsdukke-lemmer og -hoveder er udstillet i en montre for sig. Man mener at alle disse dukkerester stammer fra 1850'erne, hvor der boede mange svenske familier i Helsingør. En af deres juletraditioner var at lægge en porcelænsdukke i risengrøden, hvor vi plejer at lægge en mandel. De små dukkedele endte bagefter på byens mødding. Her hentede bønderne affaldet og latrin, som de

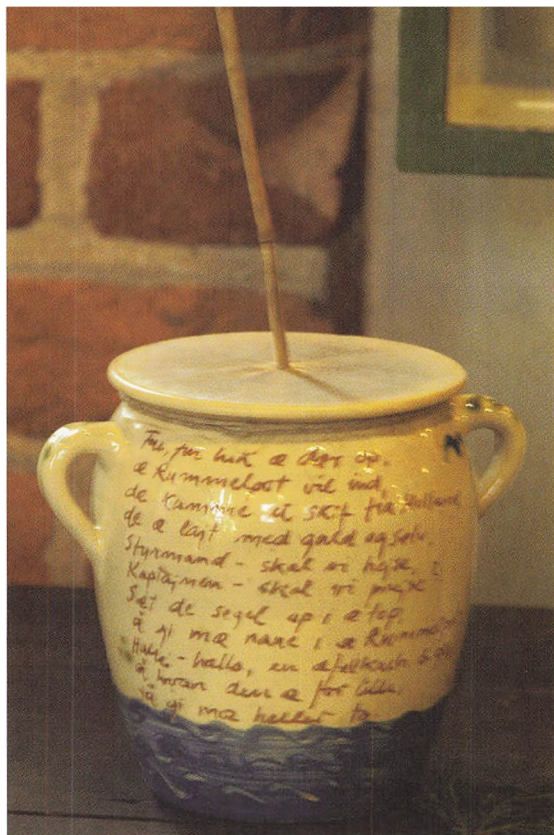
kørte ud på markerne og pløjede ned som gødning. Grøddukkerne i montren stammer fra en mark i Holmene, hvor de senere er dukket op under pløjning.

Den Store Bastian

Har I lyst til at høre en julehistorie, som måske også Hildegard har fået læst højt? Børnene sætter sig ned på gulvet ved siden af juletræet, og bogen bliver taget frem. Men det er ikke en almindelig julehistorie med søde nisser og fine engle. Den hedder »Den Store Bastian« og er en af de første børnebøger, hvori julemanden optræder.

Det er en barsk børnebog, som handler om at man skal opføre sig ordentligt, for ellers får det alvorlige konsekvenser. Børnene er ganske tavse og lytter intenst til den første historie, som handler om de tre drenge, der driller en neger og derfor bliver dypet i Den Store Bastians blækhus og ender med at blive endnu sortere end negeren. Til spørgsmålet om de ved, hvad et blækhus er, er svaret et klart ja – sådan er det bruger man også på »Risarkivet« i julekalenderen.

Og der er ingen tvivl om, at det her er spændende læsning, og der er stemning for endnu en

af de uhyggelige historier fra bogen. I julemåneden sluttede rundvisningerne også i Laugskroen. Men nu blev der klippet julestads som det, man brugte i 1850 – kræmmerhuse af den snoede slags, papirnet til godter og Jakobsstiger, der nåede næsten helt op til himmelen. Og så var der en håndfuld pebernødder til hver til at fylde i kræmmerhuset og nettet.

Rummelpotten

Derudover fik pædagogerne mulighed for at fremstille en rummelpotte til at tage med hjem til børnehaven. Museet havde hentet 50 svineblærer på Danish Crown i Ringsted, pustet dem op og hængt dem til tørre i Laugskroen. Tækkerørene blev høstet i Teglstrup Hegn og urtepotterne samlet ind blandt museets personale. Efterhånden som svineblærene skulle bruges, blev de klippet ned fra snoren, hvor de hang, og de blev derefter lagt i blød i varmt vand. Efter en halv time var de klar til at få monteret et tækkerør og blive spændt ud over en urtepotte. Så kunne der rumles! Med fugtige fingre gnider man op og ned ad røret, så der fremkommer en jamrende lyd.

Museernes beretning for året 2004

af Kenno Pedersen

Når kalenderen for 2004 bladres igennem for at få et overblik over den museale virksomhed i det forgangne arbejdsår, overraskes man uvilkårligt over, hvor stor en del af arbejdstiden, der egentlig er medgået til møder. Administrationen udgør tilsvarende en stedse større andel af museernes virksomhed. En masse museale opgaver er imidlertid også blevet udført, sådan som det også vil fremgå af nærværende årsberetning, der som sædvanlig er sammensat af en overordnet indledning ved museumschefen efterfulgt af beretninger fra de respektive museumsinspektørers ansvarsområder. Der er i den forbindelse god grund til at rette en stor tak til alle medarbejdere for et fint og veludført arbejde.

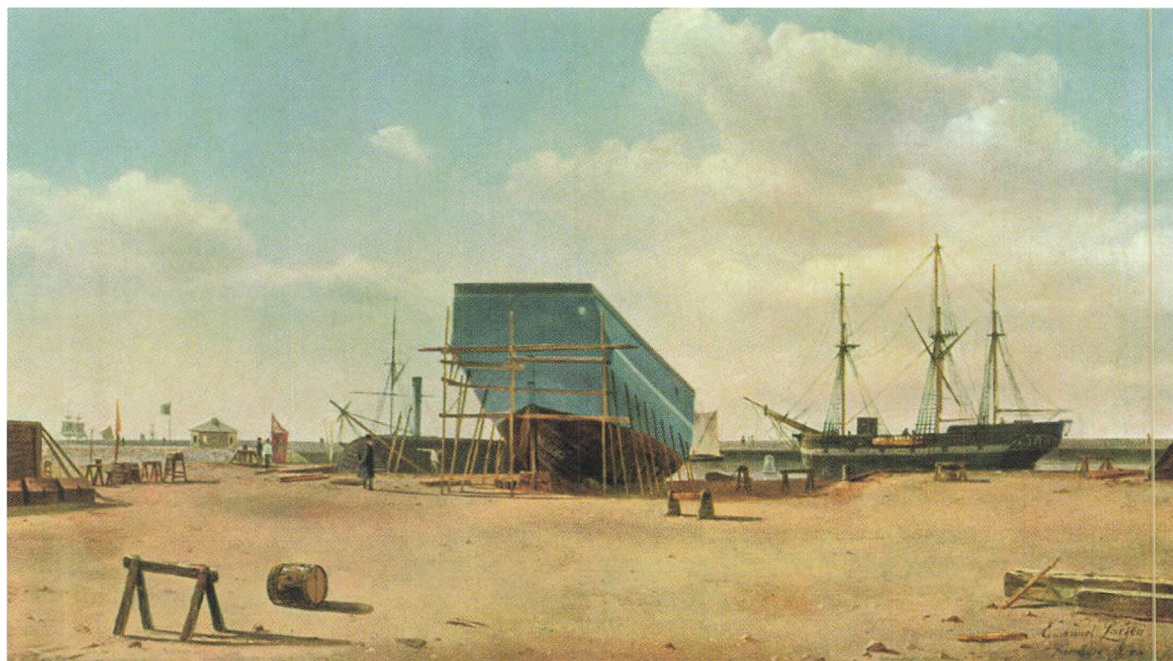
I det forgangne arbejdsår har den museale virksomhed overordnet været tegnet af »Forslag til udnyttelse af hele ejendommen Strandgade 91 til et levende museum over sundtoldstiden« samt opstarten på et kommende værftsmuseum på »Kulturværftet«. De to projekter er omtalt i museernes årsberetning for 2002 og 2003 og skal derfor ikke i denne sammenhæng omtales yderligere. Det skal dog bemærkes, at istandsættelsen af Skibsklarerergården er blevet fulgt på nært hold af museerne, hvor det må konstateres, at der har ligget en betydelig bygningshistorisk forståelse og stor håndværksmæssig kvalitet til grund for udførelsen. Næppe siden velmagtsdagene i slutningen af 1700-årene har ejendommen fremstået flottere. Med værdighed kan den påny hævde sin rolle som »nestor« iblandt rækken af palæhuse, der i dag udgør »Helsingørs ansigt mod ver-

den«. Den indvendige istandsættelse, som fortrinsvis vil omfatte sidehusene, men også hele øverste etage i forhuset, afventer den endelige politiske afklaring af bemeldte forslag om etablering af et »Suntoldsmuseum«.

Kædet sammen med rømningen af arkivmagasinerne i forbindelse med tagrenoveringen på Karmeliterhuset, herunder »forbudet« mod fremover at benytte loftetagen til opmagasiner, har de omtalte museumsprojekter imidlertid givet anledning til udarbejdelse af »Forslag til ny struktur og lokalisering« med henblik på nye »mål og meed« for den museale virksomhed ved Helsingør Kommunes Museer, og dette har været forelagt Kulturudvalget til godkendelse.

Den byhistoriske arkivaliesamling er blevet nedpakket og flyttet fra Karmeliterhusets loft til »det gamle sprøjtehus« i Skt. Annagade 45, hvor vi håber på at få den nødvendige arbejdskraft til en indretning og genopstilling af arkivet i de nye, lyse lokaler i løbet af 2005. Da brugen af de nedpakkede arkivalier selvsagt er helt umulig indtil da, må arkivets mange brugere lade sig nøje med læsesalen i Karmeliterhuset og hjælp fra personalet.

Det store værftsarkiv er overflyttet til den del af kælderen under bygning 10 på Værftet, som »Værftsgruppen« har fået stillet til rådighed i forbindelse med etablering af et egentligt værftsmuseum. Helsingør Kommune har ved Jobhuset ladet det pågældende kælderflisnit på 165 m² istandsætte, ligesom man har bekostet installeringen af et større affugtningssystem. I forbindelse med indretningen af kæl-

deren til blandt andet værftsarkivet, har Helsingør Kommunes Museer skaffet de fornødne stålreoler. Et kæmpemæssigt og tidskrævende arbejde forestår i forbindelse med udpakningen af arkivaliesamlingerne, der således på grund af de arbejdsmæssige ressourcer må påregnes fortsat at være mere eller mindre utilgængelige i 2005.

En stor del af virksomhedsplanens aktiviteter er som planlagt blevet afsluttet eller er godt på vej til at være det. Med hensyn til de fysiske arbejdsforhold, så er handlingsplanens punkter realiseret.

Mindre håndgribeligt forekommer det psykiske arbejdsmiljø. Vanskeligt forekommer det i alle tilfælde at definere og afgrænse, og dermed løse de problemer, som måtte være i det psykiske arbejdsmiljø. På Marienlyst Slot har en serie indbrud således været stærkt belastende for medarbejderne, hvorfor det er blevet besluttet at modernisere og udbygge sikringsforholdene. Det sker i et økonomisk samarbejde mellem Byrådssekretariatet, Kulturudvalget og museerne.

Helsingør har været værftsby lige siden 1825, hvor skibsbygger Jacob Hansen Løve fik lov til at anlægge den herover viste skibsbyggerplads i forbindelse med anlægget af den nye havn. Således har værft og øresundstold rent faktisk dannet par som byens livgivende kilder. Godt 3 årtier varede dette parløb, og godt 15 årtier varede hele værftiden i Helsingør. Intet under, at langt de fleste helsingoranere har haft berøring med værftet, direkte eller indirekte. Værftet og dets ansatte har sat sig mange spor i Helsingørs nyere kulturhistorie i såvel politisk, økonomisk og bebyggelsesmæssig som mental henseende. Ligesom det gør sig gældende i andre byer, der har været domineret af enkelte store industrivirksomheder, har sådanne spor betydning også for fremtidens Helsingør. Helsingør Kommunes Museer må derfor i sin forskning og formidling sikre, at værftshistorien og dens indflydelse på samfundet bevarers og formidles på en levende og nærværende måde .

Maleri af Emanuel Larsen 1848. Privateje.

God plads er en god ting. Pladsmangel og uryddelighed kan derimod være stærkt belastende for det psykiske arbejdsmiljø. De respektive afdelinger er på den baggrund blevet opfordret til at iværksætte en gennemgribende og systematisk oprydning og kassation

- naturligvis ikke af museumsgenstande, men derimod af utidssvarende og ubrugeligt materiale, hvilket troligt vil bibringe plads til en nyindretning m.v.

Forskellige tiltag er gennemført med henblik på en bedre ressourceudnyttelse om end en egentlig analyse af arbejdsgange og rutiner rester. Museernes EDB-system er over en årrække blevet moderniseret. Medarbejderne og deres arbejdskraft er museernes største ressource. Denne må nødvendigvis holdes ajour, ligesom der må ske en faglig opkvalificering. Med de stærkt begrænsede midler som museerne råder over i dette øjemed, så er det uhyre vigtigt, at der bliver udarbejdet en overordnet plan for den museumsfaglige opkvalificering. Dette blev ikke nået i 2004. Kursusvirksomheden har imidlertid haft samme omfang som de foregående år. Med opkoblingen i 2004 af yderligere to arbejdspladser på det kommunale intranet vil alle arbejdspladser ved museerne i 2005 være opkoblet.

Den museale virksomhed har i henhold til »Aktivitetsplanen for 2004« omfattet i alt femten emner eller projekter. Fire projekter er som planlagt blevet afsluttet. Det drejer sig om »Øresunds Toldkammers bygningshistorie 1562-1859«, »Marienlyst Slot og haver 1784-1808«, »Museet Skibsklarerergaarden« og »Da værftsfløjten lød«, hvor sidstnævnte foreligger i bogform (328 sider). De øvrige tre foreligger i manuskript. Tre projekter har på grund af tidnød været inaktive, nemlig »Ordning, registrering og analyse af arkitekt Per Christiansens efterladte arkiver«, »Den nye tids byggeri«, samt »Det daglige brød«. De resterende otte emner er under realisering, hvor den kulturhistoriske del af nyregistreringen af museernes malerisamling er fuldført.

De femten emner og deres realisering eller mangel på samme afspejler på ingen måde den reelle museale virksomhed. Tværtimod. Det er som med isbjerget. De ni tiendedele under vandet er skjult for øjet. Det gælder også for den museale virksomhed, hvor formidlingen af historisk viden og levn er den umiddelbart synlige del, medens den usynlige del er indsamlin-

gen, dokumentationen, registreringen, bevaringen og undersøgelserne. De er forudsætningen for hele den museale formidling, så »fru Hansen« og alle andre kan søge sine aner, få hjælp til at finde rundt i de mange gamle papirer og få hjælp til at kunne læse de »krøllede bogstaver«, eller måske søge oplysninger om et maleri eller et fotografi, erhverve en kopi af et billede med motiv fra barndommens gade eller få en forklaring på nogle af de mange finurlige navne og levn, vedkommende er stødt på i hverdagen. Lige som »hr. Hansen« og alle andre kan søge en historisk identitet for sin arbejdsplads eller sin virksomhed og lokalisere ældre, forurenede industrigrunde. Brugere af den lokalhistoriske samling kan også være skolebørn, unge under uddannelse eller forskere og andre, der undersøger historiske forhold. Eller for den sags skyld en offentlig myndighed, som søger information i forbindelse med såvel en overordnet som detailplanlægning. Det kan eksempelvis handle om det kulturhistoriske aspekt i forbindelse med lokalplanforslag.

Kildematerialet, som er grundlaget for alt dette, kommer selvfølgelig ikke bare ud af den blå luft. En systematisk indsamling, dokumentation, registrering og bevaring må der nødvendigvis til, såfremt museerne skal fungere som »lokalsamfundets kollektive hukommelse« og være en viden- og identitetsbank. Her til skal det historiske materiale gøres tilgængeligt, hvilket fordrer den fornødne fysiske plads, samt en systematisering og ordning af materialet, herunder udarbejdelse af registre og registreringer. Kredsen af volontører ved Bymuseet har i den sammenhæng ydet en uvurderlig indsats af højeste lodighed. Tilgængeligheden af samlingerne omfatter tillige en bred og alsidig formidling i form af tidsbegrænsede udstillinger, hvor den tilknyttede publiceringsvirksomhed udgør den blivende værdi. Interne og eksterne foredrag og omvisninger er andre sider af formidlingen, som på årsbasis har omfattet henvendt et halvt hundrede arrangementer. Den æterbårne og elektroniske formidling har udgjort en stedse voksende del af den museale virksomhed.

Den museale virksomhed er med andre ord stor og vidtspændende, ligesom den er særdeles tids- og ressourcekrævende. Niveaue er betinget af de økonomiske midler, som museerne får stillet til rådighed, herunder de fondsmidler, som det lykkes museerne at få tildelt i forbindelse med erhvervelser eller projekter. Fondsmidler flyder imidlertid ikke lige jævnt og konstant. Den museale planlægning vanskeliggøres yderligere ved, at mødefrekvensen i fondsbestyrelserne ikke nødvendigvis harmonerer med de museale tidsterminer. Dette og den museale dagligdag gør det umuligt at lave en aktivitetsplan, som kan gennemføres til punkt og prikke med mindre der »underbudgetteres« og enhver ambition holdes i ave. Der må nødvendigvis være et vist råderum til at gribe en mulighed, når denne byder sig, som eksempelvis udgravningerne i Gurre, men også udarbejdelsen af en kulturhistorisk beskrivelse af »Slot, by, havn og værft«, der oven i købet er et højaktuelt emne lokalpolitisk, planlægningsmæssigt og iblandt borgerne.

Mange undersøgelsessager opstår spontant og ganske tilfældigt, lige som meget historisk materiale bliver tilbudt her og nu, hvilket ofte betyder, at andet planlagt arbejde må udskydes. Ud fra en planlægningsmæssig synsvinkel kan dette være ærgerligt, mens det museums-mæssigt kan være en fordel, at dette eller hint blev indsamlet, dokumenteret, undersøgt, bevaret og formidlet. Det er trods alt det væsentligste.

Økonomisk forventes et rimeligt pænt mindreforbrug som årsresultat, idet museerne står over for en række betydelige investeringer, der nødvendigvis må samles sammen over to budgetår. Der skal således investeres i nye, avancerede kasseapparater, som opfylder de regnskabsmæssige krav, nyt overvågningsudstyr, nyt låsesystem i Karmeliterhuset, bidrag til nyt sikringsanlæg på Marienlyst Slot, pc-opkobling til intranettet, erhvervelse af større fotosamling, omkostninger i forbindelse med »Værftsmuseet«, indretning af Skibsklarerergården til museum og endelig køb af ny, tidssvarende varebil. Utrolig mange kilometer køres hvert år

med post, varer og museumsgenstande, hvorfor komfort, rummelighed og praktiske forhold skal være i orden. Museernes decentrale struktur gør museumsbil til en slags livsnerve, også i forhold til omverdenen, når der for eksempel skal hentes og bringes lånte udstillingsgenstande samt ting og sager, der tilbydes til museernes samlinger, og når der er brug for kørsel i forbindelse med undersøgelser, interviews og dokumentation.

Hidtil er museerne alene blevet målt på besøgstallet. Hvis dette er stort eller stigende, så er det godt - og mindre godt, når besøgstallet er lille eller faldende, uden hensyntagen til karakteren af udstillingsvirksomheden og hele den øvrige formidling og museale virksomhed. Besøgstallet kan i virkeligheden kun bruges som en grov parameter. Det er i den forbindelse vigtigt at kende grundlaget for besøgsstatistikken, som ikke omfatter den eksterne virksomhed eller kunderne i museumsbutikkerne, som dog er del af museernes virke. Fra 2005 vil der blive ført selvstændig statistik på denne aktivitet, antallet af deltagere i omvisninger, foredrag og arrangementer såvel internt som eksternt. Endvidere vil antallet af museumsbesøgende under 16 år blive opgjort separat. Det vil også gælde medlemmer af Helsingør Museumsforening.

Den samlede opgørelse for 2004 viser, at Helsingør Kommunes Museer inklusive Frilandskulturcentret havde 30.367 museumsbesøgende mod 34.831 i 2003. Et fald på 4.464 besøgende eller 12,8 procent. Tallene for de enkelte afdelinger har været som følger: Helsingør Bymuseum 6.209 mod 6.325; Marienlyst Slot 9.234 mod 15.086; Flynderupgård Museet med Frilandskulturcentret (det historiske landbrug) 14.934 mod 13.420 gæster i 2003. Flynderupgård Museet med Frilandskulturcentret har med andre ord i 2004 været den publikums-mæssige topscorer. En udvikling, som har tegnet sig de seneste år, hvor besøgstallet har været jævnt stigende. Det er resultatet af en målrettet indsats, hvor samspillet mellem museet og Frilandskulturcentret har været båret af et betydeligt engagement kombineret med kreativitet, hvilket lover godt for fremtiden.

Flynderupgård

- at navigere mellem virksomhedsplaner og virkeligheden.

af Anne Majken Snerup Rud

Året 2004 har været et meget intensivt år præget af ikke mindst Flynderupgårds gennem et år planlagte deltagelse i det store H-H arrangement »Jensen møder Jönsson«. Over 40 frivillige medlemmer af Frilandskulturcentret Flynderupgårds Venner drog sammen med personalet, en stopfyldt container og en trailer med snekkerstenjollen »Ritta V« i pinsen til Fredriksdal i Helsingborg. Det er forunderligt, at noget, der kun varer to dage, kan koste så mange timers forberedelse. Men lykkeligtvis var arrangementet en stor succes, så tiden var ikke spildt, og det resulterede i et nærmere kendskab til vores »storesøster«-institution Fredriksdal, et bekendtskab, som blev yderligere udbygget med deres genbesøg på Flynderupgård senere på året. Flynderupgård bidrog til »Jensen møder Jönsson« med bl. a. smedning, filtning, strikning, knipling, garnbinding, silderøgning, fremvisning af snekkerstenjollen, historiske lege, udstillinger om landbruget og

Den godt fyrrer mand store »karavane« fra Flynderupgård blev spredt ud over hele Fredriksdal. Det store område var opdelt efter forskellige temaer. Venneforeningens medlemmer bemandede en halv snes stationer. Her ses en del af landbrugsudstillingen og den lille stand, hvor man kunne få yderligere oplysning om, hvad Flynderupgård medlemmer har at byde på. På side 75 ses medlemmer af venneforeningen i et af Fredriksdals skånske gårdmiljøer, hvor de sammen med deres svenske kolleger lærte børn og voksne en række ældre tekstile teknikker. Fredriksdal er stort. Det fandt de, der cirkulerede mellem de forskellige grupper hurtigt ud af. Ikke mindst Hildur Nellemann, som var tovholder for vennerne. Hun gik i fast rutefart mellem alle stationerne for at se til om alt gik godt. Fotografier: Maria Dalsgaard 2004.

gammel dansk mad. I forbindelse med den sidste uddelte vi smagsprøver på stegt, saltet flæsk – hvilket åbenbart sent glemmes på den anden side af sundet. Det glemmes næppe heller af de venneforeningsmedlemmer, der sammen med spisehusets nyansatte, Dan Mark Jensen, stod i stegeosen i to lange dage. For alle os, der deltog i »Jensen møder Jönsson«, er der ingen tvivl om, at hvis H-H samarbejdet skal udbygges, er det den type bredt favnende, folkelige begivenheder, der skal til. Også det personlige kendskab til kolleger på den anden side af sundet er meget gavnlige for integrationsprocessen. Dette felt forsøgte Helsingør Kommunes Museer at bygge videre på ved at sende en repræsentant til et dansk-svensk museumsseminar, som foregik på Hven. Det var meget interessant, og mange kontakter blev knyttet. Blot lidt trist, at der efterfølgende ikke er hverken tid eller råd til at følge op på de muligheder, der kunne være i mere konkrete samarbejdsprojekter.

Ved siden af arbejdet ud over museets grænser er der mange »hjemlige« opgaver. Udstillin-

ger, besvarelser af forespørgsler, drift af landbrug og spisehus, omvisninger såvel inde som ude, magasindrift, registrering og dokumentation, opfyldelse af de krav, som APV og levnedsmiddelfmyndighederne stiller og i den mere bureaukratiske afdeling; virksomhedsplaner, mål- og resultatkrav, budgetopfølgning, indberetning til landbrugsmyndigheder og meget mere. Det hele med en konstant skæven til, om økonomien kan holde. Derfor bestod dagligdagen i 2004, som i årene før, af en stadig afvejning af, hvilke opgaver, der kunne stilles i bero og hvilke, der måtte prioriteres. Planlægning og virksomhedsplaner m. v. er i princippet en god ting, men virkeligheden, i form af uforudsete begivenheder, slår ofte de fine planer til jorden. Blandt de uforudsete opgaver på Flynderupgård var f. eks., at hjemtagelsen af skilderier fra Plejehjemmet Hammershøj, tømning af lofterne samt en mindre ændring af de permanente udstillinger på Bymuseet betød, at der året igennem kom en lind strøm af ældre museums-genstande, rekvisitter, bøger, tidsskrifter, inventar og meget andet til Flynderupgård. Det tager lang tid at få sådant identificeret og skrevet ud af gamle lister, forvisse sig om, at oprindelige museumsnumre ikke er faldet af og endelig at finde plads til det alt sammen. Det bevirkede i lange tider, at Flynderupgårds kontorer, gange og trapper lignede et bedre loppemarked, som der stadig er reminiscenser af rundt omkring i krogene og ikke mindst på undertegnede kontor, som jo (desværre) er det største rum, vi har til at opbevare de ting, der er »undervejs«.

Blandt de rigtig gode, men ikke helt planlagte, begivenheder var, at indsamlingen til det kommende værftsmuseum for alvor kom i gang i 2004. Flynderupgård blev, indtil den energiske, frivillige værftsmuseumsgruppe bestående af Flemming Rønne, Peter Plum og Peder Olsen for alvor kom i gang, kontaktstedet for dem, der ønskede at bidrage til indsamlingen. Det var der lykkeligvis rigtig mange, der gerne ville. Da værftsmuseets lokale i værftets hovedbygning efterhånden var blevet udstyret med brugte skriveborde, gamle lamper og sågar en papirkurv, skaffet fra diverse kommunale

og private pulterkamre, kunne vi da også tage pænt imod de interesserede givere. Nu består museal indsamling ikke alene i at samle ting og sager ind, men i at skaffe oplysninger om sagerne og ikke mindst de mennesker, der har brugt dem. Det tager tid at interviewe og efterfølgende behandle oplysningerne, så de giver mening i det store, samlede billede. Langt mere tid end undertegnede kan lægge i det samtidige med, at Flynderupgård skal passes. Derfor bliver der i løbet af 2005 tilført flere ressourcer til arbejdet med værftsindsamlingen.

Som led i bestræbelserne på at få ressourcer og opgaver til at gå op i en højere enhed, blev særudstillingsvirksomheden på Flynderupgård indskrænket til tre udstillinger. Året begyndte med den meget populære plancheudstilling »Mennesker og Huse«, produceret til Snekkersten Havns årlige havnefest. De tre dygtige og energiske lokalhistorikere Ritta Vogensen Jensen, Christian Sørensen og Kjeld Damgaard havde i år taget fat på området omkring Borupgaard. Plancheudstillingen giver altid en kærkommen lejlighed til at gense museets trofaste stampublikum, der nærstuderer de spændende oplysninger og billeder, de tre ophavsmænd har fundet frem.

Årets store udstilling var »Havens Gudinde«. En vandring i den skønne verden, som Inger og Karl Otto Johansen gennem mere end 50 år skabte omkring deres bolig. Da parret flyttede fra Sofienlund, valgte de at donere alle de skulpturer, der stod i haven, til Flynderupgård Museet, hvor de nu står opstillet på den smukke skulptursti. Inden de flyttede, havde museets magasinforvalter, der også er vores fotograf, i året 2001 løbende besøgt Inger og Karl Otto Johansen og fotograferet årets gang i haven. Samtidig udførte Karl Otto Johansen en række tegninger fra haven, og Inger Johansen påtog sig det store arbejde med at kortlægge og angive havens vækster. Tilsammen gav dette materiale en god dokumentation af haven. Vi var meget spændte på, om vi kunne overføre stemningen fra haven til museets udstillingslokaler samtidig med, at udstillingen jo gerne skulle formidle saglige oplysninger om haven og dens verden af

planter og skulpturer. I månederne før udstillingens åbning var der stort set ikke én dag, hvor Inger og Karl Otto Johansen ikke måtte svare på spørgsmål, således at vi var helt sikre på, at det, der stod i vore tekster, var korrekt. Takket være ikke mindst deres indsats syntes vi, at det hele gik op i en højere enhed, hvad citater fra museets gæstebog bekræfter: »Dejlig udstilling«, »Fin udstilling«, »Tak for et meget interessant besøg – dejlig samling ikke mindst Inger og Karl Otto Johansens værk(er) ...«.

Året sluttede traditionen tro med en juleudstilling. Egentlig overvejede vi at stryge juleudstillingen, idet Bymuseet i 2004 havde fået en ikke planlagt mulighed for at lave arrangementer for skoler og institutioner, og vi på Flynderupgård havde en hel del andre påtrængende opgaver. Men over ti års tradition lader sig ikke sådan uden videre afskaffe. Mange opringninger med forespørgsler om vore julearrangementer viste, at det var blevet en kærkommen tradition for mange skoleklasser og institutioner at aflægge et decemberbesøg på Flynderupgård. Det viste sig så, at vi atter i år kunne få lov til at låne Bent Jørgensens enestående samling af julepynt, samlet gennem genera-

tioner, og at stud. mag. Suzanne Plesner Albertsen kunne levere et godt gennemarbejdet oplæg til en juleudstilling baseret på H.C. Andersens eventyr. Ved hjælp af fondspenge fra Provisor cand. pharm. Ove Lund og Inger Elisabeth Lunds Fond kunne vi gennemføre udstilling og ikke mindst weekend-eventyrfortælling for børn og deres voksne, og det blev alligevel til »Julerier på Flynderupgård«.

Og således kunne disse årets sidste arrangementer slutte sig til den lange række af planlagte arrangementer, som året har været præget af. Vinter-, sommer- og efterårsferieaktiviteter for børn, som Frilandskulturcentret Flynderupgårds Venner traditionen tro har lagt mange kræfter i - ligesom det var tilfældet med Grundlovsfesten og Høstfesten.

Det historiske landbrug, som i allerhøjeste grad trak læsset til den store tur til Fredriksdal, har i årets løb, helt i overensstemmelse med planerne, taget et stort skridt i retning af et mere autentisk historisk landbrug. I og med at Leif Rasmussen nu har fået en fast landbrugsmedhjælper, Sofie Vinter Juul, er der blevet mulighed for en regelmæssig træning af trækhestene, så de i højere grad kan indgå i det dagli-

Sne, tøjspj, regn eller sol – hestene trænes hver dag; her forspændt den gamle kane. Fotografi: Maria Dalsgaard 2005.

ge landbrugsarbejde. Samtidig har Leif og Sofie kunnet tage imod næsten alle de skoleklasser, der har ønsket at få mere at vide om dansk landbrug og dets historiske forudsætninger. I 2004 var i alt 5060 på omvisning i det historiske landbrug.

Flere og flere af de skoleklasser, der besøgte landbruget, sluttede af med at smage spisehuset »Folkestuens« gammeldags grød, således at hele forløbet fra jord til bord bliver virkeligt for eleverne.

Kun 14 dage før turen til Fredriksdal blev spisehuset sat på en ildprøve. Vi havde, længe før vi vidste, at Børge Skov med kort varsel ville gå på pension, sagt ja til at være besøgssted for ledsagere til deltagere i Lions årsmøde, der blev holdt i Helsingør. Mødet havde deltagere fra hele landet og blev af alle dage holdt den 14. – 15. maj, hvor en vis kronprins Frederik fik sin prinsesse. »Folkestuen« havde udarbejdet en historisk buffet, som damerne – og en enkelt herre – skulle smage sig igennem, samtidig med at undertegnede fortalte om mad i dansk landhusholdning. Der kom flere hold, og busserne skulle af sted på minuttet, så alt skulle klappe og de mange små smagsprøver hurtigt skiftes ud. Det var ganske

tydeligt, at ikke alle gæster på forhånd var klar over, hvad de havde meldt sig til og at det indebar, at deres frokost kom til at bestå af bl.a. sulevælling, kødbudding og ærtegrød. I løbet af seancen kom smilene dog tilbage på læberne, og de drog på deres videre færd ud over Danmark med et tilsyneladende uforglemmeligt minde om, hvad Helsingørs museumsvisningen også kunne byde på!

Som Kenno Pedersen nævner i den indledende artikel, er museer som et isbjerg; det er kun toppen, der kan ses. Det usynlige museumsarbejde som f.eks. genstandsregistrering ænses ikke af publikum. Netop på dette punkt skete der i 2004 en stor landvinding, som Helsingør Kommunes Museer i kraft af Kulturudvalgets velvilje har været med til at gennemføre. Som tidligere fortalt på denne plads har der i årenes løb været arbejdet intenst på, at danske museers genstandsregistreringer skal foregå digitalt, således at der med tiden skabes et fællesregister, som såvel museernes medarbejdere som borgere kan benytte via Internettet. Kulturarvsstyrelsen har overtaget ansvaret for det fælles system – Regin – som stilles til rådighed for landets statsanerkendte museer. Så langt, så godt, men hvad med de tusind- og atter tusindvis af kartotekskort, der står i de brandsikre skabe rundt om på landets museer? Alene for Helsingør Kommunes Museers vedkommende har vi et sted mellem 60 og 70.000 »blå kort«, som de kaldes. Her står alle oplysninger om de genstande, vi gennem årene har hjemtaget. Udsigten til, at vi manuelt skulle taste alle disse kort ind i det digitale system, var mildest talt ikke opmuntrende. Utallige var overvejelserne og drøftelserne af ressource- og tidsforbrug. Ved et af skæbnens gode luner blev Helsingør Kommunes Museer imidlertid tilbudt at deltage i et forsøg med optisk scanning af ca. 10.000 af vore egne »blå kort«. Chansen for at være med i pilotprojektet var endnu en af

de uforudsete begivenheder i 2004, og det har været overordentligt arbejdskrævende at deltage i forsøget – i skrivende stund mangler stadig nogle kontroller. Men resultatet var overraskende positivt. I de allerfleste tilfælde er de oprindelige oplysninger gået fint igennem til det digitale system. Det lader til at være vejen frem mod det store fællesregister. Nu mangler vi »bare« økonomi til at få de næste 50-60.000 kort scannet, samt tid til arbejdet med at tilrettelægge de gamle oplysninger, så de passer til de nye systemer. Det vil vi arbejde videre med i de kommende år, forhåbentlig i samarbejde med de øvrige museer i Nordsjælland.

Trofaste læsere af vores årsberetninger vil have bemærket, at Helsingør Kommunes Museer som et af amtets større museer i årenes løb har deltaget aktivt i det samarbejde, der foregår i Museumsrådet i Frederiksborg Amt. Som følge af dels den nye museumslov og dels strukturreformen er Museumsrådets dage snart talte. Det har været et godt samarbejdsforum, som har bidraget til at sætte det daglige arbejde i et

større perspektiv. Hvad der skal blive af sådanne samarbejder efter strukturreformens gennemførelse vides endnu ikke. Her i Nordsjælland har vi dog tænkt os at slutte af med mæner. Der er i 2005 lagt op til en stor kulturfestival, »Nordsjællandske Sommerglæder«, 15. juni - 31. august. Udgangspunktet er den rolle, som Nordsjælland gennem tiden har spillet som ferie- og fritidsrum for konger, digtere, kunstnere, borgere og godtfolk. Helsingør Kommunes Museers bidrag til festivalen er en stort anlagt sommerudstilling – »Fra Feriealbummet«. I den udstrækning, der kan skaffes økonomi til det, skal udstillingen følges af en række særarrangementer, der hver for sig sætter fokus på et af de mange aspekter, der er indenfor ferie- og fritidslivets historie i Helsingør-Tikøb området.

Der har været arbejdet med projektet, der er støttet af »Kulturministeriets andel af tips- og lottomidlerne«, i over et år, og det tegner til, at mange foreninger, private og institutioner i vort område slutter aktivt op omkring festivalen.

Marienlyst Slot

af Mona Faye

Håndværkerne rykkede ind på Marienlyst Slot for at installere et længe tiltrængt fjernvarmeanlæg. Dette betød, at slottet var uden varme de første to måneder og desværre lukket for publikum.

Fredag den 12. marts åbnede årets første udstilling »Hjerteblod & guldkorn«. Der var inviteret 30 kunstnere fra foreningen Danske Formgivere, som hver gav deres bud på en anderledes og interessant formgivning. Gruppen spænder fagligt meget bredt, og udstillingen viste glas, keramik, møbler, tekstiler, beklædning, grafik, billedkunst, installationer, papirkunst, tegninger, brugskunst og skulpturer. Ulla Moth, formand for Danske Formgivere, var primus

motor for udstillingen, til hvilken der blev udgivet et smukt katalog. Udstillingen sluttede den 30. april.

Designere er ofte underlagt skiftende hensyn til materialer, teknologi, produktionsformer, funktion, æstetik, signaler og image. Og som om dette ikke var nok, skal der også tages hensyn til økonomi, miljø, kultur og markedsforhold. Forårsudstillingen »Hjerteblod & guldkorn« satte fokus på de mange og forskellige designformer, som udfolder sig i dag.

Udstillingen »Association: Havet« blev åbnet af kulturdirektør Peter Grønholt lørdag den 8. maj og sluttede den 31. maj. Kunstnerne Jørn Bromann, Jens-Peter Kellermann, Anne Marie

Mejlholm, Inger Pasborg og Snorre Stephensen viste eksempler på havets underfundighed, frodighed, lidenskab, trolldom og eventyrlighed.

Kunstkritikeren Alex Steen skriver i forordet til det lille katalog, som blev udgivet i forbindelse med udstillingen, at han elskede det frådende hav, når solens skin forgylder bølgeslagets byger af skumsprøjt. Han skriver, at han også kan lide havet, når bølgerne mere stilfærdigt kysser kyster og strande og får det hele til at ligne en kærlighedsakt. Han fortsætter: »Her er drama og poesi, stærke kræfter af mystik og så dette sug af uendelighed, som gennem årtusinder - ja, længe før vi anede noget om kunstbegrebet - har udfordret den menneskelige trang til at kommunikere med billeder. Marienlyst-udstillingen »Association: Havet« sætter en fed streg under det uopslidelige emne, der til evig tid vil stille spørgsmål uden at give kunstnerne de svar, de drømmer om. Derfor er havet så spændende en jagtmark for fantasien. Her er frit slag. Man kan koncentrere sig om vandets far-

venuancer, lag for lag, de strukturelle karakterer eller for den sags skyld det omkringliggende miljø, der spejler sig i fladen. Man kan digte og føje til, fabulere og bruge løs af sagn og myter, endda med de gamle Guders velsignelse.« Alex Steen døde i efteråret 2004.

Sommerudstillingen »Som en sitren i luften« blev en fordybelse i tekstilernes forunderlige verden. Nogle vil sikkert mene, at for at vi kan fordybe os i disse tekstiler, må vi have særlige kunstneriske anlæg og kendskab til den proces, hvorved de skabes. Ingen af delene er imidlertid nødvendige for at vi kan begynde at nyde tekstilernes spændende verden. Lyst og interesse har aldrig været nogen dårlig drivkraft, og det varede da heller ikke længe, før fascinationen havde et fast greb i publikum. Udstillingen viste tekstiler, som man kunne forme skulpturelt og selvlysende dekorationsbaner, der lyser som en stjernehimmel - med andre ord kunst i metermål. Création Baumann havde stillet tekstilerne til rådighed, og Jens Holt havde arrangeret udstillingen med stor forståelse for tekstilernes poesi og forførelse. Udstillingen åbnede 10. juni og sluttede 30. august.

Men udstillingen var mere end tekstiler. Den var også et billede på, hvad glaskunstnere i dag kan fremtrylle af glas. Glas er et ældgammelt materiale. De lærde er ikke helt enige om, hvornår teknikken fødtes, men det fortøner sig nok til omkring 2.500-2.000 år før vor tidsregning.

Til udstillingen »Kål, blomster og kongelig romantik« forsøgte vi, på grundlag af de righoldige arkivaliske oplysninger, at genopbygge Marienlysts oprindelige køkken i stueetagens søndre, hvælvede rum, omend i forenklet kulisseform. Her ses det karakteristiske bord omkring midtpillen samt køkkenets ildsted.

Lene Bødker føler sig tiltrukket af glasets sårbarhed, og trods skrøbeligheden fremstår hendes skulpturer med en indre kraft. Den transparens, som man normalt forbinder med glas sløres, og hun skaber en dybde, en tyngde, en substans - og derved opstår ikke kun skulpturens ydre form, men det indre liv fødes.

Steffen Dams cirkelrunde fade med huller skildrer en formverden, som kan opfattes som en hyldelse til både tomhed og universets uendelighed. Cirklen er et universelt symbol - den står for helhed, samtidighed, oprindelighed og fuldkommenhed. Det runde er helligt - det, der hviler i sig selv, det u håndgribelige, det uendelige - evigheden.

I Per René Larsens skulpturer hersker en usigelig ro og balance. Flimrende og vibrerende sender solen sine stråler gennem de organiske skulpturer, og glasset lever og besjæles i spil med lyset.

Stig Persson kombinerer glasset med metal, og i skulpturen »Horisontlinie« skaber han en billedverden, hvor indtrykket af den synlige natur er fortrængt til fordel for minimalismen. Han kortlægger og analyserer et enkelt begreb.

Bettina Schoris skulpturer besidder mysteriets karakter, og hun skildrer en verden, som tilsyneladende er ganske livløs, men dog giver os en fornemmelse af, at der udfolder sig et hektisk liv bag de stivnede former.

Den 10. juni åbnede udstillingen »Kål, blomster og kongelig romantik«. Danmark har haft en lang række af dronninger, men de er som personer blot i ringe grad blevet genstand for folkets yndest. Der er fine og forsagte skikkelser og stærke karakterer, lidenskabelige og magtsyge kvinder, men der er få dronninger, hvis historie er uadskilleligt forbundet med rigets historie. En af dem er dronning Juliane Marie, hvis navn i dansk historie særlig er knyttet til den periode, da hun i den sindslidende Christian den VII's regeringstid som enkedronning var hoffets egentlige centrum. Mindet om dronning Juliane Marie er knyttet til Marienlyst Slot, idet navnet vidner om, at hun i en årrække var ejer af slottet, efter at hun i 1767 havde fået det forærende af Christian den VII.

Der havde længe været et stort ønske om en udstilling, der satte fokus på slottets spændende og til tider dramatiske kulturhistorie. Dette rådede cand. mag. Caspar Andreas Jørgensen bod på. Han fortalte ved hjælp af kobberstik, akvareller og malerier havens og slottets bygningshistorie samt slottets personalhistorie. Slottets oprindelige store køkken blev genskabt i kulisseform, således at det kunne give de besøgende en fornemmelse af slottets vigtigste arbejdsplads. Samtidig blev den kongelige køkkenhave med drivhuse visualiseret ved hjælp af plancher. Kun få vidste, at Marienlyst Slots kongelige have engang havde været landets absolut mest særegne og gennemførte anlæg, der som sådan blev besøgt af betydelige europæiske personligheder. Køkkenet blev fjernet igen den 30. august, mens udstillingen i stueetagens nordlige værelser foreløbig indgår i den permanente udstilling.

I efteråret, fra den 3. september til den 31. oktober, havde vi ophængt malerier fra museets egen samling. Et af dem var Johan Thomas Lundbyes »Blomstrende hyld i Gurre«, som han malede sidst i juli 1840. Det er et godt eksempel på den nationale strømning, der i første halvdel af det 19. århundrede gik gennem hele Europa. Den kom ikke kun til udtryk i maleriet, men også i litteraturen, musikken og politikken. I årene fra omkring 1815 var der opstået en national bevægelse, og der blev talt om fædrelandet som aldrig før. »Fædermeland! Ved den bølgede strand« skrev Grundtvig, og han var en af den nye bevægelses førerskikkelser. Lundbye holdt af Grundtvig, ligesom han andægtigt hørte på kunsthistorikeren N.L. Høyen, som var en central kulturpersonlighed. Napoleonskrigene var forbi, og i kølvandet var opstået stærke nationale følelser, og den folkelige bevidsthed voksede hermed. Dette blev grobund for den nye kunst, der skulle udtrykke kærligheden til fædrelandet. I fædrelandets tjeneste skulle kunsten vise danske motiver, der kunne medvirke til en opdragelse af folket og til sammenhold omkring den nationale idé. Landskabsmaleriet, der i 1830'erne og 1840'erne opnåede en helt ny status, skulle lære befolk-

Johan Thomas Lundbye (1818-1848) blev et af de førende navne indenfor nationalromantikkens landskabskunst. Lundbye tog om sommeren på vandreture i Nordsjælland for at skaffe sig skitser til vinterens produktion i atelieret. Maleriet »Blomstrende hyl i Gurre« er imidlertid en lille skitse, der er malt på stedet. Den viser hans fine iagttagelsesevne, og er levende skildret. Skitsen viser Lundbyes udsøgte sans for idyllen. Alle detaljer er gennemført med en følsomhed og koncentration, som på ejendommelig vis kendetegner guldaldermalerne. Det viser en stemningsfuld naturindlevelse og viser Lundbyes sværmeriske kærlighed til den danske natur.

ningen at værdsætte det danske landskab.

Torsdag den 11. november åbnede Helsingørs borgmester, Per Tærøbøl, traditionen tro

årets juleudstilling. Gaven til Paven, alias Leif Sigersen, har ladet sig inspirere af de fem sanser, hvorfor han har inviteret fem gæster, der alle har fået til opgave at komme med et bud på en mere sanselig jul. Èt rum, èn sans. Da vi valgte at kalde årets juleudstilling »Sans for jul«, håbede vi med dette ordspil at forene julen med de fem sanser - se, føle, smage, lugte og høre. De fem sanser knytter os til verden, og hver sans udgør en forbindelse mellem os og omgivelserne. Man kunne fristes til at sige, at sanserne er kroppens og sjælens åbning mod omverdenen. Selv om ingen af sanserne er helt selvstændige, og vi ved, at de indvirker på hinanden i gensidigt samspil, lod vi de inviterede kunstnere komme med et bud på

én af sanserne.

Der er en af sanserne, der »står over« de andre, fordi den indtager langt flere sansestimuli end de øvrige og har et bredere og dybere kulturelt fundament i myter og medier. Det er synssansen. Den internationalt kendte model og fotograf Helena Christensen tog sig af at belyse denne sans med sine minimalistiske fotografier.

Tekstforfatteren John Volmer skrev om tøjdesigneren Trine Skoller, som repræsenterede følesansen: »Dejlig er den himmel blå. For Danmark har fået en ny stjerne på designerhimmelen - den hedder Stella Nova og det er Trine, der står bag. En julekjole, der er gjort af stof til eftertanke. Trine Skoller ønsker Pavens gæster en klædelig jul.«

Smagssansen blev lagt i hænderne på Summerbird Chocolerie, som iscenesatte de til juleudstillingen specielt formede chokolader, der fik tænderne til at løbe i vand.

Det siges, at lugtesansen er den sans, der kan fremkalde de stærkeste minder. Tænk blot på julemiddagen med dens forførende dufte. Firmaet Aarstiderne havde brugt ikke mindre end 504 rødkålshoveder i den meget effektfulde og voluminøse installation.

Pernille Rosendahl, forsanger i gruppen Swan Lee, havde givet sig tid til at gå i studiet for at nynne en af vore kendte julesange, »Glade jul, dejlige jul«, som B.S. Ingemann skrev i 1850.

Nogle kunne måske undre sig over, at det netop var disse fem kunstnere, der var inviteret. Svaret er ganske enkelt. De er alle gode venner og bekendte til Gaven til Paven. Den røde tråd var naturligvis først og fremmest julen krydret med de fem sanser, men også en udstilling, hvor minimalismen trådte i kraft. »Less is more«, skrev Robert Browning i et digt fra 1850'erne. Disse ord blev ikke gjort til skamme på årets juleudstilling.

Kongens Værelse dannede rammen om en stor del af Gaven til Pavens samling af antikt julepynt. Denne udstilling var i sig selv et besøg værd. Der skal her rettes en stor tak til Helsingør Museumsforening, som generøst var med til økonomisk at støtte udstillingen. Juleudstil-

lingens sidste dag var 22. december. Som noget nyt holdt slottet aftenåbent torsdage til klokken 21.00.

Helsingør Aftenskole har gennem en årrække brugt de smukke lokaler på slottet til forskellige foredrag, og årets første foredragsrække fandt sted den 5., 12., 19. og 26. januar, hvor temaet var den klassiske mytologi. Den 18. og 25. januar samt den 1. februar var det Shakespeares King Lear, der var på programmet.

Som bekendt er 2005 året, hvor vi fejrer 200-året for H.C. Andersens fødsel. I den anledning har Ege Tæpper ladet fremstille nogle tæpper, hvor nogle af H.C. Andersens eventyr er gengivet. Fotograferingen af disse fandt sted i Kongens Værelse.

I forbindelse med TV-optagelserne til Drømmekvinden, som blandt andet fandt sted i maj måned, havde Marienlyst Slot stillet lokaler og park til rådighed.

Hørsholm Kommunalbestyrelse besøgte Marienlyst Slot fredag den 3. september, hvor Helsingørs kongelig privilegerede Skydeselskab leverede maden. En fin kulturaften.

Søndag den 12. september fremførte Amadeus Ensemblet et afvekslende og inspirerende Mozart-program. En dejlig aften med vidunderlig musik.

Simple Living var titlen på det foredrag, som fandt sted i Kongens Værelse tirsdag den 19. oktober. Helsingør Aftenskole stod for arrangementet.

Torsdag den 28. oktober holdt Dansk Selskab for 1700-tals studier seminar om Carsten Niebuhr.

Fredag den 5. november var personalet fra Marienlyst Slot på en forsinket sommerudflugt. Vi besøgte Frederiksberg Slot og Glasmuseet. En meget dejlig og inspirerende dag.

Juledagene og årets sidste aften står i festlighedernes tegn. For at understrege dette, havde fotograf Jette Ladegaard sammen med blomsterdekoratør Hanne Ploug valgt at fotografere de mest fantastiske blomsterdekorationer på slottet, hvilket skete i dagene den 10. og 17. oktober.

Wiibroe var vært ved årets sidste arrange-

ment, som traditionen tro fandt sted tredje juledag. Som noget nyt har Wiibroe besluttet, at motivet til etiketten på årgangssøllen 2005, som kunstneren Lars H.U.G. har tegnet, skal sælges som plakat, og pengene, der kommer ind, skal uddeles til kulturelle og velgørende formål i Nordsjælland.

Når talen falder på Marienlyst Slot og de skiftende udstillinger, som finder sted her, har jeg erfaret, at der stadig er mange mennesker, der ikke kender stedet, dets historie og udstillingsaktiviteterne. For at råde bod på dette beyndte museet i december måned at tilbyde en guidet tur, hvor publikum kan få indblik i Marienlyst Slots enestående historie. Vi håber på denne måde, at endnu flere gæster vil få øje på

slottets mange kunstneriske detaljer. Bygningen repræsenterer, trods sin lidenhed et hovedværk i dansk arkitektur og blev som en af de første herhjemme skabt i den helt nye klassicistiske stil, Louis Seize stilen.

Foruden portrætter af de kongelige, der har været tilknyttet slottet, råder museet over en enestående samling malerier - alle med motiver hentet fra Helsingør og omegn. Denne samling viser fine eksempler på den landskabskunst, som var fremherskende omkring midten af forrige århundrede. Kronborg indtager her en særstilling, og det er interessant at følge de utallige variationer, de forskellige kunstnere ikke blot har foreviget Kronborg, men også Sundet og himlens omskiftelighed.

Museernes formidling

af Lone Hvass

Vi har i årets løb formidlet til alle aldersgrupper, familier med børn, bedsteforældre, skolebørn, turister; de sidste også selv om vi mangler mange engelske tekster i udstillingen. En stor række foreninger og særlige grupper har besøgt museet uden for dets åbningstid.

Al formidling bunder i nye og gamle undersøgelser samt forskning. Forskning er et fint og højtideligt udtryk. Vi har oplevet, at folk mente at forskning var noget, der tilhørte naturvidenskaben og ikke de humanistiske fag, som f. eks. historie eller arkæologi. Desværre er det da også de færreste på de kulturhistoriske museer, der har mulighed for at dyrke større undersøgelser og forskning i længere tid, men vi har alligevel været heldige på Bymuseet og Flynderupgård, takket været museets ledelse.

Den viden, vi har samlet, er der grund til at fortælle om via vores samarbejde med Folkeuniversitetet. Derfor besluttede vi at arrange-

re 6 foredrag, hvoraf de to blev afholdt i det forgangne år og endnu fire er på beddingen i foråret. 40 interesserede har meldt sig, men vi har desværre måttet stoppe tilgangen på grund af pladsmangel i arkivets læsesal på Bymuseet. Foreløbig har vi hørt om pesten i 1710-11 i Helsingør ved universitetslektor Carl-Erik Frandsen fra Københavns Universitet, og museets registrator cand. mag. Lisbeth Holck Jensen har fortalt om Kronens Regiment i Helsingør 1834. Vi har hørt cand. mag. Caspar Andreas Jørgensen fortælle om sine færdiggjorte undersøgelser af Marienlysts romantiske haveanlæg, der har været fortalt om Øresunds Toldkammer, Helsingør Skibsværft og endelig Kronborgs gethus, kobbermølle og hammermølle.

Den store bog om værftet er udkommet, hvor Kenno Pedersen har skrevet en væsentlig del af bogen og Anne Majken Snerup Rud har givet sit bidrag. Dernæst udkom Kenno Peder-

vet sit bidrag. Dernæst udkom Kenno Pedersens tredje bog i rækken om Helsingørs gader og stræder i mands minde. Som vanligt er første oplag nærmest revet væk inden bogen er udkommet. Det er altid en oplagt julegave og Kenno signerer gerne sine bøger hos Arnold Busck. Folk og Minder fra Nordsjælland, hvis udgivelse Bymuseet atter i år stod for, var i år redigeret af Lone Hvass og Kristian Lyng. Det var tidsskriftets årgang nr. 59. Bladet indeholder artikler, hvis emner spænder fra Knud Rasmussens fars embedsbolig i Lyngø præstegård til Mathildevejen i Hørsholm, tørvegravning i Øerne under anden verdenskrig og Dronning Anna af Skotland, der nåede at blive gift tre gange med den samme, nemlig kong Jacob af Skotland. Desuden en artikel om enkedronning Lovisas Egelund, en om Dronning Louises teglværk i Nivaa og en spændende historie om en 1600-tals-maler fra Helsingør, som blev kendt ude i den vide verden.

Vi har udgivet de sædvanlige fire numre af tidsskriftet Forening og Museum, og i år vil vi lade nogle af de gamle og nye artikler være tilgængelige på internettet, så vi derved kan glæde en større læseskare. Sidst på året udkom det lille tidsskrift - med den store læseskare - Skalk med en kronik om de nyeste fund i Gurre, skrevet af Lone Hvass.

En anden del af vores formidling kan læses i den »historiske brevkasse« i ugeavisen Nordsjælland. Lone Hvass og Lars Bjørn Madsen skiftes til at svare på spørgsmål, der har et vidt spænd af lokalhistorie omkring sig – fra emner som kloge koner og dygtige jordemødre til telegrafene i Helsingør eller Tycho Brahe på Hven osv. Flere af museets mange foldere har været udsolgt længe, og de er ved at blive genoptrykt.

På Bymuseet har der været 23 omvisninger og byvandring for skolerne med Peter Lotz og Ingrid Dora Jarnbjer. Kenno Pedersen har på Bymuseet og i byen fortalt nogle af byens mange gode historier, fra laugenes såvel som fra værftets tid. Volontør Torben Bill-Jessen samt Lone Hvass har holdt mange foredrag om undersøgelseerne i Skt. Olai for menighedsråd

og historiske foreninger i Hillerød, Ølstykke, Ledøje-Smørum, Allerød, Lyngø, Sorø, Hørsholm, på Assistens Kirkegård for blot at nævne nogle af stederne. Ligeledes er der holdt mange foredrag om undersøgelserne i Gurre i Nordsjællandske historiske foreninger. Lone Hvass har holdt et foredrag om de første piber i Danmark ved den internationale pibekongres for Académie Internationale de la Pipe i DGI-byen i København. Foredraget, der var på engelsk, er ved at blive trykt, og det udkommer i det internationale pibemagasin.

En stor skare har deltaget i Bymuseets af-tenomvisninger. Vi har fortalt om mange forskellige emner indenfor museernes arbejdsfelt. Vi har haft besøg af grupper af amtets seniorer, og nogle erhvervsfolk skulle høre om byens udvikling, Byskolens 5. klasse ville gerne prøve at have flintredskaber mellem hænderne og høre om ældre og yngre stenalder – det var dog i dagtimerne. Hørsholm Kommunes socialudvalg er blevet vist rundt på Bymuseet, især med henblik på Fattighusets historie; bagef-

Caspar Andreas Jørgensen har lavet en udstilling om dagliglivet i Helsingør under besættelsen, der kan ses i Karmeliterhusets store trapperum.

ter var der omvisning i Karmeliterklostret omkring Almindelig Hospitals historie; kriminalpolitiets personale i Helsingør holdt fri og ville gerne høre om Helsingørs Borgervæbning og var samtidig på byrundtur; Helsingør Domkirkes Fredagskreds var på Bymuseet for at høre om det nyeste nye på museerne. Hørsholm Museumsforening skulle høre om undersøgelserne i Domkirken og om Karmeliterhusets historie, og Børne-Senioruniversitetet i Herlev skulle på byvandring og på besøg på Bymuseet. Endelig var der en vandretur i byen i sammenhæng med amtets »Fysisk aktivitet – 30 minutter om dagen«, og en omvisning for deltagerne i Gdansk Kommunes kulturudvalgs studierejse til Danmark.

Helsingør Kommunes Museer har indgået et samarbejde med Nationalmuseet omkring »Øresunds-folk«, en kommende web-udstilling, med museer langs Øresund.

Det årlige møde i selskabet for 1700-talsstudier blev arrangeret af museet og fandt sted på Marienlyst Slot. Emnet var Casten Niebuhr-ekspeditionen.

Museet har udlånt en del materiale fra undersøgelserne i Helsingør Domkirke til Kulturcentret Assistent til udstillingen »Dødens iscenesættelse«.

Videre har museet i efteråret været rådgiver i forbindelse med etnologistuderende Mette Jacobsens praktikantprojekt, »Kulturmiljøerne i skovene« (Kronborg Statsskovdistrikt og Skov- og Naturstyrelsen).

Bymuseet er endvidere indgået i et samarbejde med Folkekirkens Skoleudvalg om et kommende undervisningsmateriale.

Desuden har vi (omtrent) færdiggjort det længe ventede undervisningsmateriale »Historien omkring dig«, et samarbejde med historielærerne i kommunen. Det vil være færdigt til foråret og publiceres af PUC, der udsender det på internettet.

Cand. mag. Klaus Holm har udarbejdet en kalender, »HH – 2004, Helsingør – Helsingborg i mands minde«, finansieret af begge kommuner. Den 9. marts fremlagde Klaus et lille lokalhistorisk show for 3. klasse-niveau på PUC over samme emne.

I samarbejde med pædagog Gitte Eduard, Espergærde Fritidscenter og skovløber og naturvejleder Bjarne Eduard, Egebæksvang (Kronborg Statskovdistrikt), blev et stort stykke af den efterhånden helt tilgroede, brolagte »gamle« Strandvej i august frilagt af en gruppe børn fra fritidshjemmet. Den videre frilægning af de første ialt 60 meter blev energisk udført af 3. klasse fra Mørdrup skole; projektet blev omtalt i Forening og Museer 3/2004.

Kenno Pedersen og Lone Hvass har arbejdet sammen med lokal-TV Øresund, TV Helsingør og Vapnagård-senderen samt en lokal radiosender for pensionister. Det blev til omkring 25 TV-optagelser. Endvidere blev optagelser fra udgravningerne i Gurre sendt i TV-avisen på DR. 1.

Bymuseet har sammen med Caspar Andreas Jørgensen i sidste fase af hans ansættelse på museet opsat en permanent udstilling på Marienlyst. I underretagen fortælles om det enestå-

ende kongelige havehus' historie, og som en særudstilling, der varede fra august til november, havde vi lavet en forenklet kopi af køkkenet fra Jardins tid med lån af kobberkøkkentøj fra de kongelige samlingers køkken på Christiansborg Slot. Til udstillingen var der også lån fra Teatermuseet samt Jægerspris Slot. I år håber vi på, at der kommer fondsmidler til at trykke det store manuskript om Marienlysts romantiske have og køkken. En lille juleudstilling, »Hildegards jul 1850«, blev opstillet på Bymuseet af pædagog Linda Duus, som i et halvt år har været ansat på museet. De mange besøg af børnehaver, som museet modtog i efteråret og i december måned, er tilrettelagt af Linda Duus og beskrives nærmere i en artikel i denne årbog.

Bymuseet har samarbejdet med Nationalmuseet omkring sommerens udgravning i Gurre, hvor en kalkovn blev afdækket, og resultatet af dette arbejde kan læses i artiklen side 5.

Den 3. april blev der afsløret fire nye skilte ved Gurre Slotsruin. Teksten var et samarbejde mellem Nationalmuseet, Bymuseet og Kronborg Statsskovdistrikt, og på dagen fik et par hundrede gæster en omvisning på stedet.

»Helsingørtapetet«, det fornemme, broderede indvander-tæppe, har nu været udstillet på Sønderborg Slot, Skovlunde Seminarium, Moesgaard Museet og en række andre museer, og det fortsætter sin tur rundt i landet - og måske til Stockholm - i det nye år. Der er trykt

postkort med motiver fra tapetet, som sælges på Bymuseet. En trækasse er fabrikeret til tapetet, og der følger opsætningsanvisning samt handsker med. Vi låner det ud for 1000 kr. - til dækning af administrationsomkostningerne.

Bymuseet og Flynderupgård Museet har samarbejdet med Holbo Herreds Kulturhistoriske Centre omkring forslag til Nationalparken i Nordsjælland. Vi foreslog to ruter eller kulturkorridorer. Disse forslag vil også komme til at indgå i Den grønne Strukturplan, som vi samarbejder med kommunens landskabsarkitekt om.

Vi har haft et samarbejde med børnekulturkonsulent Ida Wettendorff omkring Netværk for Børnekultur samt med Elizabeth Momme i Børnekulturcentret i Toldkammeret, bl. a. som led i et projekt om kalkmalerier, hvor Lone Hvass holdt foredrag for instruktørerne og folkeskolelærerne om Helsingørs middelalder.

Jonna Gustavsson Nielsen, Torben Bill-Jessen og Lone Hvass er gået i gang med de omfattende undersøgelser af Kronborgs gethus, hammermølle og kobbermølle. Takket været et fint samarbejde med Hellebæk-Aalsgaardes historiske Forenings arkiv, har vi kunnet låne det hidtil behandlede materiale om Hammermøllen, men det store arbejde ligger i optagelse og transskribering af regnskaber i Rigsarkivet. Indtil nu er optaget 1000 fotos til viderebearbejdning af Lone Hvass og Torben Bill-Jessen i det nye år.